

TARTALOM:

Szépirodalom

Orbán János Dénes – A Swedenborg kávéház	3
Berta Zsolt – Én benne, s ő bennem	8
Szedes Katalin – Városok	9
Farkas Wellmann Endre – Az idő arcai. Első képeslap./Nagycsütörtök	10
Bodosi György – Csupa	11
Szőcs Géza – Fa. Mondjuk így: magyar fa sorsa	14

Műfordítás

Pallai Károly Sándor – Suriname kortárs költészete	18
Trefossa – Csendesülj, nyugodj	25
Edgar Cairo – Új korok gyermeke/Kígyólélek	25
Shrinivasi – Éjjeli szó	25
R. Dobru – Egy fa mind	26
Andrés Grimar – Rondó	26
Dorus Vrede – Zöld-szívű virágok	26

Lator László

Amit az avantgárról tanultam, azt ebbe a tagadhatatlan klasszicizmusba beleírtam (Lator Lászlóval beszélget Ladányi István)	27
Vörös István – LATORIÁDA	37
Szabó T. Anna – Örömdal (dupla, végtelen)	41
Éltető Erzsébet – Fagyosan feszül a világ	43
Ladányi István – Bevezetetlen teljesség	46

A két Kisfaludy – Kisfaludy-konferencia, Balatonfüred, 2015. október 23-24.

Margócsy István – Tündér a honfoglalásban	50
Vaderna Gábor – Érzékenység és dalciklus	60
Czifra Mariann – Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás: avagy közelítések a XIX. század elejének nyelvi mozgalmához	82
Boldog-Bernád István – Levelek tükrében: Kisfaludy Károly és Szemere Pál kapcsolata	90

Számunkat **Suriname**-ről készült fotókkal illusztráltuk.

Orbán János Dénes

A SWEDENBORG KÁVÉHÁZ

(*részletek*)

(*Ebdeg, Gesa, Zsafól*)

Ha már ott térdeltem a vécésészénél, engedni kezdtem a vizet a fejemre. Számoltam: negyvenkétszer húztam le. Teljesen ellilult a fejem, mire abbahagytam, de olyannyira jegesen józan lettem, egyből tudtam, mi a következő lépés.

Aznap délután barátaimat a Swedenborgba hívtam, és egy pohár tej mellett bejelentettem, vége az öngyilkolásnak, a bűvös csók lezárta ezt a periódust. Nem vagyok hajlandó többé lebukokba betenni a lábam.

Eldaráltam néhány szlogent egy új, tiszta, megfontolt életről, amelyről ugyan semmi elképzelésem nem volt, csak annyi, hogy új lesz, tiszta és megfontolt. A cimborák mereven néztek, majd André föltett valami olyanszerű kérdést, hogy körülbelül hány órát bírnám ezt a tündöklő, új létet, és nem kívánok-e inkább elszegődni hittérítőnek, esetleg szociális gondozónak, netán gondolkodom-e az eunuchhá váláson, mert van egy állatorvos haverja, akinél tehet egy jó szót.

Nem voltam humoromnál, fölálltam és hazaindultam. Kurrog utánam kiáltott:

– Ne edd magad, geci, kitalálunk valamit!

Ahogy kiértem a kávézóból, föl hívtam Ágnest. Nem a csókról akartam beszélni vele, nem a szerelemről, nem is mertem volna, csak tanácsot akartam kérni, mitévő legyek. Ha már kihúztott a posványból, mondja meg azt is, merre induljak el. De csak a hangposta válaszolt. Elmentem a lakására, de sötétek voltak az ablakok, nem volt otthon, vagy nem akart beengedni.

Föl-alá csatangoltam a városban és próbáltam valamiféle jövőképet kialakítani. Mindhiába: ennyire lapos gondolataim még soha nem voltak. Hazamentem és kétségbeesésemben szinte beszélni kezdtem látogatómhoz, de az hátat fordított, átment egy másik szobába: még a magányom is faképnél hagyott. Szerettem volna ismét szerelmes lenni, szenvedni, mint egy kutya, de abban az állapotban semmiféle szerelmet, szeretetet vagy egyéb érzelmet nem éreztem. Aznap este végképp rájöttem, mi az az üresség: egy szoba, melynek nincsenek falai, mégsem tudsz kilépni belőle.

Föl hívtam Kurrogot és behörögtem a kagylóba:

– Tényleg találjatok ki valamit, baszd meg, találjatok ki valamit!

Órákig tehetetlenül bögtem, míg belealudtam. Hajnalban ismét éktelen csengetésre és dörmöblésre riadtam föl. Kinyitottam az ajtót, hátha Ágnes...

Az ajtóban négy fehér kámzsás, álarcos alak pózolt. A legelső egyik kezében egy papírlapot, másikkban egy hatalmas demizsont tartott. A mögötte lévő egy óriási pezsgősüveget ölelt, a másik kettőnél égő gyertya, egy malomkeréknyi kenyér, illetve egy méteres kolbász volt.

– Tudnunk kell – szavalta a demizsonos –, hogy az isteni jó és az isteni igaz, amelyek az Úrból mint napból a mennyben származnak, nem az Úrban, hanem az Úrtól vannak. Az Úrban csupán

az isteni szeretet van, mely a lét, amiből azok létrejönnek. A létből eredő létezés értendő a létre kelés alatt ...

– Halleluja! Halleluja! – zengték a többiek.

– ... Ezt szintén a világ napjával való összehasonlítással lehet megvilágítani. A melegség és a világosság, amelyek a világban vannak, nem a napban, hanem a naptól vannak. A napban csupán tűz van, és azok abból keletkeznek és áradnak ki ...

– Hozsánna! Hozsánna! – kontrázott a kórus.

– ... Mivel az Úr, mint a nap, az isteni szeretet, és mivel az isteni szeretet maga az isteni jó, azért az Isteni is, ami Óbelőle kiárad, ami a mennyben az Ő Istenije, megkülönböztetés végett isteni igaznak neveztetik, habár az isteni jó az isteni igazzal egyesítve van.

– Ámen! Ámen! – helyeselt a kórus.

Az igehirdető félre lépett. A mögötte álló fazon pontosan a homlokom közepébe lőtte a pezsgő dugóját. Hátrátántorodtam, ő pedig locsolni kezdett a habzó folyadékkal. Közben a kórus:

– Halleluja! Halleluja!

– Drága gyermekem – dörögte a szószóló –, engedd meg, hogy a derék Emmanuel Swedenborg, isteni korcsománk névadója eme igaz ígéinek elrebegése után bemutatkozzam: Farkandré vagyok, az Úr kangyala, ők pediglen hű kangyaltársaim, Ebdeg, Gesa, Zsafól, kiknek titokzatos arámi nevét csak visszafelé olvasván értheted meg. Az éjszaka közvetlen felettesünk, az Úr elé járultunk ügyedben, és elmélyült lélektani konferenciát tartottunk, melyben kívülről és belülről is megvizsgáltuk a világban való léted szenvedés levében pácolt nyomorúságát. S mert a posztvodkai állapot kilátástalanságában a prevodkai állapotokba visszatérni képtelen földi halandó a tapasztalatok szerint elveszti hitét, meginvitálunk, mint annak idején a hasonló zavarokban szenvedő, derék Emmanuelt, látogasd meg a túlvilágot, saját szemeddel és ivargerendáddal győződvén meg arról, minő melegség, minő véngerjesztő tűz tud áradni az Úr megfelelő teremtményeiből!

– Mi a faszom akar ez lenni? – vihogtam.

– Hja, édes fiam, mit tudsz te még erről? Hiszen csak alig haltál meg... Bármennyire is hihetetlennek tűnik, de ma éjjel kiszenvetél, nem bírván elviselni a hirtelen kényszerből rád zúdult józanságot s a szégyent, hogy midőn életed nagy szerelme először dugta be rózsaszín nyelvecskéjének hegyét a szájvégbélnyílásodba, te épp frissen elimináltad háborgó bendőd görényillatú tartalmát. Mondom én néked, édes fiam, elpusztultál bizony, de mint azt a derék Emmanuel több proféciájában kifejté, az emberizink nem veszi észre, ha megdöglik. Ugyanúgy tengődik tovább, csak aztán különböző lényekkel kokettál, s aszerint, hogy kikkel lébecol, kerül a mennybe vagy a pokolba. Ezért melegen ajánlom, velünk, fertőtlenített lelkű lényekkel bandázz, különben züllesre hajlamos természeted egyenesen a poklokra vezet. Jó szándékunk, igaz szeretetünk jeléül áldozati búzából sült kenyeret és rituálisan meggyilkolt sertésállat húsából töltött, fenyőmaggal füstölt kolbászt hoztunk tenéked. Vedd magadhoz ezen isteni abrakot, utána beléphetsz a forró mennyországba!

Mohón beburkoltam az áldozati disznóságot, évek óta ilyen jól kaja nem esett. Mikor befejeztem, kíváncsian néztem Andréra:

– Mi következik?

– Hogy mi következik? Penészes létviszonyaid illatosítása. Az igazi, mennyei tűz, melytől egész eddigi fagyos tengődésed elfeleded, és egy Lorca-románc nagy faszú lírai alanyának fogod érezni magad. Tömörebben: az Úr angyala kopogtat léted ajtaján.

Azzal kinyitotta az ajtót, és a szobámba kecsesen belibbent a földöntúli lény, a kangyalok pedig tapintatosan fölszívódtak.

(Bölcs döntés, úgyhogy nem fog sikerülni)

Eladtam a lakásom. A tükröt, amely még mindig szerelmesen őrizte Gréta képét, apró darabokra törtem és rituálisan elástam. Vásároltam egy másik lakást, egy tornaterem nagyságú hodályt. Az ablakokat befalaztattam. A berendezés egy asztalból, egy székből és egy keskeny priccsből állt. Majd beállítottam Doktor Hugóhoz. Hívatlanul, egy aktatáskával a kezemben.

A professzor barátságtalanul fogadott. Úgy hiszem, évtizedek óta senki nem lépte át a küszöbét. Engem mégis beengedett.

– Ha azt képzeli, hogy lelki vigasszal szolgálok magának, rossz helyen jár.

– Azt hiszem, nincs is lelkem – feleltem.

– Csak azt ne mondja, hogy a könyvek között akarja megtalálni.

– De igen. Pontosan azt akarom.

Doktor Hugó kiment és visszatért egy üveg konyakkal. Belekortyolt az üvegbe, majd átnyújtotta nekem.

– Bölcs döntés, úgyhogy nem fog sikerülni.

– De, sikerülni fog. Ahogy a professzor úrnak is sikerült.

– Gondolja, hogy az én életemnek is megvolt a maga tragédiája, ami a könyvek közé száműzött?

– Bizonyos vagyok benne.

– Hát téved. Én egyszerűen leszoktam a marhaságokról. Mert nem volt időm olvasni – mondta elmélázva.

Hallgattunk. Majd a hatalmas dolgozószoba falát borító könyvespolcokra mutattam és megkérdeztem:

– Ezeket mind elolvasta?

– Egytől egyig – büszkélkedett. – És még van három szobányi. Azokat is.

– Nagyszerű. Akkor adja el őket nekem!

Arra gondoltam, hogy dühbe gurul és elzavar, vagy jobb esetben szemberöhög. De nem így történt. Húzott egyet a konyakból, és fanyarul elmosolyodott.

– Maga kurvára gazdag. Mit kínál értük?

– Ezt a táskát.

A professzor kinyitotta, belenézett, majd szemrebbenés nélkül becsukta.

– Mennyi van benne?

– Kétmillió dezsó.

Doktor Hugó fölállt, megragadta az aktatáskát, és imígyen csapta nyakon a metafizikus jelenetet:

– Két nap múlva visszajövök. Addig takarítsa el a kibaszott könyveket!

(Valahogy így kell élni)

Csaknem húszezer válogatott könyv birtokában az ember valóban kevesebbet gondol a szerelemre. Gyermeki örömmel törölgettem, rendezgettem őket. A könyvespolcokból emeltem falakat, valószínű labirintust építettem, hogy hasonlítson a világirodalom nagyjai által elképzelt könyvtárakra.

Levágтам a villanyvezetéket. Gyertya mellett olvastam. Pontos bioritmust alakítottam ki magamnak. Déli két órakor egy zordon, középkorú nő meghozta az ebédet. Abrakoltam, fölhajtottam egy pohár vizet, majd olvasni kezdtem. Este kilenckor beadta a vacsorát. Hajnalig bön-geszttem és jegyzeteltem, majd csak az ebédet jelző csöngetésre ébredtem föl. Hetente kétszer bekukkantottam az egyetemre. A barátaimra kávényi időnél többet nem áldoztam.

A könyvtárvásárlást követő világirodalom-előadáson a diákság soraiban fergeteges vidám-ság és füttykoncert tört ki. Doktor Hugó helyett ugyanis egy pikareszkregény-figura lépett be a terembe. Valami régi, ám extravagáns gigerli-divat szerint volt öltözve, kockás zakót és pepita nyaksálat viselt, elefántcsont sétabotot tartott a hóna alatt, és hosszú szipka fityegett a szájából. Hollófeketére festett haja hátra volt olajozva. Eltűnt a sokdioptriás szemüveg, helyette a professzor élénkzöld kontaktlencsét viselt. A termet belengte drága parfümjének illata.

– Ne röhögjeteek, bazmeg! – Doktor Hugót még senki nem hallotta tegeződni. – Ez most az úri divat. Képzeljéteek, egy idióta megvásárolta a komplett könyvtáramat! Mágnaś vagyok!

A kurzus után Doktor Hugó bevágta magát az Univerzítás elé látványosan leparkolt piros Ferrariba, és a Swedenborg kávéházhoz hajtott, ahol mindenkinek francia pezsgőt fizetett. Este a paparazzók ünnepelehtek: a kurvakorzón lassú méltóságtejjességgel vonult végig a piros Ferrari, mögötte pedig egy emeletes autóbusz. Libériás komornyikok tessékelték föl rá a kéjhölgyeket, és mindenkinek egy-egy csokor vörös rózsát nyújtottak át. A busz Doktor Hugó háza előtt állt meg. A kert már föl volt díszítve piros lampionokkal és virágfüzéréekkel. A zenekar tangóra zendített, és a komornyikok fölkérték a hölgyeket, szabaduljanak meg fölös öltözéküktől és érezzék jól magukat. A professzor nyakalta a pezsgőt, és sorra táncra ragadta a pucér ringyókat.

Másnap a sajtó természetesen ezzel volt tele. Nagy volt a csámcsogás és az ujjongás is, de leginkább fölháborodott cikkek jelentek meg a hóbortos professzorról, többen a pedagógia és az Univerzítás meggyalázásáról, arcba köpéséről, levizeléséről értekeztek, és követelték a delikvens eltávolítását a Bölcsészkar éléről. A másnapos Doktor Hugó fáradt és hanyag vigyorral rázta le a riportereket:

– Ugyan már, hagyjatok! Valahogy így kell élni.

(Nem vész el a zénóni részletekben)

Élni könyvek között, gyertyafényben kell. Gréta, Gina és Ágnes, Kurrog, Berreg, Duzzad és André nélkül. Így döntöttem, és kizártam a külvilágot. Zaj, fény és illat nem szivároghat be, mert csak újabb fájdalmakat okozna.

Ami pedig a sötétségből támad, véltem, megkapta már bőségesen véres húsadagját.

Már eltűnt, hittem, hiszen jelenléte fölösleges volt a történetekben, melyek nélküle is úgy alakultak, ahogy kívánta. Nyilván nem hívtam, nem idéztem, nem is gondoltam rá. Mégis visszatért, látogatóm újra kilépett valahonnan, és megremegett a gyertyaláng, és árnya, vagy árnyának árnya rávetődött egy gótikus novella passzusaira, olvashatatlaná téve a csattanót. Néma volt és setét, csak egy illatfoszlányt hozott magával, egy szerelemét, épp elegendőt, hogy megszédüljek és ugorjak hideg víz alá tartani a fejem. Mert a szerelemnek nem szabad ide belépnie, itt csupán könyvek, labirintusok, tér, idő és az abszolútum – a mágikus irodalom dicső közhelyei – tanyázhathatnak.

Miután végigkóvályogta az esendőség útvesztőjét és elbukta a pert, melyben nem volt tárgyalás, sem ítélet, csak végrehajtás, és a két pribék a bordái közé döfte a kést, majd eltűnt a sarkon, J. közömbösen elindul a Kastély felé, mint aki észre sem vette, hogy meggyilkolták. Megteszi a távolság felét, majd annak a felét, majd annak is a felét és így tovább, ám nem vész el a zénóni részletekben. A transzfinit számok elmélete alapján megfelelteti léte halmazának pontjait a Mindenség halmazában lévőekkel, és végigmegy eme egyenlőség hídján. J. belép a Kastély udvarába. A labirintust fenyegető, fekete rózsabokrok képezik. J. tudja a szabályt: mindig balra kell fordulnod, ha el akarsz jutni egy labirintus közepébe. Mindig balra fordul, ám nem törvény, hogy az épületnek az útvesztő közepén kell lennie. J. kóvályog, szédül, de mielőtt végleg reményét vesztené, eszébe jut a megoldás. Levetkezik, ruháit fonalra bontja, és Ariadné módszerét alkalmazza. Mezítelenül erősebbnek, tisztábbnak és határozottabbnak érzi magát. Bejárja az egész labirintust és megtalálja a kiutat. Ám a keresett épület nem látszik sehol. J. előtt hatalmas pusztaság terül el; egyenletes, finom homok borítja. Ezúttal jobbra indul. Följön a hold, J. megpihen a hűsítő fényben, majd folytatja útját, de a Kastélyt nem találja. Reményvesztetten térdre roskad, és a Tisztátalant invocálja. A Tisztátalannak surranó szél formájában kellene érkeznie, de nem jó, a lég mozdulatlan. Ez a szélcsend menti meg J.-t, lábnymai megmaradnak a homokban, így elkerülheti a már bejárt részeket. J. ezentúl csak oda lép, ahol még nem járt, és egyszer csak föltűnik előtte a Kastély.

J. fohászodik, belép és bolyongani kezd a hatalmas Könyvtárban. Sejti, hogy a Könyvtárnak van valami rendszere, és megpróbálja kiismerni. Három, négy, öt és hatszögű cellák szabályos váltakozásának rébuszát próbálja megfejteni, míg rá nem jön, félrevezették, a Könyvtár fölépítése ennél sokkalta ravaszabb: semminémű rendszere nincs. J. őrröng, átkozódik, majd álomba erőszakolja magát, transzcendens segítségre várva. De az Úr szava nem hangzik föl, és a Tisztátalannal sem siet segítségére. Az ébredés után J. nekilát elolvasni a könyveket. Amit elolvas, a földre dobja, nehogy véletlenül még egyszer kézbe vegye. Keres valamit, de nem tudja, mit. Reménykedik, hogy időben figyelmeztetik, és nem siklik át a lényeg fölött. Reménykedik, hogy amit keres, nem az utolsó könyvben rejlik. Reménykedik, hogy álmodik még, és megkönyörülnek rajta.

De nem álmodik, és nem számíthat könyörületre. J. az utolsó könyvet is befejezi, százszor olvassa el az utolsó mondatot, még bámulja egy ideig a pontot, majd kiégett aggyal, mereven néz a semmibe, míg álomba nem alél. Innen átlép egy másik, egy mélyebb álomba, majd a következőbe. Az álmok fenekén egy kitépett lapra bukkan, ám ezt elolvasni csak ébren lehet. Kétségbeesetten próbál fölébredni, de csak újabb meg újabb álmokba téved. Végül fuldokolva tér magához – vagy csak hiszi azt, hogy fölébredt –, s mintha már ezerszer olvasta volna, a végtelen könyvoldalon rábök ama bizonyos szóra – de az a név nem istené, nem is a halálé.

Berta Zsolt

ÉN BENNE, S Ő BENNEM

A Balaton apró porszeme vagyok, lábam a kövein, hátam partjának fűvén. A Balaton apró cseppje vagyok, felszínéről kapott fel, s vágott be a robogó vonat ablakán a szél. A Balaton apró oxigénmolekulája vagyok, fenyvesek gyantaillatából, dús nádasok, puha hínárosok öleléséből szintetizálódtam a világra. A Balaton apró zsarátnoka vagyok, vén fűzfába csapó villámából pattantam elő. Apró, de szerves része vagyok, akár a halai, madarai, akár a felszínét minduntalan, s mindhiába felsértő vitorlásai, csónakjai, hegyoldalaiba fűrt borospincéi, kikötői, lángossütői, kocsmái, várromjai. Én benne, s ő bennem. Hordozom a szélrózsa minden irányába négy elemét, ami magam vagyok, s amit viszszejuttatni belé minduntalan vágyok. Egy pillanatig sem vár vissza. Jelentéktelen veszteség a távozásom, mintha rólam egy hajszál hullna le, egy darabka felsértett bőr... észre sem veszem, észre sem vesz. Ő nélkülem is egész, én nélküle csonka vagyok... csonka lennék. Akkor is, ha nem ismerném, ha nem tudnék róla, ha kétszáz évvel ezelőtt lecsapolhatták volna kihűlt hamuszívű, hályogszemű profitemberek, holmi eladható termőföldeket ígérvé pénzlelkű politikus-testvéreiknek.

A felnégyelt vezér helyén ülök, feneke nyomát őrzi alattam a part, fontos bizánci követet kell elkápráztatnia halban-vadban való gazdagságával, szeme nyomán kémlelem a magaméval a vizet, jönnek-e már a haltól roskadozó sajkák, jön-e már a túlpartról a Bakony makkján hízott vaddiszónóval rakott tutaj. Buzogánya a keze ügyében, cilinderen, koponyacsonton szakadt volna át, ha megneszeli a Balatont elveszejtő, ostoba, kapzsi tervet.

Az én kezemben csak palack, a közeli bodegában vettem, hullámok fodroznak benne, ahogy számhoz emelem, hús habjával hajók, halak, fürdőzők csúsznak le torkomon. A balatoni sör egészen más, mint a többi, mindenki tudja. Ahogy egészen más a balatoni dinnye, kukorica, fagyalt, lángos és palacsinta is. És más a balatoni napsütés, a balatoni eső, és... hát persze, a balatoni szerelem. Szót se róla.

A Balaton celláim, körleteim, bérlakásaim, padlásszobáim paradicsoma. Lélekakkumulátor. Túlélőcsomag. Defibrillátor. Remény.

Nem tehet semmiről, nem vár sem hálát, sem köszönetet. Nem tehet a fekete felszínén vibráló holdfényről, utánozhatatlan viharzöldjéről, nyugalomkékjéről, forró éjszakáiról, enyhet adó húséről, lágy zsongásáról, csupa élet illatáról, lenyűgöző, megtartó erejéről, szabadságot sugalló végtelenségéről, könnyed, nyári fecsegéséről, fenséges téli némaságáról. S nem tehet a vízébe fültakról, az elsüllyedt hajókról, a mélyén lapuló vadászgépekről, nem tehet a partjára okádott diszkókról, a mirelit hamburgerről, a kazahsztáni keszezről és fogasról, az alföldi homoki borról, a settenkedő tolvajokról, az elbarikádozott parti villákról, s a mindezt tőle védeni hivatott betonszegélyről sem. A Balaton csak van. Magának, s nem érdekli, hogy nekünk... nekem is, aki mindenekkel együtt a része lehetek, akár a varjú, amelyik kikapja iszapjából a kagylót, a parti sétány aszfaltjára ejti, hogy összetörjön, leszáll mellé, s falatozni kezd. Mint a nád, mely a vizét tisztítja, mint a szúnyog, amelyik lárváit a nád tövére rakja, mint a ponty, aki a lárvát leleszi onnan, s mint a halászlé a tányéromban, melyben este a ponty végzi... mint az ember, aki nádat és szúnyogot írt, s mérgeesen morog, ha nincs balatoni ponty az étlapon.

A 2015. évi Bertha Bulcsú pályázat különdíjas írása

Láttad már az északi part hegyei mögött tomboló vihar néma villámait? Láttad már Badacsony baloldalán a lemenő napot, s ritkaszövéssű felhőkön át földbe-vízbe szűrő szentkép-sugarait? A berek rétjein a gulyákat? A víz reggeli rezzenetlen nyugalmát? A Balatont először megpillantó gyermek arcát? Láttál már a hátsó tavak felé igyekvő busarajt? Hálót vető halászhajót? Erős vasú stéget papírként összegyűrő jeget? Jégen kopogó szomjas vaddisznót, szarvast? Vízre szálló hattyút, útra szálló golyát? Szántókon aranyló szénagurigákat? Halat cipelő rókát, vízisiklót? Kikötőből kiúszó vitorlást? Csíkos napernyőt kihajtó vendéglőst? A köveken magányosan ücsörgő lányt? Csónak aljába boruló fiú-lány sziluettet? Parti sétányon egymást támogató idős párt? Mohás kőkeresztet a dombtetőn a tengernyi sík víz fölött? Ó... én láttam. S mindebben magamat is.

A Balaton apró emlékfoslánya vagyok.

Szedér Katalin

VÁROSOK

56 előtt, akkor, azóta

Nagyvárosban születtem,
világháborúban,
sok szépet (de hasznosat
máshol sem) tanultam.

*

Az állami cég apám
testét el se vitte,
összefogtak utcaszám
társaink helyette.
Ládát készítettek, és
telken gödröt ástak,
így temettük el, hiszen
szag lett volna másnap.

Gyermekkorom dísztelen
ezzel érte végét,
de még élek, tisztelem
utcánk tarka népét.

*

Ám családom és a nép
sokasult azóta,
úgy belakta mind helyét,
mint betyár bozótba.

Több hírt, jobb ennivalót
s tán rangot remélve
özönlöttek milliók
város-menedékre.

Nem tudtam, milyen vagyon,
hogy lakásom itt van,
kincs, hogy ágyban alhatom
védetten, nyugodtan,

míg síkról, hegyről, nyomort
elfeledni vágyva
mint kit eb szél szertehord,
zúdul száz romvárra

és piacra a világ
sokadalma lázban,
én meg hetven éven át
egy szorosban álltam.

Tódul egymást lökődő
nyáj a roncs akolba.
Minden város kikötő.
Tenger ostromolja.

Farkas Wellmann Endre

AZ IDŐ ARCAI.

ELSŐ KÉPESLAP.

megdöglesz, miként egy vak bohóc
A parton hajbókolnak még a fák
gyorsul a víz és messze elviszi
A hullámverésén sodródó csodát

sztorimban bárki antihős:
miképpen végzed, ne törődj
arcodban a halál

a bennlakó

mert tudható, hogy...
vagy semmi sem tudható
csak az,

vagy, hogy éppen

sous le pont Mirabeau
Hogy minden elfolyik
és kicsit a nos amours
míg a cápák közt vergődik
egy vérrel írt
szerelmes levél
megtalál, talán
valakit, valahol

egy döbbenetes képben
amelyen minden egyes arc
és minden tekintet
mind, mind, mind, mind a másé
nem ismerőseid
s nem tudnak ők se téged

míg más életét éled
Gyanútlan
sous le pont Mirabeau,
látod?

csak nézd a képet.

NAGYCSÜTÖRTÖK

- Mylord

s hogy írni még, Mylord
hogy angol, francia
hogy öngól, vagy pia
kié lesz, Mylord
a jó s a jó pia
s a jó piat
anyámnak jó fia
kié a hagymaláz

nem tudni meg, Mylord
hogy kié volt a Ford
s az összes déja vu
a nombre pair de la rue
a múltba lép, Mylord
nő kéne most talán
ki kopog múltamon
múltamnak ajtaján
ajtaja ablakán
Yves vagy Éva-e?
hogy elbasztuk, Mylord
az éj egy hosszú test
vonagló gyászszekér
halni és élni rest
reszkessen csak, Mylord
hogy több mint kabaré
beszarni kéne most
...az emlék magamé....

Bodosi György

CSUPA

Találtam forgatás közben
a kertben egy kőmalacot.
Csupának nevezem.
Szavaim morzsáival etetem.
Ha meghízik, levágom,
s meghívlak benneteket
toros vacsorára.

*

A magasba néz, mégis a földet túrja.
Kitúr valamit mindennap nekem,
s nem csak a csillagvilágból.

Nem én etetem, ő etet és éltet engem.
Mi az, amit én vethetek elé?
Egy marék morzsolt kukoricaszem.

Hűségeseen föleszi mindet,
míg én emészthetetlen gondokkal vesződök,
miket az ő létezése dob elém.

*

Egészen benő minket az erdő –
azt mondja. Persze évekig
nem is járt arra. Azt viszont
már nem veszi észre, hogy
mi is egészen benőttünk
egy másikat, egy minket is
alattomosan benövő erdőt,
ahová kijárunk, akár a vadak
egymástól rettegve, elbújva is.

*

Csupa düh vagy, csupa keserűség,
csupa bánat, csupa magyarázhatatlan
szorongás, csupa szomorúság,
csupa hiába küzdés, harag, ellenszegülés.
Csupa kérlelhetetlenség, sikertelenség.
Csupa rombolás, újra nekikezdés.
A világot csupa derűvé

változtatni kívánó
csupa szomorúság.

*

Szót kell váltani néha és
haszontalan följegyzéseket írni.
Pedig csak nyílni szeretnék,
mint a keserű bokor.
Bozontosan csak arra figyelni, amire ő:
a ráereszkedő harmatra
és a fura legyekre.

*

Félóránként idevetődik valaki,
akár egy varróműhelybe, ahol
a nem sokkal nemesebb anyagú
életet szabják.

Elégedetlen arccal jövök ki.
Ő dolgozott – azt mondja – egész délelőtt.

A ház előtt elsuhan
a bokorig felcsapó madár.
Gágogva, mintha legalább
a végtelenbe lendítené magát.

*

Ülsz, mint egy gyerekrajz,
naivan és bután.
Összeesel, hátrabuksz,
felesleges bukfeneket csinálsz.
Ügyetlenül lógsz a levegőben.
Csupa értelmetlenség
és érthetlenség vagy.
Minden logika nélkül való.
De éppen ettől válsz
egyre nélkülönböztethetlenebbé.

*

Ülj csak a küszöbömön
egyre hegyesedő
s egyre magasabban
az egekbe túró orral.
Csupám!
Az ég küszöbén állok én is
ugyanolyan kíváncsian.

*

Indulj! Ne, mért nem megy? Rohanj!
Oda, ahová való vagy: közé!
Tülköl otromba kürtjén a kanász.
Várnak a többiek, hogy
csörtetve, visítva
törtess igazi pocsolják felé.

De csak állsz itt.
Engem bosszantva, hegyes
orrod az égnek fordítod,
azt túrva csupán.

*

Akkor vagyok a legtevékenyebb,
amikor szinte semmit sem teszek,
magam se odébb téve, figyelek
a csöndre, mely egyre közelebb
visz a tárgyakhoz, a dolgokhoz és
önmagamhoz is mindig közelebb.

*

Az orrából se vetetek le!
A hátát se faragtatom meredekebbre!
A lábát se rövidebbre!
Csupa olyan marad, amilyennek találtam!
Titeket is kérlek:
ne akarjatok még mindig
változtatni rajtam!

*

Miért szeretem a földet? Sorolom:
Senki nem nyílt elöttem ki így,
boldogan felfedve minden hajlatát.

Hogy túri még most is lábam taposó nyomát!
Kezem szapora ütlegét! Ásót, kapát,
nehéz ekét szúrtaim tövig belé!

Nem bánom és őt se zavarja, hogy
testén megannyiakkal osztozom.

*

Jeleket kívánsz?
Nincs semmim,
csak te magad.

Egy kép némasága,
melybe mindkettőnk belefér.

*

Szórni kellett egész nap a havat,
hogy kinyithassuk végre az utat.
De nem érkezett hozzánk senki sem.
Azaz, hogy hátul a szűz maradt havon
láttunk egy nyomot. Azon az úton
ott mégis megjöhetett.

*

Általad óvtam meg
magamat önmagamtól.
Olyan lettél s olyan vagyok,
mint egy szabály,
amely soha nem érvényes.

*

Szedd össze vázlataidat!

Mintha egy gyermeket,
gügyögni sem tud, olyant...

Mintha egy vadnyulat...
– remegve biztosabb...

Azt a madarat, a levelet,
aki egy szótól lehull...

*

Annyi közöm van hozzá,
hogy megkerestem őt,
hogy rátaláltam valahol
a kövek között.
És kiengedtem a kövek
és a szavak belsejéből.
De ilyen nagy útra nem megyek többé.

*

Érttem jön ez a keleti szél,
s mert könnyűvé váltam,
átfúj a folyón.

Most mellemben viszlek,
rejtetten, mint a szívverést.

Hallom a lódobogást
túlról. És tudom:
ezt fogom rólad mondani.

*

Együtt maradni korok
elfelejtett játékaival.
Behúzódni a dombok mögé.

Hallgatok. Leülök melléd.
Letörölöm amúgy sem érthető
képmásom jelét.

*

Semmit el nem fogadtam.
Nem hagyatkozom senkire.
Ahhoz van hozzátenni valóm,
azt szeretném kiegészíteni,
ami mindig elmarad.
Ilyen egyedüllétről szólok,
szavam folytatva köztetek.

Szócs Géza

FA. MONDJUK ÍGY: MAGYAR FA SORSA

Tisztelt prominencia, itt megjelent kiválóságok, kedves barátaink, hölgyeim és uraim!

Amikor elindultam ide, az nagyon régen volt, még tegnap volt és nyár volt.

Hölgyeim és uraim,

mint bizonyára mindenkinek, így tehát Önöknek is, nekem is van egy kis kertem, amelyben az én fáim nőnek, nem a tulajdonomat képezik, csak annyiban az enyéme, hogy én választottam őket s hogy éppen őket választottam. Kertnek mondtam ezt a helyet, talán pontosabb volna fás-kertnek nevezni, avagy egyféle arborétumnak.

Ebben a fáskertben számtalan más fa, például Rákóczi fejedelem tölgyfái mellett megtalálható egy ledőlts diófa, melynek sorsát Baróti Szabó Dávid, *Aeneis*-fordítónk és Komárom-eposzunk szerzője a következő szavakkal siratja:

Mely magas égnek szegezett fejjel,
Mint király, állasz vala társaid közt:
Tégedet látlak, gyönyörű diófa,
Földre terítve?

Elszakadt testes derekad tövétől.
Csak kicsiny kéreg maradt kötésül,
Ágaid csüggnék, levelid kivesznek,
Nedvek elhagyván.

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti: hullnak
Ők, és nem tudván rövid életekről
Rendre kihalnak.

Annyi szélvészzen diadalt nyert fa!
Nemtelen porban hever a nemes dísz?
Ezt leendőnek lehetett-é valyon
Vélni felőled?

Senkinek kárán nem örült; sokaknak
Hívős árnyékkal feles hasznot hajtó,
S kedvek', étkeddel kereső kegyes fa!
Mondd-sza, ki bántott?

Elhangzott 2015. szeptember 5-én, Balatonfüreden, Quasimodo hársfájánál

Ah, minek kérdem! szemeimbe tűnnek
Gyilkosid. Nem volt külerőszak: ott benn
Önmagadban volt megölő mirigyed,
S titkos elejtőd.

Im egész bélig gyökered kirágták
A gonosz férgek s az előtt odúba
Hangyabolyt híttak! Mi nyüzsögve járnak
Most is alattad!

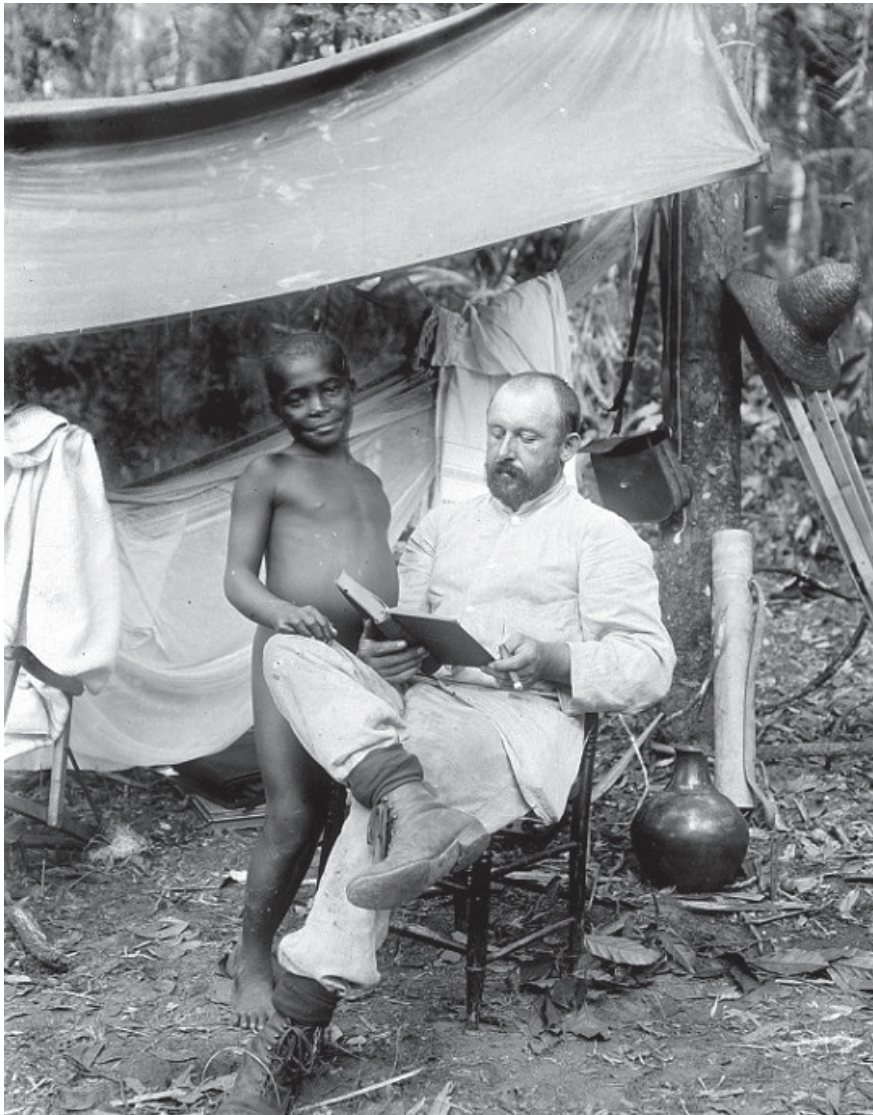
Átkozott vendég! viperák szülötti!
Ah szerencsétlen fa! – Hazánk! szelíd ég!
Szűz virágjában tehetős karoddal
Tartsd meg örökké!
(*Baróti Szabó Dávid: Egy ledőlt diófához*)

Bárminek szánta Baróti, de a dikció és képi erő talán költészetünk első szimbolikus alkotásává értékeli föl ezt a verset, illetve első fa-szimbólumává ezt a ledőlt diófát, amely számomra jóval több, mint képes beszéd egy megszüntetett papi rend sorsával kapcsolatban. Arborétumomban mindenestre, a fölébe hajló pap-költő alakjával együtt ott marad ez a diófa és nem pusztul tovább.

Aztán itt van egy platánfa, amelynek álmát egy hírhedett poéta segít megfejtenünk, mégpedig e szavakkal:

A Nap huga, zöld szemü lány,
(Kit imádnak álom-vitézek)
Megszánt egy holdas éjjelen
És megigézett.
Két lábam elhült s szétbomolt
Gyökerekként a mélybe szállva
S itt állok a fehér mezőn,
Mint árva platánfa.
Girhes, szomorú derekam
Szökkenve büszke lombot ontott,
Lombom a felhőket veri
S elhagytak a gondok.
Állok: várom a Nap hugát
Némán a nagy éji mezőben
S koronámról hull a levél
Zörgőn, búsán, rőten.
(*Ady Endre: A platánfa álma*)

Azt mondják, a platán ültetett fa, tehát mindig valakinek az elképzelése áll mögötte, meg a helyszín mögött, amelybe belehelyezte, azt is lehetne mondanunk, a platán önmaga is valakinek az álma, például a kertésznek. De fontos ismeret, hogy a platán a francia kertészeknek mondhatni

rögeszméje. Vagyis bármely platánfa mögött közvetlenül – vagy közvetve, a láncszem végén – a világ bármely helyszínén, parkjában, kertjében, alléján, promenádján ott áll egy francia kertész. Ez esetben, mármint Ady platánfája mögött a kertészt, lehet, hogy Baudelaire Károlynak vagy Mallarmé Istvánnak hívták. Nem szükséges, gondolom, kitérnem az Üllői úti fákra, akár kivágták őket, akár nem. (Kivágták.)

Mivel a Janus Pannonius költészeti nagydíj egyik műfordítói elismerését idén Wilhelm Droste kapta német nyelvű Ady-kötetéért, hadd álljon itt mutatóba egy strófa németül is e platánfás költeményből, leginkább a harmadik, amely talán a vers csúcspontja.

Kalt zerfielen mir die Beine,
Sie treiben Wurzeln im tiefen Raum,
Ich steh verwaist auf weisser Flur
Wie ein Platanenbaum.
(*Traum des Platanenbaumes. W. Droste fordítása*)

De vannak arborétumomban természetesen fenyőfák is, például a Hargita rengetegéből az, amelynek ágairól Ábel és Surgyelán, a román csendőr vadászták le a sasmarat, hogy megkoppasszák és megsüssék. Ebből Baudelaire is költeményt írhatott volna.

Aztán itt van Szentkuthy fája, pontosabban a leírása, amelynek, mint a szerző mondja, magában kell foglalnia a nem-fát, sőt a soha-fát és az ellen-fát is. Ezt a fát soha senki nem látta, mégis ott van az én arborétumomban.

Mint ahogy ott van a Petőfi-fa is. Nem a körtefa a fehéregyházi Ispán-kútnál, amelynél utoljára látták, hanem az, amellyé Petőfi vált volna, mondván: Fa leszek, ha fának vagy virága. Ez a fa is ott van nálam. Meg a somfa is a koltói Teleki kastély parkjában, melyben még mindig nagy számban ott láthatóak a cédrusok és platánok, amelyek 1847 szeptemberének végén talán már vékonyka csemetékként ugyanazokat a kerti virágokat látták nyílni a völgyben, mint az ifjú szerelmespár. Platánok, platánok...

Nem tudom, ki ismeri Pittner Olivér marosvásárhelyi festő belső gyötrelmekkel vívódó fatörzseit, nem tudom, ki emlékszik rájuk. Mintha a kis herceg kisbolygóját felfaló majomkenyérfa rokonai lettek volna, mindenesetre én befogadtam őket, talán nem okoznak nagy bajt a kertemben.

Amelynek közepén természetesen Csontváry cédrusai állnak, és ott járkal mellettük Hamvas Béla, a cédrus magányosságáról medítálva.

De ott van arborétumomban, ahogy mondtam, számtalan más fa mellett és visszatérve Ady Endréhez, egy egész hársfa-sor is, egy hosszú hársfa-sor, ahogy maga a hajdanvolt hársfa- király, a költő mondja, aki e versét éppen 101 éve írta Nagyváradon.

Lelkem, fiúk, jösztek velem
Régi, poros hársak alája:
Régi ember mindig megáldja
A régi, boldog sátrakat
És a világ nem változott.
(...)
És lehettem valamikor
Ölelések, hársak királya
És mintha csak tegnapelőtt.

Poros a hosszú hársfa-sor,
Holdfényes a püspöki udvar,
Simulnak a városi párok,
Vasúthoz futnak a kocsik.
(Ady: A hosszú hársfa-sor. Részletek)

Ez a hosszú hársfasor talán Walter von der Vogelweide árnyas hársfaival kezdődik. De a sok hajdanvolt, egykori, virtuális, szimbolikus, metaforikus, allegorikus és fantomatikus, megfoghatatlan fa mellett, íme, van egy konkrét – szinte azt mondtam: hús-vér – fa is az én szerény arborétumomban, történetesen Salvatore Quasimodo hársfája, ez itt mellettünk.

SURINAME KORTÁRS KÖLTÉSZETE

Irodalomtörténeti töredékek

Földrajzi-demográfiai áttekintés

Suriname Dél-Amerika legkisebb önálló országa, mely a kontinens északi részén fekszik Francia Guyana és Guyana (korábban Brit Guyana) között, délről Brazília, északról pedig az Atlanti-óceán határolja. Az északi, alacsonyabban fekvő területeken él a lakosság nagy része, itt folyik a mezőgazdasági termelés is, míg az ország több mint háromnegyed részét kitevő déli területeket főleg trópusi esőerdők jellemzik elsősorban megjelenő szavannákkal¹.

Az ország népessége körülbelül 540.000, melynek közel a fele a fővárosban, Paramaribóban összpontosul². Az éghajlat forró trópusi két száraz és két esős évszakkal, igen magas (80-90%) páratartalommal³. A gazdaság legfőbb ágazatai a bányászat (bauxit, arany, kőolaj), a mezőgazdaság és a halászat⁴.

Suriname esetében rendkívüli etnikai sokszínűségről beszélhetünk, melyben keverednek az afrikai, indián, ázsiai és európai elemek, és amely a nyelvek és vallások szintjén is tükröződik: megtaláljuk itt az animizmust, a hinduizmust, a Moráviai Egyházat és más protestáns irányzatokat, az iszlámot és a katolicizmust, nyelvek szintjén pedig a hollandot, az angolt, a szranan és (hindusztáni) szarnami nyelvet, a jávait és a különböző indián nyelveket egyaránt⁵.

Történelmi háttér

Bár Suriname első lakói már időszámításunk előtt 8000 körül megérkeztek Észak-Amerikából, az első földművelő társadalmak csak az időszámításunk előtti első évezred közepén alakultak ki, és az európaiakkal való, történelmileg jegyzett első találkozás is csak jóval későbbre tehető: Alonso de Ojeda 1499-ben fedezte fel Guyana partvidékét és a spanyol korona ekkor jelentett be kizárólagos igényt az Észak-Brazília felett fekvő területekre⁶. 1605-ben már működtek az amszterdami székhelyű *Guiaanse Compagnie* (Guyanai Társaság) kereskedelmi állomásai és lerakatai, többek között a Suriname-folyó mentén is⁷.

1 OUBOTER, Paul E. – JAIRAM, Rawien: *Amphibians of Suriname*. Brill, Leiden, 2012. 1–10. pp.

2 RIEDINGER, Edward A.: *Suriname*. In: *Encyclopedia of the World's Minorities*. Szerk. SKUTSCH, Carl. Routledge, New York, 2005. 1154–1155. pp.

3 CORFIELD, Robin: *Suriname*. In: *Global Warming and Climate Change*. Szerk. PHILANDER, George S. Sage, Los Angeles, 2008. 939. p.

4 OUBOTER, Paul E. – JAIRAM, Rawien: i. m. 1–10. pp.

5 RIEDINGER, Edward A.: i. m. 1154. p.

6 KAMBEL, Ellen-Rose – MACKAY, Fergus: *The Rights of Indigenous Peoples and Maroons in Suriname*. IWGIA, Koppenhága, 1999. 23. p.

7 Uo.

Mivel az európaiak által hön áhított és kutatott arany megtalálása nagyon nehéz feladatnak bizonyult, kezdetben a dohánytermesztés meghonosítása és kiterjesztése⁸, majd a cukorkereskedelembe való közvetítés volt a hollandok célja a brazilai portugál cukortermesztők és az észak-európai piac között⁹.

Suriname 1667-ben, a bredai békét követően lett holland gyarmat¹⁰. Az őslakos indiánokkal folyamatosan romlott a viszony, a konfliktus 1676 és 1686 közötti gerillaháborúban tetőzött¹¹. Különböző nemzetiségű európai keresztények is letelepedtek már a gyarmatosítás kezdeti időszakában (francia, svájci, német) Suriname területén¹².

Több ezerre tehető a XVIII. században az ültetvényekről megszökő, a dzsungelben és a hegyekben menedéket kereső, Bakabusi Nengre, illetve Maroon néven ismertté vált rabszolgák száma, akik aztán csapatokba verődve fosztogatták az ültetvényeket, hogy biztosítsák megélhetésüket¹³.

A napóleoni háborúk alatt (1799–1815) két alkalommal angol fennhatóság alá került Suriname (1799–1802, 1804–1816)¹⁴, majd 1816-ban vált véglegesen holland fennhatóságú területté¹⁵. Történelmi jelentőségű volt az Atlanti-óceánon zajló rabszolga-kereskedelem angolok általi 1807-es eltörlése, melyet a hollandok 1814-ben követtek¹⁶. Suriname esetében a rabszolgaság eltörlése sok más területhez képest jelentősen megkésve, 1863-ban következett be és az egykori rabszolgák ekkor is csak tíz év ültetvényeken folytatott, igen csekély anyagi ellenszolgáltatásért végzett munka fejében nyerték el tényleges szabadságukat¹⁷.

Suriname-nak 1866-tól van saját parlamentje és az ország 1922-től képezte Hollandia szerves részét: ekkortól minden suriname-i holland állampolgár¹⁸. Az 1930-as évekre a gazdasági visszaesés és a megszorítások nyomán nőtt a társadalmi felbolydulás, és ez 1931 és 1933 között tömegrendezvényekben és forrongásban, felkelésekben csúcspontot ért el¹⁹. Az 1949-es és 1951-es válaszcímű

8 MHANGO, Baijah: *The Political Economy of Aid: The Case of Suriname*. Konferencia előadás, Second Conference of the Association of Caribbean Economists, Barbados, 1989. május 28–30. 4. p.

9 Uo.

10 Uo.

11 FATAH-BLACK, Karwan: *White Lies and Black Markets: Evading Metropolitan Authority in Colonial Suriname, 1650–1800*. Brill, Leiden, 2015. 21. p.

12 FATAH-BLACK, Karwan: i. m. 34. p.

13 FATAH-BLACK, Karwan: i. m. 12. p.

14 VAN LIER, Rudolf A.: *Frontier Society: A Social Analysis of the History of Suriname*. Martinus Nijhoff, Hága, 1971. 413. p.

15 MHANGO, Baijah: i. m. 4. p.

16 BUENVIAJE, Dino E.: *Congress of Vienna (1814–1815)*. In: *Encyclopedia of Emancipation and Abolition in the Transatlantic World*. Szerk. RODRIGUEZ, Junius. Routledge, New York, 2015. 142–144. pp.

17 HOOGBERGEN, Wim: *Out of Slavery: A Surinamese Roots History*. Lit Verlag, Berlin, 2008. 117–124. pp.

18 RÖMER, Ulrike: *Sranan Tongo – An English-Based Creole in the Republic of Suriname*. Grin, Norderstedt, 2006. 5. p.

19 Ilyenek voltak például a Surinaams Werklozen Comité (SWC, Suriname-i Munkanélküliek Szakszervezeti Bizottsága) és a Surinaamsche Volksbond (Suriname-i Népszövetség) által szervezett, százas és ezres tömegeket vonzó tüntetésekből és tiltakozásokból kibontakozó paramaribói éhséglázadások (hongeroproer) 1931-ben. RÖMER, Ulrike: i. m. 69. p.

tások voltak az elsők, melyek esetében már általános választójogról beszélhetünk²⁰. Az 1950-es és 1954-es döntések értelmében korlátozott mértékben ugyan, de autonómiához jutott az ország és belügyekben már önállóan rendelkezhetett²¹.

Suriname 1975. november 25-én nyerte el teljes függetlenségét²². Ezt később puccsok és katonai diktatúra, polgárháború követte. Az ország elnöke jelenleg a 2010-es választások értelmében az a Dési Bouterse, aki 1982 decemberében katonai juntája 15 prominens kritikusát – jogászokat, újságírókat, egyetemi tanárokat – a Zeelandia erődbe hurcoltatta, megkínóztatta és megölette²³.

Nyelvtörténeti és szociolingvisztikai helyzet

Az országot igen jelentős nyelvi sokszínűség jellemzi: a holland és a többféle kreol nyelv mellett nyolc indián őslakos nyelvet is meg kell említeni. A szranan nyelv kialakulásának kezdetét a XVII. századra tehetjük, amikor a bredai béke (1667) értelmében Suriname az angol korona fennhatósága alól kikerülve holland területté vált²⁴. A gyarmati angol pidzsin beszélő rabszolgáknak ekkortól ugyanis hollandul beszélő ültetvényesek földjein kellett dolgozniuk.

Az oktatást egészen a XIX. századig az egyházi kezdeményezések határozták meg, melyek az őslakos és kreol nyelveken biztosítottak képzést²⁵. A helyzet 1876-ban változott meg radikálisan, miután több tízezer rabszolgát szabadítottak fel a rabszolgaság eltörlése után²⁶. A holland kormány bevezette az iskolakötelezettséget és egyre erőteljesebb asszimilációs politikát folytatott azzal a céllal, hogy Suriname-ot holland tartománnyá tegye. A holland lett az oktatás egyedüli nyelve háttérbe szorítva, sőt intézményes szinten teljesen elnyomva a szranan nyelvet²⁷.

Az etnikai, nyelvi és kulturális képet tovább színezte az Ázsiából a XIX. század végén és a XX. század elején érkező több tízezer munkás (Kína, India, Jáva). Létrejötték a kuli²⁸ iskolák, ahol főleg hindi és urdu nyelven folyt az oktatás, így ezek a rétegek nem kaptak holland nyelvű képzést.

20 RÖMER, Ulrike: i. m. 13. p.

21 SMITH, Jane W. F.: *Libraries in Suriname. An Overview*. In: *Caribbean Libraries in the 21st Century*. Szerk. PELTIER-DAVIS, Cheryl – RENWICK, Shamin. Information Today, Medford, 2007. 18–20. pp.

22 MILLETTE, James: *Decolonization, populist movements and the formation of new nations, 1945–1970*. In: *General History of the Caribbean. The Caribbean in the Twentieth Century*. Szerk. BRERETON, Bridget et al. Unesco, Párizs, 2004. 215–218. pp.

23 Az események „December Moorden” (decemberi gyilkosságok) néven válnak ismertté. SEDOC-DAHLBERG, Betty: *Suriname: 1975–1989*. In: *The Dutch Caribbean. Prospects for Democracy*. Szerk. SEDOC-DAHLBERG, Betty. Gordon & Breach, New York, 1990. 26. p.

24 ANTOINE, Rose-Marie Belle: *Commonwealth Caribbean: Law and Legal Systems*. Routledge, New York, 2008. 44. p.

25 DIJKHOFF, Marta et al.: *The Dutch-speaking Caribbean*. In: *Sociolinguistics*. Szerk. AMMON, Ulrich et al. Walter de Gruyter, Berlin, 2006. 2110. p.

26 WILLEMYNS, Roland: *Dutch: Biography of a Language*. Oxford University Press, Oxford, 2013. 186. p.

27 Uo.

28 Kulinak nevezzük a főleg Indiából és Kelet-Ázsiából érkező napszámosokat, alkalmi munkásokat, akik főleg az ültetvények munkáját látták el és más mezőgazdasági feladatokat végeztek, építkezéseken, bányákban dolgoztak a rabszolgák felszabadítását követően az európai nagyhatalmak gyarmati területein (például a karibi, indiai- és csendes-óceáni szigetek). YUN, Lisa: *The Coolie Speaks: Chinese Indentured Laborers and African Slaves in Cuba*. Temple University Press, Philadelphia, 2008. 1–7. pp.

Az ország 1975-ös függetlenedése után is megmaradt a holland nyelv jelentősége, és továbbra is meghatározó a nyelvi sokféleség (napjainkban körülbelül húsz nyelvet használnak Suriname lakói)²⁹. A sranan nyelv elismeréséért és használatának kiterjesztéséért folytatott küzdelem az 1950-es évektől erősödött fel, és hatására a nyelv használata kiterjedt a különböző irodalmi formákra, a művészetekre, a médiára és a zenére is³⁰.

Irodalomtörténet

Bár **Anton DE KOM** (1898–1945) elsősorban esszéistaként ismert, életművének jelentősége és az abban forradalmi hanggal megjelenő témák lényegessége miatt rövid bemutatása feltétlenül szükséges a modern suriname-i irodalom megismeréséhez.

Anton de Kom Paramaribóban született, apja rabszolga volt. Belőle könyvelő lett, 6 nyelven beszélt és különböző gazdasági társaságoknak dolgozott³¹. Húszas évei elején Hollandiában élt, ahol indonéz nacionalista diákokkal ismerkedett meg, kapcsolatba került a nemzetközi szocia-

29 WINFORD, Donald – PLAG, Ingo: *Sranan*. In: *The Survey of Pidgin and Creole Languages*. Szerk. MICHAELIS, Suzanne Maria et al. Oxford University Press, Oxford, 2013. 15. p.

30 WINFORD, Donald – PLAG, Ingo: i. m. 16. p.

31 BLAKELY, Allison: *Blacks in the Dutch World. The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. Indiana University Press, Bloomington, 1993. 267–271. pp.

lista mozgalommal, különböző baloldali csoportosulások aktív tagja lett³². 1932-ben tért vissza Suriname-ba, ahol embertelen, megalázó élet- és munkakörülményeket tapasztalt: erőteljesen hatott rá a látott éhínség, szegénység és szenvedés³³. Szárazföldet érése, hazatérése első mozzanataitól fogva figyelte a hatóság, azt gyanították ugyanis, hogy visszatéréssel valójában az agitálás és a munkásellenállás szervezése a célja³⁴.

Anton de Kom különös érzékkel egyesítette az indiai, jávai, kreol és más munkások és nincstelenek érdekeit, képes volt egységet teremteni az eltérő faji háttérű és kultúrájú csoportok között³⁵. Ő testesítette meg az állam és a gyarmati kormány számára a „kommunista veszélyt”³⁶, mely a tüntetések erősödésével és a munkanélküliség, szegénység és a vezetés tehetetlensége miatti nyugtalanság radikalizálódásával fenyegetett. Hollandiai száműzetése idején döntött úgy, hogy megírja országa történetét a gyarmatosítottak, elnyomottak szemszögéből. *Wij slaven van Suriname (Mi, Suriname rabszolgái)* című esszéje 1934-ben jelent meg³⁷. Ebben áttekinti Suriname történetét az első spanyol felfedezőktől hazatérése évéig, 1933-ig³⁸. Művével az ellenállás hangjait szólaltatta meg, ez volt az első, igazán átütő erővel rendelkező munka, ami élesen és kérelmelhetlenül szembehelyezkedett a gyarmati hatalommal, a fizikai kizsákmányolással és az Európa-központú, „szellemi agymosást” eredményező oktatási rendszerrel³⁹. Drámai sorsa 1945-ben ért tragikus véget a neuengamme-i koncentrációs táborban. Ő volt a karibi holland gyarmatok első igazán kimagasló alkotója, egyszersmind a gyarmatosító hatalommal való szembehelyezkedés és ellenállás egyik első hőse. A 2006-ban, Hollandiában emelt emlékművének⁴⁰ talapzatát egyik versének sorai díszítik: „Viszlát Akoeba, viszlát! / Csak győztesen térek majd meg”⁴¹. A vers utolsó sorai, melyek az emlékműről is hiányoznak, világosan fogalmazzak azzal kapcsolatban, hogy a szerző kit is tekintett Suriname ellenségének: „Hallod, ahogy közeledik a fehér nép? / Seregük hangja, mint fákon számtalan levél / Csak akkor térek majd meg, ha győzedelmeskedtem felettünk”⁴².

TREFOSSA (Henri Frans de Ziel) (1916–1975) a szranan nyelvű költészet egyik legkiemelkedőbb alakja, a nyelv védelmezője. Dolgozott ápolóként, könyvtárosként és tanárként is⁴³. Első

32 PHAF, Ineke: *Women Writers of the Dutch Caribbean: Life Long Poem in the tradition of Surinamese Grannorgu (New Dawn)*. In: *Caribbean Women Writers*. Szerk. CUDJOE, Selwyn R. Calaloux Publications, Wellesley, 1990. 358. p.

33 RUTGERS, Wim – ROLLINS, Scott: *Dutch Caribbean Literature*. In: *Callaloo XXI. évf.* (1998) 3. sz. 542. p.

34 BLAKELY, Allison: i. m. 269. p.

35 Uo.

36 PETERS, Donald C.: *The Democratic System in the Eastern Caribbean*. Greenwood Press, New York, 1992. 81–86. pp.

37 RUTGERS, Wim & ROLLINS, Scott: i. m. 542. p.

38 PHAF, Ineke: i. m. 358. p.

39 Uo.

40 DEWULF, Jeroen: *Amsterdam Memorials, Multiculturalism and the Debate on Dutch Identity*. In: *Imagining Global Amsterdam. History, Culture and Geography in a World City*. Szerk. DE WAARD, Marco. Amsterdam University Press, Amszterdam, 2012. 245–248. pp.

41 OOSTINDIE, Gert – MADURO, Emy: *In het land van de overheerser (Deel II)*. Foris, Dordrecht, 1986. 76. p.

42 A részletet Pallai K. S. fordította hollandról magyarra.

43 FEBRUARY, Vernie: *The Surinamese Muse. Reflections on Poetry*. In: *A History of Literature in the Caribbean (II.): English- and Dutch-speaking Regions*. Szerk. ARNOLD, James A. et al. John Benjamins, Amszterdam, 2001. 572. p.

írásai a *Foetoeboi (Küldönc)* című folyóirat hasábjain jelentek meg, 1951-ben⁴⁴. „Bro” (*Csendesülj, nyugodj*) című verse nyelvtörténeti jelentőségű: az írást sokáig meghatározó egyházi kreollal szemben inkább a ténylegesen használt nyelvet alapul véve, azt különleges költői érzékkel csiszolva és finomítva, forradalmi újító erejének köszönhetően alkotott kiemelkedőt⁴⁵. Szintén fontos megemlítenünk *Kopenhagen (Koppenhága)* című versét, melyben a kikötői habléány szobra köti össze Hollandiát és Suriname-ot, alkalmat teremtve a hagyományokon való elgondolkodásra, a különbségek kiemelésére, száműzetés és kulturális identitás témáinak átgondolására⁴⁶.

Költészetét erős gondolatiság és álomszerű képi világ jellemzi, tematikailag pedig hazájának szépségével, illetve az azt fenyegető veszélyekkel foglalkozik⁴⁷. *Trotji (Ostrom)* című első kötete 1957-ben, Amszterdamban lát napvilágot: ez az első szranan nyelven írt verseskötet, ám emellett történeti jelentőségéhez hozzájárult még Trefossa zsenialitása is, mely révén mesteri módon, kiemelkedő kifinomultsággal és tehetséggel demonstrálta a dinamikus fejlődő szranan nyelvben rejlő lehetőségek teljes tárházát, új szavakkal gazdagítva a nyelvet, bemutatva annak flexibilitását, fejlődőképességét, és talán a történelem folyamán először irodalmi nyelvvé emelve⁴⁸.

SHRINIVASI (Martinus Haridat Lutchman, 1926) versei jelentős részét hollandul írta, kisebb részben pedig hindi és szarnami nyelven⁴⁹. Neve is beszédes, utal az indiai eredetre, jelentését pedig a szerző úgy foglalta össze, mint „nemes lakos”, ami itt Suriname lakójára utal⁵⁰. Szerzőként leginkább a különböző etnikumok, kultúrák együttélése foglalkoztatja, írásaiban a sokféleség szépségét, egységességét hangsúlyozza⁵¹. Első kötete az 1964-es, 43 holland nyelvű verset tartalmazó *Amjali (Összekulcsolt kezek)*⁵². Curaçaoi éve alatt születtek ezek a versek, melyekben az emigráció, hazatérés, az anyaország különlegessége, a nyelv ereje jelenik meg fő motívumként és ebben a kötetben szerepel az első szarnami nyelvű vers is⁵³. Írásai 1984-ben gyűjteményes kötetben jelentek meg *Een weinig van het andere (Kicsit valami más)* címmel⁵⁴.

44 TORRES-SAILLANT, Silvio: *An Intellectual History of the Caribbean*. Palgrave Macmillan, New York, 2006. 194. p.

45 FEBRUARY, Vernie: i. m. 571. p.

46 Uo.

47 *Encyclopedia of Latin American and Caribbean Literature, 1900–2003*. Szerk. BALDERSTON, Daniel – GONZALEZ, Mike. Routledge, New York, 2014. 573. p.

48 LANG, George: *Translation from, to and within the Atlantic Creoles*. In: TTR: traduction, terminologie, rédaction XIII. évf. (2000) 2. sz. 19. p.

49 A szarnami nyelvet sokszor szarnami hindusztáni, karibi hindusztáni megnevezéssel is illetik. A megnevezés a Sarnām szóból ered, ezen a néven volt ismeretes Suriname az indiai szerződéses munkások körében. 1873 és 1916 között mintegy 34.000 indiai munkás érkezett Suriname-ba, a szarnami pedig az általuk beszélt különböző hindi dialektusokból kialakult koiné. DAMSTEEGT, Theo: *Sarnami. A Living Language*. In: *Language Transplanted. The Development of Overseas Hindi*. Szerk. BARZ, Richard K. – SIEGEL, Jeff. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1988. 95–120. pp.

50 DAMSTEEGT, Theo: *East Indian Surinamese Poetry and Its Langauges*. In: *A History of Literature in the Caribbean (III.)*. Szerk. ARNOLD, James E. et al. John Benjamins, Amsterdam, 2001. 581. p.

51 BROEK, Aart G.: *Shrinivasi*. In: *Encyclopedia of Latin American and Caribbean Literature, 1900–2003*. Szerk. BALDERSTON, Daniel – GONZALEZ, Mike. Routledge, New York, 2014. 538 p.

52 DAMSTEEGT, Theo: *East Indian Surinamese Poetry and Its Langauges*. I. m. 585. p.

53 Uo.

54 BROEK, Aart G.: i. m. 538. p.

Bernardo ASHETU (Hendrik George van Ommeren, 1929–1982) a suriname-i irodalom egyik méltatlanul elfeledett alakja. Élete során csupán egyetlen kötete jelent meg, *Yanacuna* címmel (1962), és költészetének, rövid terjedelmű életművének minőségét és jelentőségét csak halála után ismerték fel, ám jelentős részben kiadatlan művei nagy része mára sajnos elveszett⁵⁵.

A gyarmatosítók által meghonosított holland nyelv jelentős átalakuláson ment keresztül az országban. Így alakult ki a suriname-i holland (Surinaams), mely fonetikai, lexikai és szintaktikai szinten is különböző sajátosságokat mutat: szókincse jelentős részben eltér az európai holland nyelvtől és a környező nyelvek grammatikai hatása szerkezeti szinten is tetten érhető benne⁵⁶. E sajátos nyelv kimagasló tehetségű művelője volt **Edgar CAIRO** (1948–2000)⁵⁷, a suriname-i születésű, élete nagy részét Hollandiában töltő író. Holland és összehasonlító irodalmi tanulmányait Amszterdamban végezte. Műveiben elsősorban a négerek jelennek meg, akik véleménye szerint jól példázzák a gyarmatosítás fájdalmait, szenvedéseit, a nincstelenséget és kiszolgáltatottságot. Ábrázolásuk révén megeleveníti az olvasók számára a rabszolgasors legsötétebb árnyait, a kulturális és gazdasági gyarmatosítás imperialista kizsákmányolását, ugyanakkor önkritikus irányultsága révén igyekezett szabadulni az egyszerűsítő fekete-fehér dichotómia fogságából, s ezen túllépve olvasztotta, alakította, formálta a nyelvet írásai során, így válva a késői XX. századi irodalom egyik legjelentősebb nyelvi újtójává, kreolizálójává⁵⁸. A szranan nyelven írt irodalom egyik legjelesebb képviselője, aki jelentősen tágította a holland nyelv határait is a saját maga által „gecreoliseerd Nederlands”-nak (kreolizált holland) vagy „inheems Nederlands”-nak (öslakos holland)⁵⁹ nevezett írói idiolektusa révén. Műveiben igyekezett írásban is érvényt szerezni a Suriname-ban beszélt hollandnak kiejtés szerinti átiratokat használva a sztenderd holland helyesírás helyett, indulatszókkal és hangutánzó szavakkal töltve meg a szöveget, hiszen legfőbb célja a suriname-i holland és a szranan esetében is a nyelvi gazdagság szövegekbe történő átmentése, a nyelvek megújítása tudatos kreolizálás révén is. *Temekoe (Fejfájás)* című, teljes egészében szranan nyelven írt könyve 1969-ben jelent meg⁶⁰.

A fiatalabb költőgenerációt számos nemzetközi szinten is elismert, indiai származású, tanulmányait Hollandiában folytató és ott letelepedő szerző fémjelezi (**Gharetje CHOENNI** (1951), **Chitra GAJADIN** (1954), **Asha RADJKOEMAR** (1965)), akik holland és szarnami nyelven alkotnak és írásaikkal olyan témákra reflektálnak, mint a szegénység, a bevándorlás, a xenofóbia, a beilleszkedés nehézségei és a többnyelvűség. Összességében tehát elmondható, hogy Suriname költészete a nemzetközi irodalomtörténet méltánytalanul elfeledett területe.

A szerző kutatásait és műfordítói munkáját a Nemzeti Tehetség Program egyedi fejlesztést biztosító ösztöndíja (NTP-EFÖ-P-15-0180) támogatásával végzi. A közölt versek a tanulmány szerzőjének fordításai (szranan, szarnami, papiamento, szaramakka és holland nyelvről).

55 VAN KEMPEN, Michiel: *Complexities of Non-Western Canonization*. In: *Shifting the Compass. Pluricontinental Connections in Dutch Colonial and Postcolonial Literature*. Szerk. DEWULF, Jeroen et al. Cambridge Scholars, Cambridge, 2013. 263. p.

56 PHAF: i. m. 357–359.

57 RUTGERS, Wim – ROLLINS, Scott: i. m. 546. p.

58 VAN KEMPEN, Michiel: *Dutch Tulips in Unexpected Colours. Humour in Dutch Migrant Writing. Kader Abdolah, Sevtaç Baycılı, Khalid Boudou, Edgar Cairo*. In: *Hybrid Humour. Comedy in Transcultural Perspectives*. Szerk. DUNPHY, Graeme – EMIG, Rainer. Rodopi, New York, 2010. 92 p.

59 JONES, Guno: *Tussen Onderdanen, Rijksgenoten en Nederlanders*. Rozenberg, Amsterdam, 2007. 67. p.

60 TORRES-SAILLANT, Silvio: i. m. 195. p.

Trefossa (Henny de Ziel)

CSENDESÜLJ, NYUGODJ

Ne férközz most gondolataimba,
s ne kérd, hogy fordítsam el tekintetem.
Szívem ma távoli,
csendes vízmosások felé hívogat.

Ne mondd, hogy repülni születtem,
mert félem a harcot, s könnyeimbe menekülök.
Hatalmába kerített e világ lármája.
Mit tegyek hát? Vérem nyugalom után eped.

S amott, a patakparton álomvilágot fürkészek majd,
hol az itteninél minden szebb, s édesebb,
s a riasztó meséknek hatalma nincs.

Mikor visszatérek megint,
kissé talán jobb emberré leszek,
ki tud nevetni is, s derekasan visel minden csapást.

(1957)

Edgar Cairo

ÚJ KOROK GYERMEKE

mi a folyó part nélkül, s a part nélküled,
nekem tett, beteljesületlen ígéreted?
ezért váltak el útjaink.

üres fecsegés éjjelén, a szavakba gabalyodva egészen
várakozik egy kenu, indulásra készen,
a földi élet igazságaitól terhesen.

ne menjünk! ne, íródjunk egymás szívébe hát:
te, az áramlatom, s én, a csatornád.
hogyan is úszna a kenu, ha nincs mindkettőnkben dagály.
új korok gyermeke! így áramlik tova az idő,
a távoli partig egészen, hol az ár fordultával
élet és szerelem emelkedik a dagálllyal.

KÍGYÓLÉLEK

Magányos néger lélekként
csak gondolataim
történéseire van szemem,
s látom az esővel terhes felhőket.

Nincs egymás nélkül felhő és eső!
Beissza őket e föld, mintha csontjait
tisztára mosó áradatot nyelne el, mely
kimossa belőle minden igazságtalanság nyomát.

*„Ó, kígyólélek,
mily rég láttam jöttedet?
Kígyólélek, ó,
mily rég öltöttél
emberi formát?”*

Halld hát bőrömet, s csontjaimat
emésztő énekem,
s a dal torkán a jókora fekete csomót.

Csak a megkínzottak kiáltása
gyűjthat fényt,
mi megszégyeníti a napot.

Aztán felnyílnak szemeim
dacolva mindennel,
s emberként hajtanak ki a virágok,
nem rémiszti őket a könnyező fellegek
reptette éjszaka.

Shrinivasi

ÉJJELI SZÓ

Vajon ki szólított az éjben?
Alig hallható volt idebenn a hang,
Nem tudom, ki szólt,
S udvaromra miért lépett.

Talán a *naiú!* lehetett, a régi, ismerős hírekkel,
Ki tudja, tán mérgelődött távoztában,

Míg én öregen, lassan, s szégyenkezve elmaradtam.
Mégis vajon ki szólított az éjszakában?

A sötétben, lámpával kezében,
Onnan, hol kettéválik a *dhán*²,
S én boldogan feleltem
Neki, ki szívemnek csak *Bhagván*³.

(1968)

R. Dobru (Robin Ravales)

EGY FA MIND

Egy fa van csupán:
megannyi levél,
ám egyetlen fáról sarjad mind.

S egy folyó:
megannyi vízfolyás,
de mind egy tengerbe ömlik végül.

Csak egy fej van:
tengernyi gondolat,
s köztük egy jó is legalább.

Egy az Isten:
az imádat számtalan,
ám az Atya egyetlen csupán.

S egyetlen Suriname is:
temérdek haj,
bőrszín,
s ezernyi nyelv,
de egy nemzet része mind.

(1973)

1 A borbély, aki hagyományosan a híreket hozza a falvak-
ba, településekre.

2 A hántolt és hántolatlan rizst választja el.

3 Isten. A megjelölést a hinduk a szent emberekre, lelki
tanítókra, jógi mesterekre is használják a tisztelet kife-
jezésére.

Andrés Grimar
(René André de Rooy)

RONDÓ

Bánatos szemű Fekete Madonna,
mit saját kezem festett, alázatos színekkel,
volt-e szív, mi sírásba rándulva kiáltott
zokogó szépséged láttán?

Vajon a te képed volt mélyen lelkemben,
könnyek közepette vagy örömben,
ó, te fájdalmas Fekete Madonna,
mi oly hévvel kiáltott fel?

Édes titok, min elmélkedem:
mi végre fáradozásom, s honnan álmaim,
megértem tán egy nap
mind a titkokat, miket kezem alkotott,
bánatos szemű Fekete Madonna?

Dorus Vrede

ZÖLD-SZÍVŰ VIRÁGOK

Zöld-szívű virágok a folyóparton,
halványsárgák, mint a városi fények.
Üdvözölnek a halak.
Pompás a vízfelszín,
akár a vízistenek ünnepén.
Zöld-szívű virágok a folyóparton,
napsütés vagy eső hírnökei
vagytok ti mind?

(1992)

AMIT AZ AVANTGÁRDRÓL TANULTAM, AZT EBBE A TAGADHATATLAN KLASSZICIZMUSBA BELEÍRTAM

Lator Lászlóval beszélget Ladányi István

A 86. ünnepi könyvhetet ünnepeljük, és a számot kimondva úgy érezzük, hogy nagyon régi rendezvényről van szó. Pedig tulajdonképpen ugyanolyan idős, mint Lator László, akiről viszont egyáltalán nem a kora jut eszünkbe, ha találkozunk vele. Mindketten 1927-ben születtek, csak a könyvhétből kimaradt egy év... Mikor találkozott először ezzel az eseménnyel?

Én abban az időben, amikor Magyarországon először voltak Könyvhetek, nem Magyarországon éltem, hanem Csehszlovákiában. Kárpátalján. Volt egy rövid korszak Kárpátalja történetében, amikor a mi részünk, 1939-től 44-ig, Magyarországhoz tartozott. Akkor találkoztam a Könyvhéttel, még-hozzá ott Kárpátalján, a beregszászi könyvesboltokban, könyvpiacra, ahol én a gimnáziumi tanulmányaimat kezdtem. Hát ez egy örült korszak volt, de nekem óriási élmény volt az, hogy ott, ahova kerültem a szülőfalumból, ott vannak magyar könyvek. Akkor már volt valami fogalmam róla, azért is, mert apám vett könyveket véletlenszerűen, így, úgy, amúgy, de volt valami fogalmam arról, hogy mi az a magyar költészet. Engem elsősorban az érdekelt. Elmondtam, megírtam valahol, hogy az egyik legnagyobb élményem a Juhász Gyula összegyűjtött verseinek a szegedi, Szukits-féle kiadása, azzal a Könyvhéten találkoztam. De úgy emlékszem, hogy a Könyvhéten találkoztam Szabó Lőrinc nagy, összegyűjtött verseskötetével, talán Tóth Árpáddal, és hát persze egy csomó olyan prózai művel is, amit vagy elolvastam, vagy nem. Engem a költészet érdekelt, és ez egy hallatlanul nagy dolog volt, hogy van egy olyan nap, vagy vannak olyan napok az évben, amikor odarakják elélem és csak meg kell fogynom a könyveket, és ha van pénzem, akkor meg tudom venni.

Talán ennél az időszaknál meg is állhatnánk, és az egész beszélgetés szólhatna erről, mégse tehetjük ezt; egy másfél kérdés erejéig azért itt maradnék. Engem nagyon megérintett ez a Tiszasásvár név, olyan, mint a Kosztolányi regényből egy fiktív település, és kicsit gondolkodtam is róla, hogy Tanár úrnak vajon milyen lehet ennyi idő távlatából a viszonya hozzá. Én például a saját szülőfalumról úgy tudok gondolkozni, mintha tegnap kerültem volna ki belőle, és jól fel tudom idézni a részleteit. Mennyire él ez a település a mai gondolkodásában? Vissza szokott térni hozzá gondolatban?

Nem gondolatban, hanem a valóságban. Azt hadd tegyem gyorsan hozzá, hogy én nem térhettem vissza a szülőfalumba. Különböző fogolytáborokban voltam, a breszt-litovszkiból kerültem vissza a szülőföldemre, a szülőfalumba, és mivel ott már nem találtam a közeli rokonaim közül csak egyetlen unokanénémet, Nagyszőlősön, Ugozca hajdani székhelyén, átszöktem onnan, elég viszontagságosan. Írtam, elmondtam, úgyhogy nem ismétlem el, a határon való átszökés nem volt könnyű dolog. Én nem is vágytam oda vissza, örültem, hogy átszökhettem a határon. Később, amikor visszamentem volna megnézni a szülőföldemet, a szülőfalumat, akkor meg nem mehettem. Mert csak olyan mehetett, akinek testvére vagy szülei éltek ott, és az kapott beutazási engedélyt. Úgyhogy

Elhangzott a 86. Ünnepi Könyvhéten, Balatonfüreden.

legközelebb 1990-ben, amikor már más világ volt, mehettem vissza. Legutóbb pedig két hónappal ezelőtt, a fiam ösztönzésére, hogy mutassam meg neki, hogy hol mi volt. És azt kell mondanom, hogy a szülőfalumra nem ismertem már rá. Nem azért, mert olyan fényűző falu lett belőle, hanem mert átépítették az utcákat, el se tudtam képzelni, hogy hajdani kúriánk, vályogkúria volt – mikor jártunk ott korábban, akkor az eső már szétmosta ezt a gyönyörű kúriát – és hát most meg nem tudtam elképzelni, hogy hol volt. Nem találtam a helyét. A Tisza folyása megváltozott. Az folyton változott, a Tisza folyása. Ugyanezt éreztem egy kicsit Nagyszőlősön. Gondoljunk a híres Perényi kastélyra, ahol most múzeum van végre, de volt ott petróleumraktár is, vagy nem tudom én, mi csoda. És nagyon rendbe hozták, lehet, hogy magyar pénzen, az elkápráztatott engem, meg ott volt egy pár olyan ház, amire ráismertem. Az egész város jellege megváltozott. Annál inkább ráismertem Beregszász középpontjára. Ott van egy magyar pedagógiai főiskola, amit én hallatlanul fontos dolognak gondolok, és azt viszont magyar pénzen újítták fel. Ez a törvényszék épülete volt, egy nagyon szép épület, és az is megvan. A hajdani magyar gimnázium, ami most nem magyar gimnázium, de azért az nekem most is ismerős volt. Az nem változott. Vagyis úgy érzem, hogy nekem ez a szülőföld már csak félig szülőföldem, mert annyi minden változott meg a stílusában, a közegében, hogy Beregszász kivételével sehol nem éreztem már otthon magam.

Amikor átszökött Magyarországra, tudjuk az életrajzból vagy élettörténetből, akkor Makóra ment; Makón volt valami kötődés? Vagy egyszerűen az volt közel, és akkor ezért volt kézenfekvő, hogy odamenjen?

Hát úgy volt, hogy én már ott Kárpátalján megtudtam unokanénemtől, akinek egyébként az anyját Bartók Béla anyja tanította Nagyszőlősön zongorázni – ez benne van Bartók életrajzában is – az azt mondta nekem, hogy a szüleim, nem tudja egészen pontosan, hogy hol vannak, de Magyarországon. És amikor átszöktem a határon, ott a szomszéd faluban találtam rokonságot, ismerősöket, és tőlük tudtam meg, hogy a szüleim Makón vannak; és azért vannak ott, mert apámnak két húga is oda ment férjhez. Makó véletlenszerűen jött az én életembe, az életem egy színteréül, de nekem hallatlanul fontos volt, mert a Makó egy olyan szellemi lázakkal tele kisváros volt, amit addig el sem tudtam volna képzelni. Tessék elképzelni, hogy ott volt egy igazgató főorvos a kórházban, Diósszilágyi Sámuel, aki meghívta zongorázni mondjuk Bartók Bélát Makóra. Vagy meghívta azokat az írókat, Mórától kezdve, aki a szomszédos Szegeden volt, József Attiláig. Őt nem kellett meghívni, mert Diósszilágyi Sámuel kezelte a nem tudom hányadik öngyilkossági kísérlete után. A makói internátusban lakott. Juhász Gyula Makón tanított, a makói újságírók, értelmiségiek kapcsolatban voltak az egész Nyugattal, a Válasz körével; úgyhogy nekem Makó hihetetlen sokat jelentett mindaddig, amíg meg nem változott a makói – hogy is mondjam – társadalmi közeg; ez az úgynevezett fordulat éve után következett be. Én akkor már Pesten voltam, egyetemre jártam, az Eötvös Collegiumban laktam. Keresztury Dezső volt az igazgatója egy darabig, míg a kollégium is meg nem szűnt. Megszüntették. Akkor még vissza-visszamentem Makóra. Utána elkerültem a Dunántúlra, Körmenten tanítottam, a körmendi gimnáziumban '51-től '55-ig. És nagyon szerettem Körmenten.

Gyorsan bejártuk a történelmi Magyarország elég jelentős részét, eljutottunk Körmendig is; ugye ez óriási távolság; és úgy tudom, hogy van ez az ispánki kötődése mindmáig; ez ehhez a körmendi időszakhoz vagy kitérőhöz, vagy bárminek nevezzük kötődik?

Ehhez kötődik leginkább, vagyis én Vas megyében valami módon egy újabb szülőföldet találtam. Szóval több szülőföldem volt. Nagyon szerettem Vas megyét. Annál is inkább szerettem, mert va-

lami módon azt adta, amit a szülőfalumban átéltem a tájból; azt, hogy egyszerre dimbes-dombos is meg sík részei is vannak. A hajdani körmendi tanítványaim is mindig hívtak, mindig visszajártak hozzám és az ő révükön is kerültem oda Vas megyébe, ebbe az ispánki tájba. És van még egy, amit hát ha már szóba került, hadd mondjam el, hogy köztudomású, hogy Vas megye, csakúgy mint Füred, a Koloska-völgy, az egyik leggombásabb vidéke az országnak, és én gyerekkoromtól fogva szenvedélyesen szerettem a gombát. Úgyhogy furcsa módon ez is belejátszik a körmendi évekbe. Ispánkon akkor már olyan helyzetben voltunk, hogy tudtunk egy házat építeni egy gyönyörű nagy lejtős domboldalon, és ott én nagyon jól tudtam dolgozni, senki sem zavart. Beültem a kis szobácskámba és ott dolgoztam reggeltől estig.

Akkor ez nem egy ilyen nyugdíjas visszavonulási terep, hanem már évtizedek óta megvan.

Munkahely.

Munkahely. És a gombafajok ezek hasonlóak abban a térségben is, mint a szülőföldjén? Vagy gyermek-kora terében?

Hát persze, hát a gombák, azt nem tudom, háromezer körül...

Nem értek hozzá...

Gyerekkoromban megmondták a szüleim, a nagyok, ahogy mondtuk, az öregek, hogy csak ezt az ötféle gombát szabad szedni. De nekem Ispánkon az a bohókás ötletem támadt, hogy ki kell próbálni azokat a gombákat, amiket gyermekkorunkban nem volt szabad. Nekiláttam a szakirodalomnak, és az volt, hogy amikor leszedtem egy olyan gombát, amiről úgy körülbelül tudtam, hogy micsoda, és azt is, hogy biztos nem veszélyesen, halálosan mérgező gomba, akkor azt a feleségem megsütötte és megettem, és vártuk, hogy túléljem-e. A gombagyűjtésben ez az izgalmas, mert sokféle gombát lehet szedni. Találkoztam egyébként az emlegetett Koloska táján is egy olyan gombával, amit addig nem ismertem, a fenyőpereszskével.

A növények, gombák, madarak nevei is valami fantasztikus nyelvi anyag; ez bekerült a nyelvi készletbe? Tehát névről is ismeri a gombákat, és használja ezeket a szavakat?

Igen, névről is régóta ismertem már a gombákat, és hát némelyiket használtam is írásaiban, de nem azért, mert bele akartam venni, hanem mert úgy adódott. Amikor arról írtam, hogy milyen volt nekem Zala vagy Vas megye vagy éppen a körmendi erdő, akkor megtanultam a gombák nevét is.

A fordítók réme az olyan költő, aki növényneveket, madárneveket, halneveket használ a szövegeiben, mert nehéz ezeket beazonosítani. Anyanyelvén se szokta tudni az átlag irodalmár, nemhogy idegen nyelven az ilyen kifejezéseket. Fordításból is olyan gazdag az életműve meg sokirányú az érdeklődése, hogy nemcsak gombákkal meg életrajzzal, hanem az irodalom nagyon sok területével tudnánk foglalkozni. Tulajdonképpen irodalomhoz megtérve azon gondolkoztam, hogyha azt a feladatot kapnám, hogy mutassam be Lator Lászlót másfél mondatban, akkor hogy mutatnám be; és hát műfajok szerint nem is kísérleteznék, talán azt mondanám, hogy a klasszikus modernizmusnak, a Nyugat-féle modernizmusnak vagy az Újhold-féle modernizmusnak az egyik legautentikusabb mai folytatója. Olyan mai

költő, aki nagyon erőteljesen élteti tovább ezt a hagyományt, és tulajdonképpen úgy tűnik számomra, hogy a tanítványainak is mélyen és intenzíven adta át. Hogyan alakult ilyenné ez a poétika? Miért van az, hogy az avantgárdtól mintha távol tartotta volna magát, és láthatóan ismeri ugyan a kortárs posztmodern irodalmat is, de nem mozdult ezekbe az irányokba; tehát hogyan és miért ez az erős döntés a modernizmus hagyománya mellett?

Nagyon köszönöm ezt a lexikoncikket, a válaszom azonban nem ilyen egyszerű. Ugyanis én anno fiatal koromban a lehető legavantgárdabb hajlamokkal írtam verseket. Akkor jelent meg Kassák Lajosnak a *Hatvan év* című kötete. Egy nagy válogatáskötet, és ma is bármikor felmondom, hogy: „Apa az asztalfőn ül és lógatja bajszát / Három gyerek hat kanárimadár és a teleírt adóívek / 1922 / kívül estünk a lőtávolon / Talpunk alatt érezzük jajgató halottainkat.” Avantgárd verseket írtam, azzal kezdtem a pályámat, és hadd tegyem hozzá, hogy akkor ismerkedtem meg fordításban Apollinaire-rel, akinek, ahogy mondani szokás, a modern líra minden útján ott van az árnyéka, és amikor felkerültem Pestre, akkor azért kezdtem az Eötvös Collegiumban francia nyelven tanulni, hogy Apollinaire-t eredetiben olvashassam. Később francia szerkesztő is voltam az Európa Kiadónál. Vagy egyik kedves költőm már kamaszkorunkban is a Georg Trakl volt. Tőle nagyon sokat olvastam. Egy örült osztrák avantgárd költő volt. És azt gondolom, hogy igaza van abban, hogy nem maradtam avantgárd költő. A mai avantgárd költők közül nagyon keveset, Celan verseit fordítottam, de ha nagyon figyelmesen olvassák a verseimet, akkor... – Ferencz Győző megírta több tanulmányában is, hogy az én klasszicizmusom, ami így van, a kötött formák, a fegyelmezett kifejezésformák kedvelése, az elbírta azt, hogy belül a háttérben ott van az avantgárd. Úgyhogy nem avantgárd verseket írtam, de azt, amit az avantgárdról tanultam, azt ebbe a tagadhatatlan klasszicizmusba beleírtam.

És ez az erős döntés, ez a ragaszkodás a kötött formákhoz, ez nem is kapott valamiféle kísértést a későbbiekben? Tehát ez lett a költői anyanyelve, és ragaszkodott hozzá, vagy nem is gondolkozott azon, hogy keresni lehetne vagy kísérletezni lehetne?

Más a kötött forma, az egy egyszerű technikai eszköz. Én fiatalkoromban rengeteg szabad verset írtam, de azt gondolom, hogy szabad verset csak akkor írhatunk, ha tudjuk, hogy milyen a kötött forma. Meg kell tanulni a mesterséget, és utána félredobhatjuk, áttérhetünk valami egész másra, vitatkozva a korábbi felfogásunkkal. Mostanában is írtam szabad verseket, többek közt a határon való átszökésről, az 1945-ös évről, de általában nekem valamiért jobban megfelel a kötött, fegyelmezett, kemény forma és éppen azt szeretem, hogy ebbe a kötött, fegyelmezett, kemény, szigorú formába beletehetem azt, amit az avantgárdtól tanultam. Ezt nem akarom részletezni, de azt gondolom, hogy ez így van.

Legendásak az ELTE fordítósze­mináriumai, nagyon sok forrásból lehet erről olvasni, hallani; a kortárs költők jelentős részének az életrajzában is előbukkan, hogy részt vett ezen a szemináriumon. Jellemző ezekre a költőkre is, hogy mindegyikük elsajátította a kötött formákat. Tóth Krisztina esetében is, de Vörös István esetében is így van, vagy Ferencz Győzőnél, és hát lehetne sorolni, ott van, hogy nagyon erősen ismerik ezt a hagyományt. Ezt is így, ilyen határozottan tanította nekik? Ez a Lator-féle iskola következménye lehet?

Hát én azt gondolom, hogy igen; egyébként Tóth Krisztina, ha már emlegettük, nagyon sokszor megírta, hogy hogy került ő az én szemináriumomra az egyetemen. Úgy volt, hogy amikor már Pesten voltam, akkor az Európa Kiadónak dolgoztam, odajöttek hozzám a fiatal fordító- és költőjelöltek megmutatni a műveiket, és hát egyszer valaki az egyetemen kitalálta, hogy én úgyis foglalkozom a fiatalokkal, miért nem csinálom én ezt az egyetemen, egy szeminárium keretében. Csakhogy az, amit én csináltam az egyetemen, az nem szeminárium volt. Az volt a neve, de nem az volt, hanem úgy hívják, hogy stílusgyakorlat. Négyesy László csinálta valamikor, az ő óráira járt Babits Mihály meg Kosztolányi Dezső meg Tóth Árpád meg tudom is én, ki; Juhász Gyula, Szabó Lőrinc. Én is ezt próbáltam csinálni, a hallgatóimnak feladványokat adtam, mondjuk, felolvastam nekik az aznapi időjárás-jelentést az *Esti Hírlap*ból és ott az órán kellett nekik ebből egy verset írni. Ezt a Ferencz Győző-verset Ferencz Győző kötetében megtalálják, amit ott az órán írt. Részben feladatot adtam nekik, részben pedig megnéztük egy-egy versüket és nagyon kíméletlenül elmondtuk a véleményünket. És hát nagyon jólesik, hogy hajdani tanítványaim, akik túljutottak a tanítvány koron, visszajárnak hozzám, és nagyon sokat emlegetjük azokat a hajdani órákat.

Az időjárás-jelentés mint téma hogyan viszonyul az ihlet fogalmához? Ugye a költészetben újra és újra visszatérünk ehhez a szóhoz, és tanárként is meg kell küzdeni ezzel a kérdéssel; hogy mi is lenne az ihlet. Milyen ihlető lehet az időjárás-jelentés?

Az időjárás-jelentés is lehet ihlető, és bármi lehet ihlető, de én azt gondolom, hogy az úgynevezett ihletnek csak úgy van értelme, én ezt a szót nem is nagyon szeretem használni, hogy igen, van egy ilyen félig-meddig elszabadult belső világa az embernek, és akkor leír mindent, ami eszébe jut. De igazából azután jön a mesterség. Nemes Nagy Ágnes írta meg nem is egyszer a vers születéséről, hogy azután jön az, hogy megnézzük, hogy jó volt az, amit ebben az önkívületben, ebből az úgynevezett ihletből írtunk? Ez a sor nem jó. Ezt kihúzó. Tessék megnézni, az *Újhold Évkönyv*ben

benne van Pilinszky *Apokrif* című nagy verse a kéziratának egy része. Ott látni lehet, hogy Pilinszky hogy húz ki rossz sorokat. Rossz szókapcsolatokat. Rossz mondatokat. Még inkább ezt csinálta egy olyan költő, mint Nemes Nagy Ágnes vagy akár Ferencz Győző. Szembe kell nézni vele, hogy az, amit az ihlet diktál nekünk, az vagy jó, vagy nem jó. Olyankor már csak a józan eszünkre és a mesterségbeli tudásunkra hagyatkozhatunk. Én azt gondolom, hogy egy vers az ihlet, az úgynevezett ihlet és a mesterségbeli fegyelem határán jön létre igazán.

Ehhez a témához köthető tulajdonképpen a műfordítás kérdése is. Az ember kap egy anyagot, de azt sem lehet valamiféle elsajátítás, megihletődés, az eredeti által való megihletődés nélkül elkészíteni. Ugyanakkor a tudás, a technika, a mesterségbeli képességek nélkül sem. Ahogy végignéztem, hogy ki mindenkinek a művét fordította, Shakespeare-től kezdve az oroszokon, Lermontovon, Blokon keresztül az előbb említett Paul Celanig nagyon sok nagyon nagy szerző nagy művét szólaltatta meg magyarul. A Celan-féle Halálfügába gondoltam bele, hogy amikor azt fordította, akkor az már közismerten nagy vers volt, vagyis hogy már ráterhelődött a költemény hírve is. Mennyire terheli meg a fordítót az eredeti anyagnak a mítosza? Mekkora felelősség például egy ilyen Paul Celan-féle Halálfügát fordítani?

Köszönöm szépen ezt a kérdést. Nem éreztem ezt. Celan akkor, amikor én egy kötetnyi versét lefordítottam, még nem volt olyan világhírű költő, mint amilyen néhány év múlva lett. És én azt gondolom, hogy énnekem ahhoz, hogy akár Celan, akár Shakespeare, akár kicsoda mekkora szerző, azzal nem kell igazán törődnöm. Vagyis nem nyomaszt, nem lelkesít, hanem ott van előttem a mű és nekem azt magyarul meg kell csinálni. Én azt gondolom, hogy ez is elsősorban a mesterség kérdése, hogy az ember hogy tudja megcsinálni. Hadd mondjak egy nagyon rövid példát, hogy miért nagyon nehéz vagy miért nagyon könnyű verset fordítani. Kálnoky László mondta, hogy mikor elkezd fordítani egy verset, akkor van olyan, hogy csak nézi egy darabig az idegen szöveget, és egy idő múlva a fejében nagyjából készen van a vers, csak le kell írni. Vannak olyan versek, amiket nem lehet ilyen egyszerűen, egyhuzamban lefordítani. Kínlódni kell, idetenni, odatenni a rím miatt a szavakat. Tessék elképzelni, hogy le kell fordítani azt, hogy: „Mi kék az ég, mi zöld a föld.” És a magyar fordítói felfogás szerint ennek rímelnie kell. De mondjuk franciául nem rímel a kékre az ég, a zöldre a föld. Úgyhogy ilyenkor vagy félre kell tenni azt a verset, és nem csinálni vele semmit, vagy pedig megalkuvások jönnek. Hadd mondjak egy ellenpéldát erre. Van Apollinaire-nek az a nekem ifjúkoromtól kezdve kedves verse, hogy „Letéptem ezt a hangaszálat. / Már tudhatod az ősz halott. / E földön többé sohse látlak. / Ó idő szaga hangaszálak. / És várlak téged tudhatod.” Ennek az első sora így hangzik: „J'ai cueilli ce brin de bruyère.” Ez azt jelenti: Letéptem ezt a hangaszálat. Nem lehet megváltoztatni. Nem lehet a végére tenni azt, hogy ezt a hangaszálat letéptem. Erre a sorra háromszor kell rímelnie a versben. Ha ez nem jön be, akkor jobb nem lefordítani. Vagy például ott van ugyancsak Apollinaire-nek *A Mirabeau-híd* című verse, „A Mirabeau-híd alatt fut a Szajna...”, ezt például nem lehet jól lefordítani, mert Apollinaire egy középkori szövőéneknek a rímisorát teszi fel, és ha ezt erőltetve lehet csak megcsinálni, akkor nem jön ki belőle az, hogy ez egy dal. Egy modern, szürrealista dal. Úgyhogy van, amit félre kell tenni, nem kell lefordítani. Ilyen fordíthatatlan más szempontból az, hogy „Megy a juhász számaron, földig ér a lába”, tessék elképzelni, hogy bármilyen nyelvre le kell fordítani. Nem lehet mást fordítani, csak azt, hogy megy a juhász számaron. Van összesen három szó a sorban, és erre kell rímelnie. És ezt csak akkor lehet, hogyha véletlen szerencséje van az embernek, ezért én azt gondolom, hogy vannak fordíthatatlan versek. Ezt a verset legfeljebb prózában lehet lefordítani. Nem írhatom azt, hogy a villamosra felszáll a juhász...

Itt most már láthatóan előjön a költőből és műfordítóból a tanár, és ugyanakkor az irodalom-népszerűsítő is, mert itt most már kezdünk belecsúszni egy Lyukasórába... Szerintem az irodalomnépszerűsítést hihetetlen... – nehéz szembedicsérni valakit, úgyhogy elfordulok és úgy dicsérek –; tehát hihetetlenül jól csinálták ebben a műsorban, tulajdonképpen Lator László nevét a nagyközönség ebből a tévéműsorból ismerte meg. Ezt hogyan vállalta, és milyenek voltak ennek a körülményei? Tulajdonképpen ennek is lehet kockázata, mert ezzel kiáll az ember a vásárra, és kezdi árulni az egyébként nehezen eladható portékáját. Miközben óriási kihívás meg feladat is ez, hiszen ezzel küzdünk mindannyian, akik írunk, hogy nehezen tudjuk a portékánkat értékesként felmutatni.

Hát ez egy furcsa hajlam, amit felfedeztem magamban. Ripacshajlam. Komédiás hajlam. Ezt a *Lyukasórát* Mészöly Dezső találta ki, és ő hívott engem, mert tudta, hogy én szeretek játszani. De előtte is volt egy olyan televíziós műsor, amit én nagyon élveztem, ez a *Kicsoda, kicsoda?* Jó műsor volt. Na most azt fedeztem fel magamban, ezt egyébként már körmendi tanár koromban felfedeztem, hogy bennem van egy ilyen hajlam, hogy élvezem, hogy itt ülnek velem szemben, és akkor én elkezdek valamit mondani, és nézem, hogy mi van az arcukon. Eljut hozzájuk, amit mondok vagy nem. A televízió külön műfaj, mert ha valakivel együtt vagyunk, akkor van közvetlen kapcsolat. A televízióban nincs. De én nagyon szerettem sakkozni és a televíziós műsorban a logikai játékot szerettem. És még egyet, ami a *Lyukasórával* kapcsolatban itt már elhangzott tulajdonképpen, hogy hogy lehet úgy fontos dolgokat mondani versekről, hogy közben megmaradjon ez a csevegő vagy fecsegő vagy locsogó vagy társasági hangulata a műsornak. Ez nem könnyű dolog, de azt gondolom, hogy ez volt a lényege a *Lyukasórának*. Úgy mondani komoly dolgokat versekről, költészetről, hogy szinte ne is lehessen észrevenni.

El kellene rejteni a komolyságát a költészetnek? Tanárok is ezzel küzdenek, ahogy mindannyian tanárokként, magyartanárokként még egyetemen is küzdünk bizonyos korszakok esetében. Például épp a kortárs magyar költészet esetében azzal küzdünk, hogy hogyan tegyük népszerűvé. Hogyan hozzuk divatba? Hogyan hozzuk divatba, mondjuk, Kukorelly Endrét vagy Parti Nagy Lajost? Mit gondolt ezzel kapcsolatban, hogyan lehet például kortárs irodalmat népszerűsíteni gimnazistáknak?

Nagyon nehéz népszerűsíteni különösen a kortárs irodalmat. Két név hangzott el, egyikük se szerepelt a *Lyukasórában*, mert még élnek, hála Istennek, mert ott csak halottak szerepelhettek. De változatlanul azt gondolom, hogy akik népszerűsíteni akarják, ne elvont fogalmisággal közelítsék meg a verset; hanem valami módon azt láttassák, hogy hogyan születik, miért írják, hogy mondjuk, hogy jut eszébe ilyen hülyeség Parti Nagy Lajosnak, ezzel lehet a nézőt, hallgatót megszólítani. Persze macskakörömben mondtam ezt a „hülyeséget”. Vagy például hogy jut eszébe Arany Jánosnak az, hogy „Ötszáz, bizony, dalolva ment. / Lángsírba velszi bárd”. Egyetlen szó sincs a helyén. Hát ha az iskolában, a körmendi gimnáziumban egy gyerek ezt a mondatot leírta volna, aláhúztam volna pirossal, mert ez a mondat nem mondat. Ez törmelékhalom. És mégis nincs olyan magyar versolvasó vagy nem versolvasó, akinek valamiképpen ne maradt volna a fülében ez az „Ötszáz, bizony, dalolva ment. / Lángsírba velszi bárd.”. És tessék nekem elhinni, ez a *Walesi bárdok*nak a legképtelenebb sora. Úgyhogy én azt gondolom, hogy valamiképpen úgy lehet népszerűsíteni a költészetet, hogy a líra vagy a költészet vegykonyhájába visszük be hallgatóinkat, nem csak a vers úgynevezett tartalmát próbáljuk megmagyarázni. Hogy csinálja? Mitől jó ez a sor? Miért jó az, hogy „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok”, és miért nem jó az, hogy „...minden elmúlik egyszer, minden végéhez ér.” Petőfi ezt úgy írta meg, hogy „Elhull a virág, eliramlik az élet.” Az egyik nagy költészet, a másik meg sláger.

Van olyan elképzelés, hogy tulajdonképpen irodalomórára is érdemes lenne bevinni magát az alkotást. Ahogy a képzőművészetet sem csak művészettörténetként tanítjuk, hanem gyakorolják is a gyerekek a technikákat, úgy lehetne valamennyire az alkotás gyakorlatát működtetni az irodalomórákon. Ilyenekkel esetleg próbálkozott középiskolai tanárként is? Mert a fordítósze­mináriumon vagy a stílusgyakorlaton ott nyilván igen.

A gimnáziumban azért ilyen vakmerő kísérleteket nem lehetett csinálni, de ott is megpróbáltam ilyesmit, és gondolom, hogy nem sikertelenül, mert a kör­mendi volt tanítványaim is visszajárnak hozzám, és hívnak még most is a találkozóikra; azért a gimnázium egy kicsit más. Az egyetemen azt csináltam, amit most megpróbáltam idétlenül elmondani, hogy hogy lehet azt elérni, hogy egyszer csak elkezdje érdekelni azt, aki hallgatja az embert, hogy miért nagyszerű, mondjuk, ez a *Szeptember végén*, mikor csupa ócska közhely. Minek kellett ezt Petőfinek megírnia? Hát ha úgy tudja megírni, és én meg tudom magyarázni, hogy miért van ez úgy megírva, hogy nagy költészet lesz belőle, akkor közelebb hoztam a verset a hallgatóimhoz vagy a hallgatóimat a vershez.

Esszéíróként is valami hasonló tevékenységet végzett, olvastam egy ilyen megkülönböztetést is Öntől, hogy az irodalomtudományi elemzéstől távol tartotta magát, és maradt az esszé műfajnál, és ez a kettőt megkülönbözteti egymástól. Ezzel is lehetne polemizálni, hogy kell-e ez a távolság az esszé és a tanulmány között, nem kellene-e a tanulmánynak is megmaradni valahol az esszé környékén. Az egész pályájára jellemző az esszé, Nemes Nagy Ágneshez tudnám ebben hasonlítani, de talán még nagyobb mennyiségről van szó, mint az ő esetében. Úgy látszik, hogy erre a körre jellemző volt egy ilyen érdeklődés. Miért érezte ennek szükségességét? Hivatásbéli kötelességtudat volt, vagy a pedagógusi elhivatottság működött ebben az esszéírói, kritikaírói tevékenységben?

Én azt gondolom, hogy mindenkinek azt kell csinálnia, amit tud. Legalábbis, amiről azt hiszi, hogy ért hozzá. Az irodalomtudomány meg az irodalomtörténet a fogalmisággal, az éppen érvényes irodalom-felfogással, versfelfogással dolgozik. És én olyasmit tudok, gondolom én, amit ők nem tudnak, és ők olyasmit tudnak, amit meg én nem tudok, vagy nem is akarok tudni. Vagyis azt képzeltem, hogy nekem olyan esszéket kell a költésze­tről írnom, azt elmondani egy versről, egy költőről, egy mondatról, egy szóról akár, amit én hallok, és csak én hallok. Egy irodalomtudós nem ilyen, ő másfelől közelít. Egyébként egy esszéketemről Beney Zsuzsa írt egy nagyon szép kritikát, és abban ő éppen ezt kifogásolta, hogy én nagyon jól csinálom a részletek elemzését, de miért nem mondom meg, hogy ez a vers mit mond és milyen irányzathoz tartozik. Azért, mert én azt gondolom, hogy én ezt tudom elmondani. Egyébként hadd ajánljam figyelmükbe, hogy Domokos Mátyással van egy közös könyvünk, *Versekről költőkkel*, ezek rádióbeszélgetések voltak, egymással beszélgettünk vagy egy költővel, és ebben láthatjuk, hogy én egy analitikus hajlamú, esszéisztikus szöveget mondok, Domokos Mátyást pedig inkább a szintetikus látásmód jellemzi. Megfér egymás mellett a kettő, és Domokos Mátyással nagyon jól összeillettünk, talán éppen ezért, mert ő másképp nézte a verset, a költőt, a költészetet, mint ahogy én. Ő az összefüggéseket, a kitekintés lehetőségeit, a forrásokat; én meg azt, hogy miért van itt ez vagy az a szó, ez vagy az a kép, motívum.

Azt látom, hogy folyamatosan követte az újra és újra fellépő fiatal nemzedékeknek a tevékenységét, ha jól emlékszem, egészen Schein Gáboréig, és lehetne sorolni a különböző generációkat, és lépést tartott a folyamatosan születő irodalmi terméssel. Őket egyszerűen alkotói kíváncsiságból olvasta, kritizál-

ta, vagy valamiféle pedagógusi hozzáállás is volt ebben? Nyilván épp azért említem Schein Gábort, mert nála tűnt fel, hogy hogyan bírálja, lökdösi valamilyen irányba, illetve felhívja a figyelmét arra, hogy talán valamiket el kellene engedni, vagy fel kellene magát szabadítania a voltaképpen az okosság kényszere alól... Ez a tehetség felismerése és nevelői szándék vagy egyszerűen penzum? Hogyan döntött egy-egy ilyen kritikai téma mellett?

Mindig csakis a tehetség érdekelt. Tehát az, hogy mit ír. Mi az, amit elmond. A másik fele a dolognak az, hogy én nem tudok kibújni a bőrömből, és azt kérem rajta számon, amit én a költészettől várok. Hadd mondjak egy rövid történetet, nagyon rövid lesz, megígérem. Karafiáth Orsolyának az első köteteről írtam egy elég gonosz kritikát. Egy dicsérő, de nagyon komisz kritikát. Erre valaki a *Jelenkorban*, egy kortársa Karafiáth Orsolyának megvédte tőlem: egy ilyen vén állat ne szóljon bele abba, hogy hogy ír egy ilyen szép fiatal nő. Karafiáth Orsolyával utóbb összetalálkoztunk, és én megkérdeztem tőle, hogy hogy fogadta kritikámat. Nem bántódott meg, sőt tetszett neki. Vagyis nem olyan rossz dolog elmondani, ha nem egyezik is mindenben a felfogásunk, a költészetéről való felfogásunk, valami mégis eljuthat hozzá, vagy máshoz vagy egy harmadikhoz abból, amit én képzelek, hátha hasznára válik. Én azt gondolom, hogy egyébként azok, akiket emlegetni szokás, hogy tanítványaim voltak, Tóth Krisztinától, Ferencz Győzötől kezdve mondjuk Szabó T. Annáig vagy Imre Flóráig, teljesen másképp írnak, mint ahogy én írnék vagy írtam, de mindegyikükön érzem, hogy hatott rájuk az, amit én mondtam. Akkor is, hogyha ők másképp képzeltek el.

Most kiváltképpen kitől vár Ön nagy dolgokat?

Nagy dolgokat azért én elsősorban azoktól várok, akik fiatalkoruktól kezdve jártak hozzám, akikkel beszélgettünk a költészetéről. De most is találok olyan fiatalokat, most éppen egy fiatal lány hozta hozzám a verseit, egy Varga Lilla nevezetű költőleány, tőle nagyon sokat várok, de nem hiszem, hogy ha nem tanulja meg a mesterséget, igazán jelentős költő lenne belőle...

Mesterségbéli kérdéseknél még megmaradva, számomra nagyon meglepő volt az életrajza, illetve ezek a visszaemlékezések vagy emlékezések, mert teljesen más volt, mint amit Öntől korábban ismertem. Nagyon sokféleképpen meg lehet írni, ugye, az embernek a saját élettörténetét, és én sok mindenre számítottam az Ön esetében, de erre a formára, erre a szabad beszéd és a nagyon kötött, nagyon kitalált beszéd ilyen furcsa keverékére, erre nem. Ez spontán jött, több változat volt, kísérletezés eredménye vagy honnan ez a szabad próza?

Itt a formáról, a megformálásról, az írásmódról van elsősorban szó. Azt gondolom, hogy ez írás közben alakult így, ehhez biztos, hogy hozzájárult az, hogy valamikor fiatalkoromban engem nagyon érdekelt a pszichoanalízis. Freudtól, Jungtól a magyar pszichoanalitikusokig nagyon sok pszichoanalitikus művet olvastam. A lélekelemző gyógyász hanyatt fektette páciensét a díványon, utasította, hogy most mondja el, hogy mi jut eszébe a nem tudom miről... – ez egyfajta írói módszer is. Az, hogy a féltudat, a tudatalatti kilöki magából azt, ami benne van. Visszaemlékezéseimben olyan dolgok társulnak egymáshoz, nem mondom, hogy könnyű csinálni, amelyek nem a ráció technikáját követik, hanem valami mást. Ferencz Győző hosszú és nagyon kiváló tanulmányban azt írta erről a könyvemről, hogy az első mondatban, ami másfél arasz, ennyi meg ennyi egymástól elütő hely és idő és téma csúszik össze. Asszociatív prózát akartam írni, amihez ez hozzátartozik. De ha az ember asszociatív prózát ír, mégse engedje teljesen szabadon az asszociációit, hanem ezt is ugyanúgy formálja meg fegyelmezetten, mint ahogy egy verset meg kell formálni. Van egy másik sajátossága, tulajdonsága ennek a könyvnek, aminek az az alcíme, hogy *Emlékezések*, és az a címe, hogy *A megmaradt világ*, hogy nem egyszerűen önéletrajz vagy egyáltalán nem önéletrajz, hanem bizonyos helyzetek, korszakok leírása, és ezt össze próbáltam párosítani azzal, hogy nekem mit jelent a tárgyi világ, hogy jelenik meg a verseimben. Tulajdonképpen bele is írtam a könyv fülszövegébe, hogy ez a könyv legalább annyira műhelytanulmány, mint amennyire visszaemlékezés. Azt próbáltam benne megírni, amit én a költészet igazi természetéről gondolok; azt, hogy miből lesz a vers, mivé alakul át az anyag, amit beleteszek.

Ezek szerint ezzel a módszerrel készült a könyv, hogy bizonyos mértékig szabadon engedte az asszociációit, aztán pedig gyakorolta felettük az alkotói fegyelmet? Az alkotói technikájára vagyok kíváncsi, mert ilyen esetben arra gondolunk, hogy elkezdjük magnóra mondani, ami az eszünkbe jut, és aztán leírjuk. De az nyilván nem így működne, nem ilyen lenne a végeredmény, ha az ember csak leülne, és spontán elkezdené mesélni az életét...

Hát ha már, bocsánat, hogy közbevágtam, ha már a magnó szóba került, akkor hadd mondjam el, hogy ez az egész igazából azzal kezdődött, hogy magnóra mondtam vagy harminc órán keresztül a Széchenyi Könyvtár Oral historyjában az élettörténetemet. Ez elsősorban történeti, politikatörténeti, eszmetörténeti interjúsorozat volt, és azt gondoltam, mikor ők leírták nekem, és ez hatszáz oldal lett, hogy ezt megcsinálom írott változatban. De nem tudtam megcsinálni. Arra jöttem rá, hogy ezt nem lehet másképp, ez az élőszó technikája szerint készült, meg tudnám talán csinálni írott változatát, de ez engem nem igazán érdekelt. Akkor alakult ki bennem ez a másfajta, asszociatív próza, amely állandóan ide-oda jár a vers és az élményvilágom, az emlékezés, a történetek, a helyzetek, a helyszínek, a tárgyai közt, amikről én a verseimben beszéltem.

Vörös István

LATORIÁDA

*Emlékezések, ráfogások L. L. versei
és fordításai segítségével*

1 (Celan)

TÁGMENET

+

Elrendeződve
a tanterem
szűk terében,
körülült asztalnál:

nem, mint iskolában vagy egyetemen.

Gondolat, rongyosra írva,
vers, rongyosra írva,
de ő leveszi a rongyot,
le az elhasznált szótagokat.
Ne tanulj – amíg nincs kitől.
Kevés dolog tanítható,
és azt is kevesen tudják tanítani.

Menj – órának nincs
időpontja, még most is tart,
pedig a félév félévek sokasága óta
véget ért. Kigurul az este
fél nyolcas befejezés
a Március 15-e térre,
és fordul, mint az ötös busz.
A reflektora az egyetlen fény a Duna fölött.
Ki kérdezi, mi történik
egy tanárral óra után?

+

Történik

egy tanárral?

Át a Duna fölött, árterek,
partok felé. Kint az éjszakában
iszapos víz hideg
pangása, fűzfák, eldobált tárgyak,
tornacipő, vaslábás
és egy lassan átnedvesedő
könyv. Egy lassan átsötétedő
könyv.

+

Könyv lassú

sötétje,

gondolkodás versek fölött,
nevek sodra, Celan, Mandelstam,
Montale, Blok.
Nevék sötétje,
folyama szavaknak,
áradása zaklatott ismerethiánynak,
Duna-parti univerzum,
visszatöltött idő a fejekben.

+

A fejekbe vissza-

töltött idő,

vissza, vissza, de az ő múltja
nem lehet a mi múltunk,
az ő ízlése csak csiszolhatja a miénket,
talán egy kicsit mi is az övét.
Csiszolás. Csiszolódás
egymáson. Pár lépés távolságból,
beszéd segítségével,
nem fizikai érintéssel,
és semmiképp se a versek csiszolása,
nem az, több.
Nem több, kevesebb.
A kevés maga. Bőségesen.

+

A kevés bősége,
gazdagsága
a lelki szegénységnek,
irodalma a megírhatónak,
és aztán a megírhatatlannak,
majd nem irodalma a megírhatónak,
verse a prózának,
prózája valami szépnek,
lelki szegények boldogtalansága,
és a megértés öröme,
tisztá, mint egy forrás
a városban, a kollégiumi kertben.
Tíz év múlva a metróépítés miatt
kiapad.

+

Kiapad tíz
év forrása.
Te vagy te,
te voltál köztünk, nekünk
hallható, ketyegtél
nekünk, mint zsebóra
a zsebnek, a fejünkben
tartottad egy-két gondolatodat,
nálam is maradt egy, ne kérd vissza.
A szemhez menj,
az éberem nézőhöz.

2 (Mandelstam)

BUDAPEST

Hazajöttem, röhögésig ismerek itt
mindent, megvilágosodásig, egekig.
Haza, egy város ege száll fölém,
jöttem, a szürke Prágából ma könnyedén.
Mert akkor Prága is még szürke volt,
de itt fölénk már némi fény hatolt,

kibomló nyolcvanas évek világa,
még nem gondolt senki a másvilágra,

csak írni, írni, írni volt a vágya,
és így talált rá önmagára.

Nézz szét a múltban – a decemberi nap
havat szór eléd és egy ronda sugarat,

mely alig hasonlít a fényre,
de máris megszépül a versbe téve.

Budapest! Engedd élni a fiad,
és akkor biztos itthon is marad,

meg elszökik majd másik városokba,
de Róma, Párizs úgyis visszadobja.

Gúnykacajig, röhögésig ismerek itt
minden teret, embert s még valakit.

Önmagam, ahogy otthon ülök,
olvasok, a világ körbe pörög,
akár a forgószék a tengelyén.
És rémület, a régi város rég enyém.

3 (Kovič)

ROBOTOK

Robotok andalognak a kertben.

Már mindenütt ott vannak,
az idegen lények nem más
bolygóról érkeznek,
hanem a mi fejünkből,
a mi kezünk által.
Most aztán letapossák
a füvet.

Robotok járkálnak a körúton.

Jól szabott zakóban, de különleges,
csak az ő lábukra alkalmas cipőben.
Már saját boltjaik is vannak.

Robotok szerepelnek a tévében.

Bizonyos vetélkedőkön
és sorozatokban sokkal
jobban lehet az emberarcú robotokat
alkalmazni, mint a közepes
színészeket. A hírek végén külön
robot-hírcsokor. Nem teszed jól,
ha más adóra kapszolsz.

Robotok tanítanak embereket.
Robotok indulnak az olimpián,
de még a paraolimpián is.
A kórházakba nem lehet beférni
a robotoktól.

Az utolsó hús-vér ápolónő
megvágja az ujját az egyik sérült
robot karjához érve.

A robot virágot szed,
hogy bocsánatot kérjen.

4 (Lator)

RÉZANGYAL

Húzz álmaid kútjából egy vödör
vizet. Egy hal fog úszni benne majd.
A lélek épp így (rejtve) tündököl,
sok titka van, hát inkább eltakard.

Egy szögletes kis rombuszhal kering
az ébredéskor megtöltött vödörben,
az asztalon már ott van egy hering,
és só és citrom sorakoznak körben.

És szögletes lesz majd a Föld is egyszer,
az ösztönös formák kora lejár.
Az éleken is átfroccsen a tenger,
a sík ott áll a tér kapuinál.

Rézangyal! Így hívják az őrt.
A büszke létbe szárnyával kotor.
Szándék, ami rögtön testet ölt,
s a lomha árnyékok fölé hajol.

Miféle lények vesznek körbe minket?
Miféle lények laknak legbelül?
A múlt időt vették fel, mint egy inget,
egy hal az éj szélére penderül.

Rézangyal álma, álmaink hete.
Kezdődhet újra – minden eltűnik.
A semmi száma s annak négyzete,
a véges nem tart ítéletnapig.

5 (Montale)

KÁDÁR KORI NYÁR

Örült éjjeli lepkék, árvaszúnyogok, muslicák,
moszkító kavargása, karéneke és száz dühös
csoportja forr kavarogva a szűk szobáskában,
hol nyitva felejtettük az ablakot, és égve a lámpát.
Betódult az egész augusztus a szobába,
be se nagyon férünk. A fal, mintha mákon
siklana a tekintet és meg-megcsikordulna,
ahogy le akarjuk darálni az éjszakai rémületet.
A lámpa feketeséggel van tele.

Most száguldott végig a magas parton az
éjszakai gyors, nem hozott se jó,
se rossz híreket, az évtized mozdulatlan,
mintha gyerekkor telne a felnőtteknek is,
nem gondolok komolyan arra,
hogyan valaha is felnőhetnék.

Az üdülőtelep egyetlen
part menti fasor, egyetlen út,
házak fenyők alatt, túlevelű avar,

kugli lendülő hangja, eldől a kilenc
bábu, öngyilkosok nyara,
ugyanaz a vonat üti el őket
fél órával később. Mások disszidálnak,
nekem csak a naplemente jutott,
a szelíd hullámok kotyogása
a parti köveken, a stég alján,
a sekély víz édes dadogása
az ablak alatt.

Minden hiába hát? – idén is lemaradunk
az augusztus 20-ai tűzijátékról.
Más örömök pedig nem akadnak,
talán az étteremben a sült fagyalt,
és most ez a kavargás, ez a boszorkányszombat,
fekete rakéták és rovar-ütegek csapongása
a világos háttér előtt, fordított tűzijáték,
a víz közelinek bizonyossága, harminc év múlva
bekövetkező tragédiák, időjárás-omlások,
korfordulók. Ugyanannyira vagyunk
a 2. világháborútól, mint a globális
felmelegedéstől, de emennek hadvezéreit
nem ismerjük, álarcban repkednek
a bogárinvázióban, szörnyetegek, démonok
hétvégéje, szennyes víz habja,
innen már látom a jövőt,
onnan lenni jó, amikor a csend volt
a szúnyogok zsákmánya.

Lekapcsoltuk a lámpát, és reggelre
a bogarak eltűntek.

Szabó T. Anna

ÖRÖMDAL (DUPLA, VÉGTELEN)

Lator Lászlónak a nyolcvannolcadikra

A világ csak egyre árad:
élvezzük, amit az ár ad.
Özönlik, zúdul és ömlik:
a világ egyre örömlik.

Eső zuhog, harmat szárad,
ragyog a nap, vihar támad,
érzi vad erejét bárki,
aki az ég alá áll ki.

Része vagyunk az egésznek,
egésze vagyunk a résznek,
magunk magja nem múlik el,
újra fogan, újra kikel.

Kel a bánat, kel az öröm,
örökösen zúg az özön,
folyik öröm, folyik bánat,
a világ csak egyre árad.

Aki csak a fénybe kifekszik, mossa az áradat pőrén.
Aki csak a vízbe beúszik, villog az áram a bőrén.
Ereje a hold meg a csillag, a tűz meg a jég, meg a szél meg a zápor,
örökösen zúg, telik, árad és újra kirobban a magvak, a magma vad öröme magától.

Ez a világ mienk marad:
emel, sodor az áradat.
Hullám támad, aláhullik:
ez az erő sosem múlik.

Sosem múlik, mindig telik,
ha lehullna, felemelik,
emelkedik az egekig,
mindig múlik, sosem telik.

Vagyunk vad tenger tajtéka,
vagyunk holdon föld árnyéka,
vagyunk parázs, tűz és szikra,
mi vagyunk a titkok titka.

Örök láng és örök gyulás,
nem fog rajtunk semmi múlás,
tűzön nem fog úr sötétje,
nem alszik ki csakazértse.

Árad a víz, árad a fény,
most is, mint a legelején,
hunyt szem mögött ragyog a nap!
Végül csak az öröm marad.

Éltető Erzsébet

„FAGYOSAN FESZÜL A VILÁG”

Lator László költészetéről

Kétszer is meg kell gondolnom, hogy mit írjak Lator László költészetéről. Nehezen tudom megragadni, de talán éppen ezért is izgat annyira. Tanulmányozom az eddig megjelent köteteket, a kötetekről született kritikákat, recenziókat. Próbálok elhelyezni az életműben a költő által gondosan kiválogatott, egyik kötetből a másikba áthelyezett, kivett és hozzárakott verseket. Mennyiségben mérve talán nem tűnik soknak; Lator óvatos a műalkotás terén, számára nem mindegy, mit ír le, mit ad ki kezéből. Amit azonban rögzít, az végül biztos, hogy a mindenség velejét hivatott egybeszűríteni. Van, hogy kőbe vési, van, hogy kagylóhéjba zárja, van, hogy elrejtí ágban, erekben, levelekben ...

Hogy a kritika Latort szüksézávú alkotónak tartja számon, abban nem csak a költő túlzott precizitása játszik közre. Lator László ahhoz a nemzedékhez tartozott, melynek alapvető létélményét jelentős mértékben meghatározta a történelem és a politika. „A néhány évvel idősebbek, például Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János még ki tudták adni első kötetüket 1948 előtt, Lator már nem. 1948-ban a *Válasz* nyomdája, az Antiqua már kiszedte *Őserdő* című kötetét, de a cenzúra közbelépett: nem jelenhetett meg, és abban a formában nem lett egyetlen későbbi kötetnek sem a része.” – írja Ferencz Győző, a költő, *Az egyetlen lehetőség* című, válogatott verseket tartalmazó versgyűjteményben.¹

Negyvenkét éves volt a költő, amikor 1969-ben megjelent a *Sárangyal* nevet viselő első köte- te, melynek alapvető vonása a természettel való összeolvadásban jelenik meg. Lator László teljes beleéléssel ragadja meg a külső világ minden rezgését. Extatikus hangnemben, megállíthatatlanul, ugyanakkor mégis fegyelmezett, egyenes sorokba rendeződve áradnak az ebben a könyvben szereplő versek: a létezés dinamikájának működéselvi. Szinte valóságos szómágia, aminek itt szemtanúi lehetünk, ahol a fegyelmezett formába zárt morajló gondolat kiteljesedik, „hangzás és jelentés, ritmus és dikció, kép és gondolat tökéletesen eggyéolvad”.² A természet folyton mozgó ereje érvényesül a sorokban, melyek a teremtés mellett sajnos pusztító hatással is bírnak. A háború élményei, a félelem és szorongás alapérzése, az egzisztencia fent-lent állapotai visszavonhatatlanul beleivódtak a latori gondolatokba: „Ez ama pokolbéli borzalom / vonalak nélküli képe. / Meztelen izzás terjeszkedik a hegy mögöl a tintaszínű égre, / tarajos uszonya inogva tárul / a sűrűn gyűrűző levegőbe. / Ritka moraj kél távoli / oszlopokon. kupolákon visszaverődve” (*Háború*).

Lator tollából még a romboló erők okozta pusztítás is gyönyörűnek hathat. Mintha ebben a torzonborzul elburjánzó világmindenségben tudna csak az ember feleszmélni. Akkor, amikor egyszerre „csonkig ég” és „fellobban” minden, ami körülvesz. Inkább látom és érzem a verseket, az (el)olvasásukkal azonban bajban vagyok. Az egyenletes lüktetésű, jambikus sorokba zárt képek bár impresszív, kifejező jellegűek, mégsem tudják levezetni a létezés egyenletét. Lator László metafizikus tárgyszemlélete – Schein Gábor szavaival élve – „lehetetlenné teszi a megisme-

1 FERENCZ Győző: *Fehér-izzáson szénsötét. Lator László költészetéről*. In: LATOR László: *Az egyetlen lehetőség. Válogatott versek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007. 243.p

2 FODOR András: *Lator László: Sárangyal*. In: *Kortárs*, XIV. évf. (1970) 7. sz. 1169.o.

rést, és nem engedi, hogy a megingott öntudatú létező megpillanthassa önnön világban létének valóságát.”³

Megfigyelhető azonban egyfajta szemléletváltás, ahogy haladunk előre a Lator-életműben. Egyre több alkotáson érzékelhető azok zsúfolt stilisztikájának letisztulása, megnyugvása; és a külső, természeti világ is mind inkább belsővé válik a költeményekben. A vad, megfékezhetetlen természetet felváltják a konkrét tárgyi és dologi formák által való közvetítettség, megjelenik az objektum-szobjektum viszonya. A világosság és érthetőség mellett való kiállás, test és a lélek szigorú dualizmusa, valamint a racionalista matematikai módszer is kezd beleszólni Lator László művészetébe. „síkidomok formák elkülönülve / ez egy majdnem-geometria rendje / ha szürke hát hol itt a tiszta szürke / mögötte mintha cinkfém derengne...” – írja a költő *Szürke műterem* című versében. Más megvilágításba kerülnek az egzisztenciára, a lét lényegiségére vonatkozó kérdések és válaszok, előtérbe kerül az én és a tárgyak, én és te viszonya is: „most, hogy magamban érzem / ezt a nem-ismerem-mit / ami mindent jelentett / most néha szinte semmit...” (*Dalocska*). Vagy: „Elfelejtett zugokból szabadulva / egymás után kirajzanak a tárgyak, / vállkendő, fésű, púderes szelence, összefüggéseikbe visszaállnak” (*A tér, a tárgyak*).

Lator László '90-es évek után született verseiben már a Babits Mihály-i intellektuális líra nyomai fedezhetők fel. A dolgok és tárgyak általi nyomatékosítása annak, ami nagyban összefügg a modernség „Ki vagyok én?” vagy „Mi a szobjektum?” kérdésköreivel.

A megszólalhatatlan megszólítása már Rilke óta foglalkoztatja a többi költőt is, ahogy maga a tárgyiasság fogalma is az ő nevéhez kapcsolható Eliot objektív költészete mellett, aki a szenzuális, az érzéki aspektust is hozzákapcsolta a rilkei gondolati költészethez: az úgynevezett Dingwerdungként értett tárgylét az örök feladott, amire mindig csak rákérdezni tudunk. A rilkei jelhasználatban füzisként elképzelt feltáruló tárgylét a szobjektum önkorlátozása révén egy megkérdőjelezett jelenlétként tételeződik. „Hányféle üzenet az idegekben, közölni azt, ami közölhetetlen” (*Elváltozik*).

Jász Attila is kiemeli, hogy Lator verseiben a „mondhatatlan mondását” írja meg „érzelem és értelem kettősségében, amit Babits nyomán Nemes Nagy is hirdetett.”⁴ Az erősen nyelvhez kötött tárgyiasság által a lírai én a gondolatait áttételekkel, poétikai eljárások beiktatásával írja le: a tárgyakon keresztül történő látás, az én egyre többször való konkrét megjelenése, a testiség látványszerű megragadása mind egyre gyakrabban töltik be funkciójukat a költő lírájában. Mindennek a kiindulási pontja az, hogy az énről való ismeret megelőzi a világról való tudást, ezért a költészet egyfajta ismeretelméleti gondolkodás fajtájaként kezd meghatározódni. Kétkedő tudásvágy uralja ezeket a sorokat, melyekben a jelek önmagukra vonatkoztatva, közelítő jelleggel mutatkoznak meg egy olyan filozófiakumulátort közvetítve, mely egyszerre tényszerűen és metaforikusan is jelen van a művekben.

Értelem és indulat, objektum és szobjektum, hideg geometria és szenvedélyes csapongások közötti átjárások jellemzik a verseket, ahol érzékelés és felfogás táplálja a tudásvágyat. Azt a tudásvágyat, mely a saját létezés tudásának hiányából fakad, s mely végül mégis a megismerés egy magasabb fokára vezet. Oda, ahol a megtapasztalt, megismert mértékkel feltérképezhetővé válik az ismeretlen. Talán nem véletlen, hogy A *Szobrász* című vers lett Lator utolsó kötetének záró

3 SCHEIN Gábor: „Fehér-izzáson szénsötét”. *Lator László költészetéről*. In: Műhely, XVIII. évf. (1995) 1. sz. 52. p.

4 Jász Attila: *Az angyali erotika természetrajza. Hívószavak Lator László verseihez*. In: Műhely, XXI. évf. (1998) 5–6. sz. 105. p.

darabja. „Szerszámai, alkalmatlan kacatja, / az összevissza görbült vashuzal-gubancok, rozsdapikkelyekbe málló / bádogdarabok, meghorpadt edények, / kicsorbult kések, vésők, kalapácsok, s durvábbak is: agyag csiszolta / ásók, kapák, tükrös szerszámnyelek / közt csak a szükös léténél nagyobb / vágyakozással, vagy mit tudom én: egy öt magát túlélő olthatatlan / szomjjal nyújtózott túl a foghatón, / odáig, ahol egymás vak szívéig / fénylenek az árnyéktalan fogalmak, / ahol a már nem mérhető feszültség / iszonyatos hevében összeforr a szitakötő-remegés s az írisz...”

Kicsit olyan ez, mint egy József Attila-i feleszmélés, mint az önteremtődés pillanata, amely mind a világot, mind az ént egy olyan versközegbe emeli, amiben az én maga is a lét mozgató energiájává, az újat teremtő és formázó ember erejévé válik.

Összességében valamiféle kettősséget látok megjelenni a Lator-versekben. Az étellel teli, folytonos világ folyamainak áradását, valamint, az ontológiai kétely lecsapódásait, ami az emberi magárahagyottságot élezi ki. A verseken végigvonuló pozitív pólusok a meg-megújuló akaratot tükrözik a determináltság és hiányérzet mellett. Ez a paradox szembenállás is jól jelzi az útkereső, verseit mindig újraserkesztő költő szemléletmódját, melyben a tapasztalás egy olyan köztes hely terévé válik a versekben, ahol a mindennapi élet szférája és az ősi természet nyugtalanság között, a kettő egybeesésében valahol mégis megnyílik egy rés, amin keresztül látni lehet, ahogy a „széjelszórt csillagok között fagyosan feszül a világ”.

Ladányi István

BEVÉGZETLEN TELJESSÉG

Lator László emlékezései

(Lator László: *Megmaradt világ. Emlékezések. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.*)

Az önéletrajz műfaja, az élethez hű elbeszélés és a fikció viszonya, egyáltalán az élet elmondhatóságának kérdése tartós kihívása a kortárs irodalomnak és az irodalmat, írásbeliséget kutató irodalomtudománynak, kultúratudománynak is. Persze mindig is kihívást és problémát jelentettek mindezek, Szent Ágostontól Rousseau-n át Máraiig vagy Déry Tiborig. Márai nyilatkozatban határolódott el az életrajzi megfelelés olvashatóságától az *Egy polgár vallomásaiban*, Déry sajátos, nyilvánvaló fikciós beavatkozásokkal élt az *Ítélet nincs* vagy a *Kyvagiokén* történeteinek elbeszélésénél, a kortárs írók közül pedig se vége, se hossza az önéletrajzi beszédmódokkal, megszólalásokkal való játéknak, Esterházy *Termelési regénye* vagy a *Harmonia caelestis* éppúgy részesül az önéletrajz műfajiságából, miközben kihívó, frivol játékokat folytat vele, mint ahogy Garaczi László lemúrvallomásai vagy Kukorelly regénykísérletei is provokálják az önéletrajzot. Aztán ott vannak az „interjúregények”, Tolnai *Költő disznósírból* vagy Bodor Ádám *A börtön szaga* című kötetei, amelyek párbeszédes formában beszélnek a saját életről, a kérdező perspektíváját is beleírva ennek visszatekintő szemlélésébe.

Lator László a 2011-ben megjelent, majd 2012-ben bővített kiadásban újra napvilágot látott *A megmaradt világot* az *Emlékezések* műfaji megjelöléssel látja el, igen pontosan. A különös, szaggatottan csapongó próza az emlékezés működését viszi színre, annak ritmusát, összefüggésteremtését, az emlékek megőrzésének kapcsolódási mechanizmusait éppúgy sejtetve, mint az előhívás „performanciájának” sajátosságait, szabályait és esetlegességeit, magának az emlékezési folyamatnak a nekilendüléseit, részletgazdag cikázását, kitérőit, megállapodó körbetekintéseit, elfáradásait, újra- és újrakezdéseit. Ferencz Győző a kötet második kiadásához írott utószavában arra hívja fel a figyelmet, hogy ez nem egyszerűen műfaj, hanem módszer Latornál, műfajteremtő alkotói módszer. Már az első oldalon több ország, évtized idéződik meg, az emlékezést a második világháború végi magyarországi életeseményeivel, a bevonulással kezdi, aztán az emlékezés sajátos kapcsolódásteremtéseit követve hozza szóba az életút egymástól nagyon távoli állomásait, ismereteit, hogy megállapodjon egy későbbi verset indukáló élménynél, és a versszerűség vizsgálata, a megértés felől jusson vissza az élményhez. Az egész emlékezési folyamatot összefűzik a versek, igazodási pontokként, emlékeztetve, de el is mozdulva, távolságot tartva az emlékektől, különlegesen kidolgozott szólamként. A versek beillesztése a visszaemlékező szövegbe nem valamiféle Szabó Lőrinc-i keletkezésmagyarázat, inkább az emlékezés színreviteléhez tartozik ez is, annak jelzéseként, hogy ezekkel együtt emlékezik a visszaemlékező, ezekkel az erősen szervezett szövegekkel. Beszél egy költői működésmódról is, a költői világ tapasztalathoz tapadásáról is, de a tapasztalat és az emlékezet nyelvi beágyazottságáról is. Így, együtt a megismerést láttatja, a világ megismerését, egyenként a szétválasztható és megnevezhető, leírható részletekét, amelyek lát-

hatólag megismerhető és leírható világot alkotnak, de ebben a megismerésben és leírásban nem kimeríthető világot, s épp ezért a vers, a költészetnek az egyetlen jelentésen túlira rányitó világa. Az emlékezési folyamat tagolják-alakítják, súlyosabbá teszik ezek a versidézések-verselemzések, keletkezéstörténeti beágyazások, hogy aztán a könyv végére végképp a versek kerüljenek középpontba, és egy-egy saját vers keletkezéstörténetének leírása és a visszaemlékező és aktuálisan olvasó én verselemzése vigye tovább, immár végképp az életműre téve a hangsúlyt, a könyv elején elindított emlékezési folyamatot. Ahogy az életeseményekre történő visszaemlékezések sem sajátítják ki az események értelmét, úgy a verselemzések is inkább a költészethez való viszonyról, versfelfogásról, a költészet (alkotási és befogadási folyamat, írás és olvasás) működésmódjáról szólnak, és miután magukhoz vonják az olvasó figyelmét, rögtön a versre irányítják, és visszaadják az olvasónak a verset, az olvasót a versnek.

A visszaemlékezésekben persze nemcsak a versekre, hanem saját egykori feljegyzésekre, mások leírt, elmondott (és emlékezetből felidézett) emlékeire, újságcikkekre, könyvekre és más dokumentumokra is támaszkodik, de sajátos dialogikusságot, perspektívasokszorozást jelent az is, ahogy egyik időt egy másik, szintén múlt idő élményeire, megfigyeléseire, viszonyulásaira emlékezve idézi meg, sokszor szóba hozva például már idős kori látogatását a szülőföldön, az akkori szembesüléseket a gyerekkor világával. Mindezt a gyerekkorról szólva, de láttatva, hogy nem közvetlenül, hanem többszörös áttételen keresztül valósul meg a hozzáférés a régmúlthoz, és minden emlék számtalan későbbihez vagy korábbihoz kapcsolódhat. Vagy az ötvenes évek elejének világából is visszatekintünk egy-egy megidézett személy előéletére és előrenézünk utóéletére, ami persze már szintén múlttá lett, és legalább ideiglenesen lezárult eseménnyé – noha épp ez a visszaemlékezés érzékelteti velünk az összes esemény lezáratlanságát, lezárhatatlanságát. A visszatekintésekből fölsejlik a mélyen a múltba nyúló ugoocsi köznemesi világ emlékezete, a XX. századi véres vagy vértelen fordulatoknak voltaképpen az átélés bensőségességében szinte magától értetődő története, megtévedések és árulások, majd megbánások egy történeté összeálló szövedéke, egykor élő, izzó boldogságérzések, gyönyörök megidézése az azóta halott kedves képén keresztül tűnik át, és helyszínek, nevek kavarnak, összerakhatóan, de nem biztos, hogy feltétlenül össze- s rendbe rakandóan. Egy-egy különösen tagolt, a gondolat indázását leképező, grammatikailag alig követhető mondatában komplett világokra nyit rálátást, részleteiben is: „A Tulipán utcai házban szabadultam meg végre szennyos gönceimtől, egyetlen tetves ingemtől s öltözhettem civilbe, unokabátyám, Siménfalvy Csaba (a háború utolsó napjaiban esett el, s ha azt mondom, értelmetlenül, azért is mondom, mert akkor már senki sem áltathatta magát semmivel, akárhogy, akárhonnán nézte is a háborút. Az első békeévben, valahol Miskolc környékén találták meg szülei a sírját) egy ott maradt öltönyét kaptam meg, szép, világos halszálkamintás ruha volt, nem nagyon illett se rám, se hozzám, sokáig hordtam makói diákkoromban, az Eötvös Collegiumban, talán még körmendi tanárkodásom idején is.” (61) Figyeljük csak a zárójelben lévő, kétfelé nyitott mondatokat! Vagy a nem hozzá s rá illő öltöny negyed életet magába foglaló érintőleges szóba hozását. De ugyanígy idézhető lenne a Hold utcai dívány vándorútjának története (139), s kötelező olvasmányként az Eötvös Collegiumról szóló, *Reggeltől estig* című fejezet, a felvétellel, a gólyasorssal, a beavatásokkal, a kollégium szellemi életének szerzteágazó gazdagságával és különösen a Collegium átalakulásával, az új hatalom részéről történő bedarálásával, annak leírásával, hogyan szívárogo be a diktatorikus gondolkodás a mindennapok összes zugába, pontosabban hogyan képződik meg azokban, talán még pontosabban, hogyan építkezik a hétköznapok világából is, a szerkezetében, embereiben eleve meglévő hajlamokból, amelyeket lehetőséghez juttat, támogat, fejleszt, rendszerré szervez.

Az emlékező nem kíván magyarázni, nem bonyolódik az olvasót kiszolgáló részletezésekbe, nem kíván végleges és megnyugtató rendet tenni a történetében, egyszerűen emlékezik, és az emlékezés folyamatának leírásából az olvasó számára is összeáll egy világ a *megmaradt*ból, nyilván mindenki számára másik, sőt az újabb olvasatokban vagy a műre emlékezve tovább alakul ez a világ, emlékezetünk élő részeként dolgozik bennünk tovább.

Az egész műnek végül is van egy időrendisége, lassan, vissza-visszatekintve halad előre, a háború végi rövid, dicstelen katonáskodás, hadifogolytáborok induló emlékeiből, a Beregszászba történő hazatérés, majd a határon való átszökés történetéből visszaemlékezve kibomlik a gyerekkor világa is, a korai sászári emlékek, helyszínek, emberek, történetek, a családtörténet csatlakozó szálai, a beregszászi gimnáziumi évek, de eközben, főleg az egyes emberek, emberi kapcsolatok nyomán előre is ugrunk, akár egy mondaton belül évtizedeket is, hogy megnézve kiből mi lett, későbbi perspektívából egy-egy személy hogyan tekintett vissza ugyanazokra az időkre, az aktuálisan visszaemlékező kisgyerekkori vagy ifjúkori énjére vagy saját magára, hogy a rátekintés perspektíváiban megsokszorozódva, a történeten belül helyet, a visszaemlékezőben immár nyugalmat találva lássuk a megrázó, tragikus vagy egykor felkavaró eseményeket is. A visszaemlékező Lator mindig jelöli a perspektívát, jelzi, hogy ki az, aki a visszatekintő elbeszélőn kívül – vagyis hát épp benne – néz, kinek a tekintetét használja, egykori magát vagy valaki neki mesélőét, melyik régi énjét szemléli, és őt szemlélve, rajta keresztül melyik sajátjának tudott, időközben némi képp mégis idegené lett múltat.

Az emlékezés spontaneitásának nagyon tudatos színrevitele ez, nemcsak a szövegezésben, hanem az emlékezési folyamatban is tudatos, hiszen a szó szoros értelemben megértésre törekvő emlékezőt látunk, aki nem az igaz elmondás, netán az igazságkeresés igényével emlékezik, hanem a megértés, egykori önmaga és az egykori mások megértésének szándékával, újra és újra megvizsgálva, elgondolkodva, hogy ki miért is cselekedett úgy, ahogy épp cselekedett.

Erre az előre-hátra tekintő, súlyozó, összefüggéseket láttató-teremtő elbeszélésre fel is hívja a figyelmünket, rögtön az elején például, a *Breszt-Litovszk* című második fejezetben, Beregszászt körbejárva, egy felsorolás végén jelzi, hogy volna még mivel folytatnia a város épített örökségének megidézését, „de nem folytatom, éppen csak egy pillanatra, kétfelől nézve is ellenképül, hívtam elő Beregszász történelmi háttértartományát” (27). Ez a „kétfelől nézve is ellenképül” az egész visszaemlékezési folyamatra jellemző, az emlékező nem engedi meg magának, hogy gyorsan értelemhez juttassa emlékeit, és főleg nem, hogy egy értelemhez, úgy emlékezik, hogy nyitva hagyja az emlékezés értésének lehetőségeit, számolva az olvasó perspektívájával, perspektíváival is.

Vagy a színre vitt emlékezés – a kompozíció – szép példája, ahogy a Kárpátaljáról Magyarországra szökés eseményének elbeszélése s utóvégre is nyugvópontra juttatása hosszasan halasztódik a családtörténetbe szőtt történelmi és irodalomtörténeti kitérők révén. Szinte az elhagyott világ számbavétele, térképének fölrajzolása, a helynevek ízlelgetése az emlékezés, noha az emlékező nem ad ilyesféle magyarázatot, csupán emlékezik. Aztán persze ebből az élményből-emlékezésből-emlékleírásból is vers és versidézés lesz, és a vers nyomán elmélkedés a versről: „Úgy képzelem, a vers tömör testét nemegyszer éppen a más-más természetű anyagok összejátszása teremti meg, az ide-oda csúszó megvilágítás. És persze a szintaxis, a mondatok terjedelmének, iramának inkább váratlanul kínálkozó, mint kitervelt ingadozásai. A visszhangos hézagok, az elhallgatások, a szószaporítások. Vagy hogy a helyet félreérthetetlenül kijelölő Túróból egyszer csak ér lett.” (74) Ez a tagolt, körültekintő nyelvi, alkotói gond látszik a szerelem *nyelvet kereső és létesítő* leírásában is, nyelvet kereső, mert olyan nyelvet keres, amely a test nyelve is, ugyanakkor szellemileg is megosztható, az értelem révén közvetíteni tudó nyelv, a testitől, az élő anyagától *elvon*t nyelv (143–144).

Megértési gyakorlatok ezek a visszaemlékezések, saját múltbéli énjeivel és másokkal, a múltbéli másokkal kapcsolatban is, de ezeket a megértési mechanizmusokat létrehozza az olvasóban is. Számos rossz emlékből épül fel szép történet, így a *Sásvár, 1945* fejezetben megidézett, negatív szerepbe került PE később (de az emlékezésben azonnal a nyolcvanas évekbe ugorva), maga is szembekerülve múltbéli tévedésével, mintegy megtisztulva lép ki a visszaemlékezés folyamatából. Ugyanitt, egy másik személyről, a visszaemlékezőt egykor a festészet mesterségébe bevezető mesteréről mondja Lator: „Valami ilyesmit, a hatékony hiányt, a bevégzetlen teljességet tanította nekem fancsikai mesterem. Hogy nem kell minden vonalat meghúzni, minden részletet aggályosan kidolgozni, hogy egy-egy folttal, tárgy-töredékekkel, egy-egy kiválasztott valóságdarabról mindent el lehet mondani.” (34) *A megmaradt világ* megalkotás-módját is jellemzik ezek a sorok, a teljesség már egy-egy fejezetben is ott van, és a mű végére érve is megmarad a bevégzetlenség.

TÜNDÉR A HONFOGLALÁSBAN

A regeműfaj különös változata

Szajbély Mihály már jópár éve felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar regék a XIX. század korabeli műfajelmélet szerint is nagyon szoros kapcsolatban állnak a novellákkal, s nem csak filológiai kimutatható tematikus eredeztetésük okán¹ – lényegi különbséget közöttük akkoriban nem tettek, még a verses vagy prózai megfogalmazási módokat sem tekintették lényegbevágóaknak (amint Bitnicz Lajos leírása mondja: mindez nem „mivolti különbség”); az egyetlen fontos meghatározásnak csupán azt vették, hogy a rege a régmúltból, a novella pedig a jelenkorból veszi témáját („... azon költői elbeszélés, mely a polgári élet szerelemmel és csudálatossággal egyes eseteit adja elő, ha tárgyaz előidőből vétetett, regének, ha a későbbiekből, novellának nevezetik...”²); ily módon tulajdonképpen prózában fogalmazott regéknek, nem pedig, mint megszoktuk, novelláknak kellene neveznünk pl. Kisfaludy Károly *Tihamér* vagy *A vérpohár* c. műveit (1823, 1825), vagy Bajza Józseftől a már címében is árulkodó *Rege a habléányról* c. elbeszélést (1830). Kisfaludy regéinek kapcsán ez az összefüggés a szakirodalomban már régen is felmerült, hiszen szinte közhelyszámba megy, hogy e regék Veit Weber német író történeti elbeszéléseinek mintájára, s ezeknek ihletésére készültek – sőt, már Kazinczy is tudta ezt, s kifogásolta is, hogy Kisfaludy német „nyomorult Rittergeschichték” nyomán írta meg történeteit³. E regék és novellák mind régi történeti témákat dolgoztak fel (mondhatnánk, természetesen), a messzi korból – feltehetően a valószerűtlen cselekmények lélektani hitelesítésének kívánalma okán: ily messzi múltban bizonyára előfordulhattak olyan szélsőséges események és furcsa és borzasztó (sőt: elborzasztó) gesztusok, melyeknek jelenkori témán keresztül való prezentációja sértette volna a korabeli naiv realiztikus elvárásokat. S ráadásul: e regék nagyon nagy része földrajzi helyhez kötött történetet mond el (gondoljunk csak arra, hogy Kisfaludy majdhogynem minden regéje már címében is közli a történet színhelyét: Csobánc, Tátika, Somló, Szentmihály-hegy) – mintha azt a széles körben elterjedt hagyományt folytatnák, amely az egyes különös földrajzi helyeknek (tavak, barlangok, sziklák, várromok etc.) eredetmondáit mesélte el, akár naiv népetimológiáknak történeté formálása, akár a tájalem különösségének mesévé emelése révén (e műfajnak legimpozánsabb, legterjedelmesebb és legnagyobb hatású magyar megnyilatkozása alighanem a Mednyánszky Alajos-féle német nyelvű elbeszélés-gyűjtemény, melynek már a harmincas években is megjelent magyar fordítása⁴). S hogy e hagyomány milyen sokáig élt és hatott, azt elegendő

1 SZAJBÉLY Mihály: *A rege és rokonműfajai a 19. század elejének magyar irodalmában*. In: Uő: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Universitas Kiadó, Budapest, 2005. 369–388. pp.

2 BITNITZ Lajos: *A magyar nyelvbeli előadás tudománya*. Trattner, Pest, 1827. 426. p.

3 KazLev V. 132. p. (1807)

4 MEDNYÁNSZKY Alajos: *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Konrad Adolph Hartleben, Pest, 1829. (Magyarul: *Elbeszélések, regék és legendák a magyar előkorból*. Ford. szabadon NYITSKE Alajos és SZEBÉNYI Pál. Pest, 1832–34. Két kötet.)

azzal alátámasztani, hogy évtizedekkel később még Arany János sem talált semmi kivetni valót abban, hogy Mednyánszky egyik prózai rémtörténetét (a Vág-menti Budetin váráról) regévé írta át (*Katalin*, 1850).

Mindehhez szorosan hozzátartozik, a korabeli műfaj-hierarchia ugyan magabiztosan elhelyezte az eposzt a műfajok csúcsára, de azokkal az epikus (sokszor mindegy, hogy verses vagy prózai) történeti elbeszélésekkel szemben, amelyek nem mindenben feleltek meg a nemzeti hősköltevények egyértelmű elvárásainak (nagy harcias vállalkozások, történelemfordító események, honfoglalás, kiemelkedő vezérek vagy fejedelmek által vezetett sorsfordító hadjáratok etc.) nagyon nagy bizonytalanság uralkodott: sem a szerzők, sem a befogadók nem mindig tudták megmondani, minek is tekintik azt a művet, amellyel épp szembesültek. A legjellemzőbb állásfoglalást e tekintetben alighanem Pálóczi Horváth Ádám fogalmazta meg *Rudolphias* c. terjedelmes epikai művének előszavában, mikor így szólt: „Én úgy írtam, mint Epopéiát – a mások szeme előtt Poéma lesz-e? vagy Historia? vagy Román? nem tudom. – Nékem mind-egy, akarmi legyen, mert abban a tudományos tekintetben vévén a dolgot, mellyben (minden más mellyékes kinézések nélkül) köteles venni, a ki ítélő Bírója akar lenni verses munkámnak, nem annyira tettem én tárgyúl magamnak az Epopéia belső alkotmányját, mint a kötött beszéd érdemét”⁵. A történeti elbeszélésnek műfaj-szemponitú besorolása nagyon sokáig tökéletesen eposz-központú volt, s az esetek többségében az ily művek többségét vagy egyszerűen eposznak minősítették (ezt történt pl. Vörösmarty kis eposzainak esetében is – jóllehet ma, az eposzi kellékek híjján, nyilvánvalóan inkább hexameterben írott regéknek minősíténénk a *Széplak* vagy *A két szomszédvár* példáit), vagy pedig egyszerűen mellőzték a szorosan vett műfajiság hierarchikus előírásait. Hiszen pl. maga Kisfaludy is csak a történelem iránti érdeklődés és érzékenység általános elterjedtségét és nemzet-ideológiai szempontból vett fontosságát hangsúlyozza a regékhez írott előszavában, s eltekint attól, hogy műveinek a poétikai rendben elfoglalt helyét akár csak körvonalazni is megpróbálja („Különös és tulajdon móddal érdekli a Régiség a gondolkodó, képzelő és érző lelket; azért-e, hogy a Régiek valóban nagyobbak, erősebbek és lelkesebbek, noha egyszer smind durvábbak, és szilajabbak voltak, mint sem a Mostaniak? [...] de az bizonyos, hogy a Régiség még a legdurvább embert is érdeklenni szokta; -- s minden embert Hazájának régiségi inkább, mint sem a külföldiek ...; itt [...] lakásom romantos körében [...] naponta látom a váromladelkokat, mellyek minden erre utazónak szemét, figyelmét, és képzelő erejét magokra vonnyák, és érzeményit természet szerint a hajdani időbe meríttik; ... A Poézisnak ez a neme mindég nagy divatban vagyon minden csínosabb Nemzetnél, ki a Tudományokat, és szép Mesterségeket úzi. Érdekelheti is valóban az ilyen költemény, ha jól elsült, az olvasót, ki nyers, és erős Eleji iránt nem idegen...”⁶).

Holott a regék (és változataik) tulajdonképpen minden mozzanatukban szemben álltak az eposzi követelményekkel: általában nem nemzet-sorsfordító eseményeket írnak le, továbbá tele voltak oly szerelmi bonyodalokkal és jelenetekkel, amelyek az eposzi hőskökhöz, Árpádhoz (akiről akár még az is elhangozhatik: „Árpád a magyar égnek ember-istene”⁷) egyáltalán nem illettek,

5 *Rudolphias*, az az a' Habsburgi I. Rudolf császár viselt dolgainak egy része : hang-mértékes [...] versekben írta 1815-ben Horváth Ádám. Bétsben, 1817. – *Az Olvasóhoz*. I. p.

6 KISFALUDY Sándor: *Előszó a Regék a magyar előidőből* c. kötethez (1807). In: Uő: *Minden munkái*. Kiadja Angyal Dávid. Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893. II. köt. 69–74. pp.

7 GUZMICS Iszidor: *Árpád Pannonia hegyén*. Horvát István után (*Aurora* 1822) In: Uránia. Szerk. SZEDER Fábán. III. évf. (1830) 55–101. pp. Az idézet: 60. p.

sőt, tiltás alá estek (gondoljunk csak Toldy Ferenc erőteljesen hangsúlyozott gondolatmenetére, amely az eposzi hősköztől egyszerűen megvonja a szerelemnek már a lehetőségét is: „de most fel lép Árpád hasonlíthatatlan erejében, méltóságában, s azon *nyugalommal*, melyet képzésünk olyan férfiakra szokott ruházni, kiket az ég küldöttjeinek tartunk”⁸), valamint állandóan rémes, szélsőséges lélektani szituációkat vázolnak fel, melyeknek az erkölcsi példaadás szempontjából semmiféle funkciót nem tulajdoníthatunk, ráadásul a valószínűség határait is sokszor túllépik⁹, s rendkívül gyakran alkalmaznak mesei elemeket, elsősorban semmiféle mítoszba bele nem illeszthető tündéreket (mint pl. Aranyos-Rákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* harmadik énekében), akiknek létjogosultságát és mozgósíthatóságát a magas irodalmi műfajokban általában erős kifogás érte (ld. pl. az ifjú Szalay Lászlónak radikális véleményét: „... mit keres itt Tündér Ilona, mellyet [...] még a pórnép kezéből is ki kellene kapni, mint ostobaságot és superstíciót terjesztő mázsolást...”¹⁰). Sőt, a korszak legáltalánosabban fogalmazó, s legnagyobb hatást elérő nagy tanulmánya, azaz Kölcsey Ferencnek *Nemzeti hagyományok* c. értekezése (1826) is kitér e kérdésre, általános esztétikai, poétikai és nemzet-politikai vetületben is, mikor a szerelmi kalandozásoknak és fantasztikus tündérajeleneteknek káros hatását elemzi, s mindkét területet radikálisan elhárítaná egy hagyománykövető, eredeti magyar irodalomtól (a középkori romantikáról szólván így mondja ki nagyon erős ítéletét: „Exaltált szerelemzés, és a rittevilági hőskor nyitottak pályát nékie; két tünemény, egyformán alkalmasok a fantáziát rendetlen hevületbe hozhatni. Hevült is az rendetlenül; s ezáltal leve, hogy az életet magosítani s az emberiség határait kiterjeszteni akaró költő bizonyos mitológiának nemléteben egy csudálatos formákból alkotott tündérvilág felé csapongott; s így tündérezés, ritterség és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világitásban tüntették fel a romantikát...”; s mindennek, szerinte, a magyar költészetre is súlyos következményei vannak: „... a magyar karakteri szentimentalizmus a

8 Lásd TOLDY Ferenc: *Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály epicus munkájáról*. In: Tudományos Gyűjtemény, X. évf. (1826) 7. sz. 73–111. pp. 8. sz. 105–127. pp. XI. évf. (1827) 3. sz. 65–112. pp., 5. sz. 71–100. pp. Az idézet: 7. sz. 91. o. Továbbá, részletesebben: „Az én véleményem, kedves barátom, egészen különbözik a tiédétől, melly szerint te Árpádnak *szerelmet* tulajdonítottál volna. [...] Tagadhatatlan, hogy a szerelmes Árpád igen interesszans jelenség volna; s hogy felette sok romántos és meglepő situatiokat szolgáltatathatna. Igen! de más költeményben, ebben semmikép sem. [...] (Árpád) karaktere olly tulajdon, olly magában elvégzett, olly egy-célra törekedő, hogy lehetetlen volna más szenvedelmekkel felruházni a nélkül, hogy maga a karakternek egysége ne szenvedjen. [...] Öszve kellett volna kapcsolni ezen indulatot többjeivel; mert ha magányosan oda veted, a legbotránkoztatóbb dualismust hozod-be lelkébe. [...] Motívna lehetne használni, de csak mellékesnek, alrendűnek (subordinánsnak), mert fő motív soha és semmikép nem lehet, s ha mellékes is, célja vesztett volna nemességéből, a végbevitel pedig nagyságából. Különb is Árpádnak csak egy motívja lehet. Illyetén mellékes czifraságok által tehát, a nagy dolog egyszerűsége s ez által méltósága is szenvedne. Árpádnak, karakterénél fogva gyöngéd, nagylelkű és állhatatos szeretőnek kellene lenni, ki kedvesének mindent a mi ő, s a mi őtet illeti feláldoz: mert ő csak óriási szerelemre képes; így tehát lehetetlen, hogy szerelme mindúntalan munkájába be ne vágjon, céljával ne ütközzék”. – Az idézet: Uo: 7. sz. 103–104. pp.

9 A hamarosan elemzett mű kapcsán még az 1940-es években is azt írja kifogásként az irodalomtörténész, hogy „nemcsak költött, de elképzelhetetlen” is. Lásd ALSZEGHY Zsolt: *Egy Habsburg-párti Árpád-eposz*. In: Irodalomtörténet, XXIX. évf. (1940) 124–128. pp. – Az idézet: 124. p.

10 Szalay László véleményét lásd: Muzáron. Új folyam (1833) 1. füzet. 32. p. (Megjegyzendő, hogy Szalay véleménye nem Székely eposzáról szól!)

romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta: európai szomszédainktól nemrégén kölcsönöztük azt s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz...¹¹⁾. Éppen ezért az a toleráns vélemény is, amelyet Kazinczy képviselt a tündérekkel kapcsolatban (az általa is lefordított Majláth János német elbeszéléseinek esetében), tulajdonképpen kivételesnek minősül, s azt bizonyítja, mennyire bizonytalan is volt a teória a „modern” regeműfaj gyakorlatával szemben („A tündéri Románok is a Poesis narrativa osztályához tartoznak. Nem philos. józansággal kell olvasni, mert úgy ostobaság vehiculuma lesz, hanem mint Művészi munkát. S ki nem csudálja a *Vasorrú Bábá*-ban és a *Levélben* Majláthot. – Brueghel vásznon feste boszorkányokat, s lélekkel.”¹²⁾).

Legyen példánk egy 1824-ben megjelent különös mű, Pettényi Gyöngyössy János¹³⁾ verses epikai munkája, *A fiatal Árpád a Mazárnai barlangban*¹⁴⁾, amely egyébként ha strofikusan nem is, de metrikailag a Himfy-versek ritmikáját követi. A kis könyvnek előszavában a szerző egyrészt vállalja az irodalom nemzetpolitikai küldetését is, mikor megismétli a nagy közhelyet a magyar kultúra lehetőségéről és fontosságáról („Kardra termett hajnalhasadtti Vitéz Magyar Nemes Nemzetünk, annak Idejében, hadi Virtussai által kötötte a maga Dicsőségének Koszorúját [...] Idővel hathatósan megkezdette azt dicső Magyar Nemzetünk mutatni, hogy nem csak Nemes bátor Szíve véres Áldozatakat a Mávors Oltárára vinni, hanem a békés Pallásnak Templomába szelíd Virágokkal is kedveskedni [...] alkalmas”), másrészt azonban rögtön el is határolja magát a „magas irodalomnak” fenségétől, s a maga művének elsősorban szórakoztató és gondúzó funkciót tulajdonít, önmagát is a költők alacsonyabb rendjébe alárván („Én a Hymettusi Kis Méhecske gyanánt [...] a Violák Kebelökre repkedek; én csak alatt zszisegek... Vagy mint a nem-Piperés Filoméla [...] harsogom én panaszos Nótámat el, egygyütt-Érzőleg”), s úgy véli, maga elé tűzött célját akkor érné el, ha az olvasás révén „komor felhős Homlokja kisímúl e Föld-polgárnak”. Különös sajátossága e könyvecskének, hogy előre meghatározza célzott olvasó közönségét is (ő „kiváltképpen Közép- és Közmíveltségű Magyarjaink számára” írt, s „a Földművelőinknek és Kézműveseinknek is Nemesítésekről nagyobb Szorgalommal gondoskodni” szándékozott – oly módon, hogy e kimívelést rögtön korlátozni is akarta (az „ultima Thule!” parancsa itt is érvényes kell legyen!), s a köznéphez, a lehetséges veszélyeket elkerülendő, kizárólag „közép”-igazságokat kívánt eljuttatni, mondván: „az Igazgatóknak és az Igazgatandóknak kétféle tudás szükséges” („Jaj annak a Státusnak, meljnek Csizmamesterei a Kaptánál tovább okoskodnak! Vagynak oljaten Igasságok, a meljeket a Köznépek tudni teljességgel nem szabad...”)¹⁵⁾. Alighanem e kettős állásfoglalás az

11 KÖLCSEY Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. In: Uő: *Összes művei*. S. a. r. SZAUDER József. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1960. I. köt. 503., 513. pp.

12 KazLev XXI. 72. p. (1828) – Az itt említett novellák a következő könyvben találhatóak: MAILÁTH, Johann Graf von: *Magyarische Sagen und Märchen*. Brünn, 1825.; a Kazinczy által készített fordítás csak 1864-ben jelent meg, Kazinczy Gábor kiadásában.

13 ifj. Pettényi Gyöngyössy János, egy 1820-as kiadványának címlapja szerint: „a Fels. Magyar Királyi Helytartó-Tanács Számvevő Hivatalának Adózái és Urbáriumi Osztályában Becsületbéli Tiszt”; néhány alkalmi verses füzet szerzője – jelentősebb műve nincsen, életrajzi adatai Szinnyei szerint is hiányosak. Műveltségének mélységét mutathatja, hogy könyvének előszavában Smith Ádámról, „az angolj Nemzeti Gazdagság mélj Írójáról” is megemlékezik

14 *A fiatal Árpád a Mazárnai barlangban*. Eredeti rege a magyar előidőből. Előadta Pettényi Gyöngyössy János. Nagy-Károlyban, 1824.

15 Uo: *Előbeszéd*, IV, V, VIII, XI–XII. pp.

oka, hogy a mű tematikus (és emiatt bizonyára műfaj-poétikai) előzetes ígervényében is kettős célt fogalmaz meg: a honfoglalás fenségét a csudáknak játszi mivoltával kívánja ötvözni:

Egy Csudadolgot éneklek,
Édes Hazám Gyermeké!
Halld-meg, miként hangzik szavam
Nemmesterkéltt Éneke.
Vitéz ÁRPÁD Atyánk első
Vándorlása Tettjéről
Énekelek Ifjusága
Csudatörténetéről.
Magyarok Édes ISTENök!
TE vezérelj Hangomat,
Míg elpengetem magassra
Nem húrozott Lantomat!

Maga a mű egy furcsa kalandot mesél el, meglehetősen hosszan és részletezően; arról szól, hogy a gyönyörű ifjú Árpád a honfoglalás korában otthagyja atyjának seregét, egyedül, mint egy turista bejárja a Turóc megyei hegyeket, „mellyeknek borzadva örül a Néző” (vízesés, pázsint, csillagfény, borzasztó csendesség stb.), eltéved, éhes, egy barlang előtt meztelenre vetkőzik, megfürdik, fohász-kodik a Magyarok istenéhez (miért kell itt egyedül éhen vesznie, mit vétett?), s elalszik – mennydör-gés, villámlás következik, kettéhasad a mennyeknek kárpitja, a Teremtő álmában elbeszélget vele a magyar nemzet sorskérdéseiről; majd felébredvén kosár gyümölcsöt talál, egy „Muzsika-Khar” énekel (ilyet még soha nem hallott), egy Mazárna nevű tündérlány simogatja „az emberinél több Kellemmel ragyogva” – a lány olyan szép, hogy „Apellesz, Párrház, Correggio képzelete csak má-zolás lenne” mellette, kicsit enyelegnek, majdhogynem kantátát énekelnek, majd a lány beviszi a barlangba; a barlang gyönyörű, bent 300 lány szolgál nekik, zene szól, szárnyas angyalkák repked-nek, bájtalt hoznak („a Csillagok Nagy Urok Rendelésére [...] az ő igaz Esmérete Itala”), megisszák (ettől „Keblokben érezék Belső Titkos Vonszódásokat”), csókolóznak, majd

A maga titkos magános
Múlató Barlangjában,
S az első hív Szerelemnek
E Paradicsomában ...
Minekutánna egy Testté
S Lélekké olvadának
Öszve, édesdeden mind a
Ketten elaluvának.

Árpád sajnos annyira belefelejtkezik a szerelembe, hogy teljesen elfelejtkezik a kinti vilá-g-ról, de megjön Attila (fegyverben zászlóval, villámlással), s inti alvó fiát, hogy ne a puha ágyon aludjék tévelyegve, nincs idő a szerelemre – Árpád el akar szaladni „alattomban” az édes érzé-sek közt alvó tündér mellől (a tündér most alszik először!!!), síró csókolózás közben elválnak (Mazárnának vérzik a szíve, de buzdítja Árpádot a hazatérésre) – Árpád lóra ül, s úgy köszön el szeretőjétől: „Pá, kedves!”. Egy szarvas, fején olajággal, visszavezeti Árpádot, aki hazamegy, atyja,

Álmó¹⁶ vezérnek nevezi ki, a seregnek nagy beszédet tart, Európára hivatkozva (ők is félni fognak tőlünk), a jelszó ez lesz: „A Magyarok Istenök és Az Igaz ügy”; megverik *Zvátopolúg* seregeit; Árpád derekasan elrendezi az új ország dolgait; majd visszamegy a barlangba, a szomorú tündér fogadja, elmondja, ő volt a galamb Árpád pajzsán a harcban, ő oltalmazta a magyarokat, s nagy fogadást rendez a magyarok tiszteletére, napokig együtt mulatnak. Árpád hazamegy, Álmó meghal, ő lesz a fővezér (pajzsra emeltetés), kényszerítik: meg kell házasodni „a Főrend Kisaszszonyai közzül”, (pedig ő „Mazárnáját Bajossan felejthette”) – Mazárna azt mondja erre, nem akarom, hogy „Nemzeted megsértődjön”, s ezért „csak Barátnéd maradok, / Örökösön, s híven, a míg / Magam is el rothadok!”. Árpád öregén meghal, a temetésen Mazárna is megjelenik, holdfénynél, s ezután még kétszáz évig siratja Árpádot, majd meghal, a barlang összeomlik. Szerző felszólítja az olvasót/turistát, hogy nézze meg a csuda-barlangot (a Tlaszta hegyen megtalálja): a harmadik barlangba, ahol a nász történt, még senki nem mehetett be máig sem; a most látható színes cseppkövek a tündér könnyeiből eredeztethetők. Árpád sírjára később Szűz Máriának szentelt templom épült.

E fura történet persze nem a szerző eredeti leleménye (bár a könyv ezt nem árulja el), hanem egy osztrák kortárs szerzőnek, Josef Alois Gleichnek természetesen prózában írott novellája nyomán készült¹⁷, a cselekményt roppant híven követvén. A szerző *Sagen der ungarischen Vorzeit* címmel adta ki kötetét, melynek első darabja a *Mazarna, oder die Wunderhöhle* c. rövid elbeszélés; ám a legfőbb érdekessége a kötetnek az, hogy alcíme így szól: *ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit*

16 Különössége e műnek, hogy a német szöveg nyomán Árpád apja mindig *Álmó* néven szerepel – a szerzőnek nem jutott vajon eszébe a közkeletű magyar Álmos név?

17 Josef Alois Gleich (Wien, 1772-1841, Wien), osztrák hivatalnok, színházi író és több, mint 100 rémregény és rengeteg (kb. 250) színpadi darab szerzője, a régi bécsi Népszínház legnépszerűbb figurája.

von Veit Weber¹⁸; vagyis épp azon elbeszéléseket opponálja, amelyeket Kisfaludy Sándor vett regéinek példájául (megjegyzendő, hogy azon kívül, hogy Gleich gyakrabban mozgósít tündéreket és kísérteteket, semmi speciális szembenállást nem fedeztem fel Veit Weberrel szemben). A kb. tízlapos novellából a magyar szerző több, mint száz lapos regét írt – de az alapvonásokat tekintve szorososan követi az osztrák szerzőt (bár némely balfogása azért figyelemre méltó: a halhatatlan tündér németül csak egyszerűen eltűnik Árpád halála után, míg magyarul még kétszáz évig él, aztán meg egyszerűen meghal). Némely különbség azért tartalmilag is szembeszökő: a német szöveg erősen hangsúlyozza a honfoglaló magyarok nyers erkölceit, s Mazárna tündéri szerelmét arra is felhasználja, hogy sejtse: a magyarok civilizálódásához tündéri segítségre van/volt szükség¹⁹, míg a magyar rege azzal kezdődik, hogy nagy nemzetpolitikai történelmi áttekintést nyújt a honfoglalás jogosságáról; a német szöveg kifogásolja, hogy a magyar háború megzavarta az eddig itt uralkodó békét, míg a magyar vers Attila örökségéért folyó harcként jogosnak mondja a területfoglalást (szinte szimbolikus: a német szövegben a meztelenre vetkező Árpád durva vaddisznóbőr ruhát vet le, míg a magyar versben erről szó sincs, s Árpád elnyeri a konvencionális „párducos” kitéltet is²⁰). Továbbá: a német szöveg erősen hangsúlyozza, hogy Árpád több mint egy éven át a barlangban lakott, s mikor állampolitikai kényszerből megházasodott, továbbra is látogatta volt szeretőjét (a szerető persze visszavonult a polgári feleség előjogait védendő), de kizárólag baráti beszélgetéseket tettek, s a magyarság jövőjéről társalogtak; a magyar szöveg ezt teljesen kihagyja – viszont hatalmas tirádát mond a szerelem jogainak védelmére:

Ne vádoljátok párduczos
Vitézemet, Ítélok!
Tegyétek Szíveitekre
Kezeteket ...
... Szenvedéssel
Küszködő Életünknek
Balzsamává a Természet
Nem a Szerelmet tette?

A szerző, aki a korabeli normákat szinte nyíltan sértő módon mutatja be Árpád és Mazárna enyelgéseit, s a testiséget egyértelműen hangsúlyozza²¹, mintegy a korabeli teóriákat ellensú-

18 GLEICH, Josef Alois: *Sagen der ungarischen Vorzeit : ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber*. Wien, 1800. – Megjegyzendő, hogy e kötet novellái is őrzik a történeteknek valós földrajzi helyhez kötöttségét: olvashatunk rémtörténetet a temesvári bánaságból, Gömör megyéből, de a címekben is jelölve vannak magyarországi helyek: Trentschin, Hatvan, Madár.

19 A német rege hangsúlyozza, hogy a tündér nemcsak szerető (Geliebte), hanem tanítónő (Lehrerin) is akar Árpád mellett lenni, hogy elősegítse a magyar nép javát: „ich will dein Herz bilden, das du der Wohltäter deines zwar edeln aber noch rauhen und kriegerischen Volkes werden mögest”. Id. mű 10. p.

20 Megjegyzendő, hogy a német könyvben a belső címlappal szemben lévő oldalon szép rézmetszet ábrázolja a barlang bejáratát s előtte a meztelen, egy szál lepellel (?) törülköző Árpádot, amint hátulról egy szép, hosszú ingbe öltözött nő közelít hozzá, s éppen megérinti.

21 Vö. pl. ALMÁSI BALOGH Sámuel: *A Poézis ideája*. In: *Tudományos Gyűjtemény*, XI. évf. (1827) 11. sz. 15–44. pp. „A testi érzemények és indulatok, a mellyeket egyedül a poézis bájos hatalma szépít és szabadít meg a föld porából s köteleiből a maga gyönyörű ideál-világa által. A szerelemben is az úgy neve-

lyozandó kiált fel, Árpád szeretkezéseinek jogosságát illetően („A mit egy Közép-rendűnek / Nem cselekedni Hiba, / Azt tenni mért kárhoztatnád / Egy derék Hős Férfiba?”) – s tökéletesen groteszk módon, a három lapra terjedő nagy szerelmi tirádát azzal vezeti be, hogy Wielandhoz fohászodik, mint a szerelem hiteles énekeséhez („A Szív titkos Érzésébe / Mártani tanultt lenge / Tolladat, ó Wieland, adjad / Kölcsön nékem ...”), azt is kifejti, hogy a szerelem végtelen érzéseit a nyelv szavaival képtelenség visszaadni („A ki leg először hörpölt / Lelket Szerelmesének / Ajakáról, az, betűtlen / Szavaival Szívének / Pótolja ki az erőtlen / Penna Fogyatkozását ...”), végezetül pedig a „modern” európai művészet nevében, többek között Rafael művészetére hivatkozva igazolja az erotikát. S felvethető a kérdés: vajon a magyar szerző a szerelem e nagy dicséretének okán mellőzte Árpád házasságának részletesebb leírását? – hiszen a német szöveg megemlíti, hogy feleségétől négy fia született, sőt a fiak nevét is feljegyzi: Tarkatz, Jelech, Jutotzas, Zaltas.

Kivált érdekes a műben, hogy az alapvetően tündéres-erotikus történetet átszínezi a nemzetpolitikával: egyrészt Árpád álmában a Magyarok Istene beszél a nemzet kiválasztott és elkötelezett voltáról (mivel a Teremtő csalódott a zsidó nemzetben, kénytelen volt más választott néphez fordulni), s mintegy jóindulata zálogaként kínálja fel Árpádnak Pannónia földjét; másrészt Árpád másik álmában, mikor Attila jelenik meg, akkor aktuálisan, épp elvégzendő feladatként említetik a honszerzés mindenek felett való fontossága; harmadrészt viszont Mazárna szerelmi rajongása közt felhangzik a jövőre vonatkozó nagy jóslat, amely egészen a mű megírásának idejéig tartó politikai jövőképet vázol fel: nagy nemzet lesztek, de sokáig nem lesz nyugalom, mert sok mindenféle idegenek és éhes sáskák tolnak az országba, sokféle királyok is lesznek, amíg végre egy Habsburg fejedelem nem lesz örökös király, akinek háza majd békét teremt – ám akkor sem lehet majd megnyugodni addig, míg az ország „sok gyülevész Zsellérje / Magyarra nem változik / Mind, s ISTENének csupán egy / Oltárnál nem áldozik” (megjegyzendő, hogy a német jóslat nem említi a Habsburg-házat, csak általánosságban jövendőli az ország felvirágzását). A szerző, aki polgári foglalkozását tekintve a helytartótanács hivatalnok volt, ezzel nyílt Habsburg-pártiságát hangsúlyozza (nyilván az eposzi kellékké változott egykori vergiliusi jóslat imitációján keresztül) – oly erősen, hogy még a huszadik században is megütközést keltett. Az az egyetlen cikk, amelyik mindeddig foglalkozott e regével, páratlannak tekinti e Habsburg-jóslat lojalitását egy magyar eredetmonda esetében – miközben elfelejti, hogy ez a megoldás abban a korban egészen konvencionálisnak is volt tekinthető²²: hisz mind a kuruc Pálóczi Horváth Ádám a maga *Rudolphias*-eposzában²³, mind pedig a szelíd katolikus pap Pázmándi Horvát Endre is, a nagy

zett *Plátói szerelem* szép, melly nem egyéb a poétai szerelemnél, s még szebb a keresztény vallás által megtisztált és megszentelt poétai szerelem ...” – Az idézet: 37. p.; Egy másik teoretikus nagyon hasonló bemutatás-rendet követel meg: ő e téren az „erkölcsi kegyet” várja el, „melly csak az égi, ideális asszonyi alakok tulajdona”, s nem más, mint „a lélek tökéletes tisztaságának kifejezése, mellyben a lelki szeretet közé az érzékiség legkisebb indúlatja sem elegendett”. Lásd BITNITZ Lajos: i. m. 92–93. pp.

22 Már az első magyar nyelvű honfoglalási eposz-kísérlet, a Ráday Gedeon által az 1740–50-es években megkezdett *Árpádról írandó bajnoki Ének* is belefoglalja invokációjába az osztrák uralkodók dicséretét! Lásd „O! Austriai Ház legdrágább, legszebb fényne! / O! József o! Magyar Nemzetnek nagy reménnye! / Kit nem tud eléggé dicsérni a jó hír: / Ne bánd, ne bánd, hogy most pennám Árpádról ír. / Ne bánd ez egyszer most, mert lesz, ha még én élek, / Bizony lesz oly idő (add Isten érnem el), / Melyben triumphusid az égig viszem fel, / S Virtusidról ennél készültb verssel beszéllek”. In: RÁDAY Gedeon és FÖLDI János *Összes versei*. S. a. r. BORBÁLY Szilárd. Universitas Kiadó, Budapest, 2009. 26. p.

23 A *Rudolphias* IV. könyvében a Kaukázus barlangjában, Vesta templomában, egy „gömbölyeg” tükörben

nemzeti honfoglalási eposzban, az *Árpád*-ban ugyanígy jár el; innen idézem az *Árpád*-dal találkozói keresztény remete jövő-látomását:

Vajk, fia, még buzgóbb; ő léssen apostoli Fölség,
S eldöntője pogányságnak. – Sok változat éri,
Századok elfolytán országát: majd nem enyészés
Fogja körül, honnan kiemeltetik Osztria által.
Ekkor aranykorral dicsekedni fog: ekkor az éjből
Fénylő napra derül, s békén viszi csűrbe kalászsát,
Ekkor nyelve simúl, s hoz fényt a szittyá homályra²⁴.

Önmagában ez a nagyon gyarló költőiséget felmutató művecske nyilván nem érdemelne elemzést – de felhívhatja a figyelmet arra, milyen szoros kapcsolat tételezhető fel mind a költői stratégia, mind a motivika terén a magyar történeti verses epika és a német novellisztika között (s egyáltalán nem csak Kisfaludy esetében); sőt talán még arra is utalhat, hogy az a sok tündérezés, amely a magyar előidőket feldolgozó művekben előkerül, talán elsősorban az ily német rémregény vagy kísértet-história divatjától nyerte jogosultságát vagy legalábbis hallgatóságát – Kazinczy is, idézett toleráns véleményében, a német novellák tündérezésével kapcsolatban nyilatkozik meg. A legjobban ismert eset, az Aranyos-Rákosi Székely által írott *A székelyek Erdélyben* tündérműve sem biztos, hogy magyar népmesei allúziókra épül – s még azt is megkockáztatnám, hogy az ott szereplő csodanő, aki fél-istenek maradéka, „vég vér-lány”, „férjtelen és szűz”, Mazárnához, a köztes lényhez („Mittelgattung zwischen Menschen und aetherischen Geistern“), mind ontológiai státuszában, mind csábításában, mind segítőkészségében is nagyon hasonlóan működik, s abban a gesztusban sem tagadnám e Gleich-novella lehetséges hatását, miszerint itt is a honfoglaló hős, Irnak, a szerelmi indulatnak engedve halogattja a honfoglalást:

Engede a titkos szív sугarlatnak az ért ész,
És napokat tévén a Hős elszánta maradni,
Népeit a tereken letelepleni hagyta s pihenni,
Míg alkalmas időt indúlni vehetne viszontag.²⁵

S ne felejtsük el, hogy a huszas-harmincas évek zsebkönyveiben igen sok rövidebb honfoglalás-kori verses elbeszélés jelent meg, melyeknek mind szerelmi, mind tündéres vonatkozásai

látják az ősokeket – és az eljövendő utódokat; itt végig hangzik a Habsburgok, végül az épp uralkodó Ferenc császár, majd József nádor nagy dicsérete.

24 PÁZMÁNDI HORVÁT Endre: *Árpád*. 1830. XII. könyv, 418. p. – Csak illusztrációként említem meg azt a groteszk megoldást, hogy az eposz befejező, nagy győzelmi örömmünnepe felállítják, s Etele képeivel díszítik a Magyarok Istenének oltárát, melynek nyugati felére azt a feliratot teszik: „Ferencznek, Józsefnek”; s a narrátor mindezt így kommentálja: „A sors így akará, s az üdő elhozta, hogy így lőn”. Uo. 452–454. pp.

25 ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor: *A székelyek Erdélyben* (1822), eredetileg megjelent: *Hébe*, 1823. (Kiadta: Heinrich Gusztáv) RMKvt. 1. Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897. 100–102. pp. – Megjegyzendő, hogy az eposz írásakor Székely Sándor Bécsben élt, tehát nem valószínű, hogy ne ismerte volna a nagyon népszerű Gleich munkásságát.

elűtnek a honfoglalás generális eposzi elvárás-rendjétől: pl. az *Urániában* megjelent Takácsy Józsa által írt kis eposzban (1832) a hőst hét villi kísérti meg, s míg ő enged a tündér csábításának, kihívja Hadúr haragját, s csak az Álom-tündér és Hajnal, a tündérfiú segítségével tudja rendbehozni a politikai bonyodalmakat²⁶, vagy Balla Károly epikus románcában (1824), ahol a honfoglalás bekövetkezendő győzelmét „a Jövendők Tündére” jósolja és ígéri meg²⁷; s ezekhez nagyon hasonlóképpen jönnek elő később a csábító tündérek Debreczeni Mártonnak *A kióvi csata* c. nagy eposzában, kivált a VI. énekben, ahol a hős Szabolcs áldozatul esik az orosz tündér ellenállhatatlanságának, vagy a XV. énekben, ahol a szerelem virágoskertjében olyan intenzíven enyeleg egy „mennyei nővel”, hogy még a visszahívására érkezett barátja, Lehel is elcsábul²⁸). S tudnunk kell: Gleich Bécsben rendkívül népszerű volt, rengeteg regénye közül magyarra is igen sokat lefordítottak és megjelentettek²⁹, sőt színpadi műveinek ismertsége is biztosra vehető. S magának e történetnek is megvan a maga érdekes utóélete: az 1860-as években egy Décsy István nevű költő (Szinyeyi szerint: népköltő) újra feldolgozta rövid verses regéjében³⁰; de hatása biztosan kimutatható még Szász Károlynak *Álmos* c. regényes hőskölteményében is, ahol az aranyhajú tündér csábításának ereje nagyon komoly politikai veszedelmekhez is elvezet („S már keblén csügg a lány, nem szakadhat tőle / Árpádban is ész, szív, lélek elbűvölve”³¹).

S befejezésül: a Mazárna-barlang természetesen létezik; Fényes Elek XIX. század közepi leírása szerint: „*Rutka* (Alsó, Felső), *Vrutki*, tót falu Thurócz megyében, a Vág balpartján [...] a trencsényi határszélen fekvő hegyeiben két barlang találtatik”³²; a nagy, XIX. század végi monarchia-leírás pedig a barlang leírásához már más mondát is társít: „Tlsztá a vidék legmagasabb hegye (1466 m.) [...] a blatniczai vár felé néző oldalában nagy, három üregű barlang van, melyben több őskori állatcsontot találtak. E barlangból koronként erős zúgással tódul ki a levegő, s ezért a nép azt tartja, hogy it van a szelek székhelye. Ez a Mazarnya barlang, melynek a túlsó oldalon a Tufna barlang a párja...”³³

26 TAKÁCSY Józsa: *Etelköz*. In: *Uránia*. Nemzeti Almanach. Szerk. SZEDER Fábán. V. évf. (1832) 13–70. pp.

27 BALLA Károly: *Álmos Ásiában*. In: *Aspasia*. Szerk. KOVACSÓCZY Mihály. Fűskúti Landerer Lajos, Pest, 1824. 51–58. pp.

28 DEBRECZENI Márton: *A kióvi csata*. Kiadta gr. Mikó Imre. Pest, 1854.

29 *Valdraf vagy a vándorló lélek* : egy késértetes történet a XVII-dik századból. Pest, 1819.; *Vassziklai Fridolin vagy A' baglyok' vára* : egy tündéres történet. Az elővilágnak tsudás Századiból. Rózsa István által. Pest, 1817.; *Farkasvölgyi Imre a' vagy Po'sonyvári késértő lélek*, egy tsuda történet Korvinus Mátyás idejéből. Posony és Pest, 1807.; *Pokolkői Vendel, vagy-is A holtak harangja* : egy késértetes-történet. Némethy József által. Pest, 1823.; *Jetta szép tündéresszony*. Kassa, 1798. (Rózsa szín Gyűjtemény A Magyar Szép Nemnek számára).

30 DÉCSY István: *Árpád és Mazárna. Tündérrege az őskorból*. In: BARTALIS Imre: *Nagy képes Naptár*, 1868. 53–62. pp.

31 SZÁSZ Károly: *Álmos*. A Magyar Tudományos Akadémia által 1868-ban 100 aranyos Nadasdy-díjjal jutalmazott regényes hősköltemény tíz énekben. 1870. 45–46. pp.

32 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. III. Kiadta Fényes Elek. Nyomatott Kozma Vazulnál Pesten, 1851. 306. p.

33 *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*, XV. kötet = Magyarország V. kötet: Felső Magyarország. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1898. I. 335–336. pp.

ÉRZÉKENYSÉG ÉS DALCIKLUS

Kisfaludy – Csokonai – Sebestyén

Dalciklus

Az érzékenység kultúrájának egyik legfontosabb kérdése az érzelmek kifejezésének problémája. Csak mai szemmel nézve és csak ehhez képest érdekes, hogy az irodalmi érzékenység szakirodalma – különösen az angolszász – leginkább prózai szövegekkel: regényekkel és egyéb értekezésekkel foglalkozik. Ez természetesen nem csak a recepciót jellemzi: már a kortársak is úgy gondolták, hogy az érzelmi kifejezés a regény médiumán keresztül valósulhat meg a leghatékonyabban. A nagy irodalmi botrányok, mint például a Goethe *Werthere* körüli is, regények miatt robbantak ki. Jerome McGann érzékenységekönyvében igen tágan kell értenie az érzékenység költészetét, hogy e florilegiumát összegyűjthesse a lírai anyagnak, s szinte szimbolikus jelzése e lírai kultúra kivételességének, hogy az utolsó, amúgy nagyszerű fejezetben egy ismeretlen költő (Ann Batten Cristall) olyan kötetét elemzi, amelyből mindössze egyetlen példány létezik a világon.¹ S bár tudvalévő, hogy a kontinentális Európában nagy divatja volt az ún. érzékenyjátékoknak, nem mondhatni, hogy August von Kotzebue és társai életműveinek reneszánsza volna az irodalomtörténet-írásban.

A magyar irodalom tekintetében egy sajátos időbeli megoszlás figyelhető meg. Az érzékenység – miként nyugati kortársai – elsősorban a XVIII. században érezteti hatását a prózaepikában, s a XIX. századra gyakorlatilag eltűnik (bár hatása természetesen kimutatható). A líratörténetben az élet átesztétizáltságának kérdéseként jelentkező érzékenység egyfelől az episztolairodalom művelődési eszményeibe transzponálva jelentkezik, másfelől az antikvitás neoklasszicista kultúrájában. Előbbi inkább azáltal, hogy egy társalgási felületet – mondhatjuk: médiumot – hoz létre, ahol a különböző ízlésitéleteket ugyanúgy ütköztetni lehet, mint az eltérő ismeretelméleti nézeteket, s a vélemények cseréje mintegy magától vezet el társadalmi fejlődéshez. Utóbbi pedig azon programja által, mely a mindennapi élet nagyobb vagy apróbb eseményeit egyaránt képes volt esztétikailag megemelni, s e felülemelkedés révén másként érzékelt. (Az ezek mögött húzódo sztoikus etikai előfeltevésekről már szintén ejtettünk néhány szót.) A XIX. század első felében e formák még tovább éltek: Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc és mások episztolái képviselik az előbbit, míg a neoklasszicista költészet programja is hosszabb távon része lesz a magyar irodalomnak (s talán nem véletlen, hogy ha neveket kellene mondanom, akkor ugyanazok a szerzők jutnának eszembe, mint akik mellesleg episztolákat is szereztek). E két forma mellé zárkózott fel a XIX. század első éveiben egy harmadik érzékeny forma: *a narratív szállal is bíró lírai ciklus*. Nem mintha a másik két irány elhanyagolható volna, a továbbiakban mégis e műfajjal fogunk foglalkozni, mint az érzékenység sajátos XIX. századi alakváltozatával, egy olyan műformával, melyben megjelennek az érzékenység eszme- és társadalomtörténeti dilemmái.

E műfaj a magyar irodalomtörténetben kiemelt jelentőségét valószínűleg annak köszönheti, hogy a korszak két kiváló költője mérte össze poétai tudását e formában. Kisfaludy Sándortól 1801-

¹ MCGANN, Jerome: *The Poetics of Sensibility. A Revolution in Literary Style*. Clarendon, Oxford, 1996. 195–206. pp.

ben jelent meg anonim módon a *Himfy' szerelme. A' kesergő szerelem* című kötet.² Néhány évvel később 1805-ben jött ki a Lilla Csokonai Vitéz Mihálytól.³ 1807-ben jelenik meg a *Himfy' szerelmeinek A' boldog szerelemmel kiegészített változata*,⁴ 1808-ban pedig napvilágot látott Csokonai kötetének javított, az első kötetből kifejejtett *Előbeszédet* is tartalmazó posztumusz kötet.⁵ E kötetek persze már műfaji sajátosságai hasonlósága alapján is társalkodtak egymással, ám ennél szorosabb kapcsolat is volt közöttük. Nem árt ugyanakkor megemlíteni, hogy egy kissé felemásra sikeredett e beszélgetés. Csokonai az első Himfy-kötet után még nem tudhatta, hogy kit rejt az álnév. Mindenesetre Lilláját e kötet hatására állította össze, a megírt, s utólag a nyomdásznak elküldött *Előbeszéd* azonban nem ért célba, s az nem jelenhetett meg. Ebben Csokonai Himfyt bírálja, s Lilláját azzal szemben pozicionálja, még hozzá nagyfokú irodalmi tudatosságot és annak igényét képviselve. Előbb arról ír, hogy vakmerőség Himfyvel versenyezni, majd elmondja, hogy miként állította össze különböző verseit, hogy „belőlök egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön”,⁶ végül pedig bírálni kezdi Himfyt monotonitása miatt (mely verstani és tematikus bírálatot is jelent itt).⁷ Kisfaludy azonban nem olvashatta e bírálatot (csak Schedius Lajos írását, melyre Csokonai is hivatkozik),⁸ a

- 2 [KISFALUDY Sándor:] *Himfy' szerelmei: A' kesergő szerelem*. Budán, A' Királyi Universitas' Betűivel, 1801. (A továbbiakban: KISFALUDY 1801.)
- 3 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: Érzékeny dalok III. könyvben*. Nagy-Váradonn, Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, 1805.
- 4 [KISFALUDY Sándor:] *Himfy' szerelmei*, I–II. rész. Budán, A' Királyi Universitas' betűivel, 1807. (A továbbiakban: KISFALUDY 1807a–b.) A *Himfy' szerelmei* szövegét a továbbiakban innen fogom hivatkozni, de megadom Angyal Dávid kritikai igényű kiadásának lapszámait is: Kisfaludy Sándor *Minden munkái*, Negyedik kiadás, Első kötet, *Himfy szerelmei*. Kiad. Angyal Dávid. Franklin-társulat, Budapest, 1892. (A továbbiakban: KISFALUDY 1892.)
- 5 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: Érzékeny dalok III. könyvben*. Második meg bővített kiadás. Nagy-Váradonn, Nemes Szigethy Mihály Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel, 1808. (A továbbiakban: CSOKONAI 1808.) A kritikai kiadás sajnálatos módon szétördelte a ciklust. A leginkább használható kiadás a Debreczeni Attila által sajtó alá rendezett és kommentált kötet: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: A ciklus teljes, gondozott szövege*. S. a. r. DEBRECZENI Attila. Ikon Kiadó, h. n. [Budapest], 1996. (Matúra klasszikusok) (A továbbiakban: CSOKONAI 1996.) Az *Előbeszédnek* (mely a versekről leválasztva jelent meg) a kritikai kiadás sorozatban alaposabban kommentált változata: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Előbeszéd [a Lillához]*. In: Uő: *Tanulmányok*. S. a. r. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Attila – OROSZ Beáta. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei) 81–86. pp. (A továbbiakban: CsVMÖM, Tan.) A Lilla-kötet megjelenéseinek filológiai dilemmáiról legutóbb Debreczeni Attila írt: DEBRECZENI Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*. Akadémiai Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest–Debrecen, 2012. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Pótkötet), 254–299. pp.
- 6 CSOKONAI 1808: VI–VII. pp.; CSOKONAI 1996: 53. p.; CsVMÖM, Tan: 82. p.
- 7 Mai napig gyakran felmerül annak a problémája, hogy a Himfy-versek túlonatlonitása olvashatatlaná teszi azokat. A triviális ellenérv mellett, miszerint azért akad még az irodalomtörténetben néhány olyan szöveg, mely formailag kevésbé tűnik variatívának, mégis olvasható maradt, ajánlom Hermann Zoltán elemzését, ahol Kisfaludy költészetének verstani gazdagsága mellett érvel. HERMANN Zoltán: *A Himfy-strófa műfaji határai*. In: Uő: *A boldogtalanság iskolája: Esszék, tanulmányok az érzékenységről és a romantika magyar irodalmáról*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 138–153. pp.
- 8 Schedius Himfy-bírálata: [SCHEDIUS, Ludwig von:] *Himfy Szerelmei – A' kesergő Szerelem*. Zeitschrift von und für Ungern, Erster Band, Pesth, bey Franz Joseph Patzko, 1802, Erstes Heft. 234–239. pp.

bővített kiadás tehát talán a *Lilla* ismertében, ám az *Előbeszéd* ismerete nélkül jelent meg. Kisfaludy neve is csak e második kiadás előszavában derül ki, ahol – talán a Schedius-kritika hatására – ír le egy Csokonaiétól merőben eltérő költői szerepet: „Én Tudós – én Litterator nem vagyok.”⁹ A költői versengés tehát csak a *Lilla* második kiadása után vált nyilvánvalóvá. (Talán ennek köszönhető, hogy kortársak is rendre összemérték a két szerzőt.)¹⁰ A két szöveg ennek következtében úgy olvassa egymást, hogy ez az egymásra vonatkozás csak utólag tisztult le a befogadásban.¹¹ Érdemes hát e filológiai dilemmát is szem előtt tartva összevetni e szövegeket.

Kisfaludy Sándor előszőr

A *Himfy’ szerelemeinek* 1801-es kiadása a kiadó (valószínűleg Péteri Takáts József) előszavával kezdődik. Mint írja:

Minden Indulatok között, mellyeket a’ bölcs Természet az emberi szívvel alkotott, rendszerint leghatalmasabb a’ Szerelem. Míg ez, nemes czéllyára nézve, természeti ártatlanságában megmarad: mind az egygyes ember’ életének törvényes, szabad gyönyörűséggel kedveskedik; mind a’ polgári Társaságnak boldogabb virágzására fog szolgálni. – Jól általlátták ezt minden időben a’ csinosabb Nemzetek ’s ugyan azért, valamint a’ józan Szerelem’ érzékeny Énekesit mindenkor különös becsületben tartották: úgy még a’ legkésőbb Maradék-is csudálkozással fogja olvasgatni felséges munkájikat.¹²

Amit itt a kiadó megfogalmaz, voltaképpen megegyezik az érzékenységre fentebb már emlegetett társadalmi programjával. Azért kell kutatnunk az érzelmeket, s különös tekintettel a szerelmet, mert az egyes ember és a polgári társaság is megismerhető e vizsgálat révén. Előbbi nyilván érzelmei fénytörésében identifikálható, utóbbi pedig azért, mert a közösséget alkotó egyének viselkedésének megismerése a társadalomról való mélyebb tudáshoz vezethet el. A „csinosabb nemzetek” általában lettek többek és jobbak más nemzeteknél, mert ezt az összefüggést felismerték. *A’ kesergő szerelem* ehhez képest lesz jelentéssel és hordoz társadalmi mondanivalót.

9 KISFALUDY 1807a. XIII. p.; KISFALUDY 1892. 4. p.

10 Például Kölcsey nevezetes Csokonai-kritikájában így: „A’ Lillának és a’ Szerelmeknek tárgyak egy, de a’ lélek, melly a’ tárgyról zeng, két egészen különböző lélek. Himfi a’ verselés (versificatio) mesterségét nem érti úgy mint Cs.[okonai] Himfinél a kötés maga nem mesterség, ő lángol és teremt, némellykor bámúlásra méltóképen, némellykor nem bámúlásra méltóképen, mindegy, de ő teremt.” KÖLCSEY Ferencz: *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítélések*. In: Uő: *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*. S. a. r. GYAPAY László. Universitas Kiadó, Budapest, 2003. (Kölcsey Ferenc minden munkái) 45–46. pp. Az utókor persze ezt a beállítást nem igen tette magáévá. Lásd CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Irodalomtudomány és Kritika) 241. p.

11 Ennek a filológiai problémának jelentéseket módosító szerepére Onder Csaba figyelmeztetett először: ONDER Csaba: *A klasszika virágai: (anthológia – praetexta – narrativa)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. (Csokonai könyvtár, 28) 199–206. pp. Lásd még ONDER Csaba: *A kételtű képletei*. In: *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*. Szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 11–39. pp.

12 KISFALUDY 1801. [5–6.] pp.; KISFALUDY 1892. 325. p.

Márpedig éppen itt van az egyik nagy probléma: e szöveg önmagában véve – tehát folytatása nélkül – bizony valóban *csak* a kesergés léthelyzetét elemzi. Maga a cselekmény, mely nem túlságosan bőséges, ugyanebbe az irányba mutat. Horváth János (ha jól értekelem) szarkasztikus összefoglalásában:

Odavan régi nyugalma, szívét megsebzette egy „gőgös szép”, külföldön nyomorog, elmult a tél, de neki a tavasz is ellensége, körülvette a franc had, sziklás, szörnyű hegyeken bujdosik, a badacsonyi szüretre emlékezik, gondolatát a Balaton vidékére, a Bakony szélére küldözgeti; újra átéli a szüret élményeit, útja látja kedvese táncát, élvezi Haydn zenéjét, sétájakat. Végre megszűnt a vérontás, hazaengedik a foglyokat, ő tengeren indul vissza szörnyű viharban. Eltökéli, hogy mindenáron elmegy kedvese látására. Harmadik ősze már, hogy szerelembe esett. Vég-tére Hunniába ér, csókolhatja a földet; már látja domborodni Somló kalapját, látja a Marcalt, távol Sümeg várfokát, Tátikát. Találkozott a leánnyal, de az most sem könyörül rajta; csalódnia kell még abban a hitében is, hogy kedvesének a *szíve* még szabad: ő most már meghalhat.¹³

E hosszú leírás sem képes kifejezni, hogy Himfynél mily korlátozott a cselekmény. Ezt tovább fokozza, hogy a szöveg elején látszólag van még egy funkciómegoszlás az énekek és a dalok között, előbb mintha az énekek volnának a narratív részek, míg a dalok a kesergés variációit mondanák fel, utóbb azonban az dalok is tartalmaznak narratív részleteket, míg az énekek már kevésbé. Az idő abban az értelemben is összekeveredik, hogy a somlói szüreten való megismerkedés pikareszkbe illő, klisészerű jelenete többször ismétlődik, majd mintha ez a jelenet is szétfoslana az emlékezés fátylával együtt, mikor a kedves első megleséséhez (tulajdonképpen a szerelmi költészet antikvitástól származó közhelye) újabb *voyeur*-jelenetek csatlakoznak, sőt nemcsak a látványt, de már hangokat, illatokat is ellop a hősszerelmes. Ilyenformán oly mértékig e szerelem kerül a közép-pontba, hogy *A' kesergő szerelem* női szereplőjének nevét még csak meg sem tudjuk.¹⁴

Horváth János abban látja *A' kesergő szerelem* modern olvashatatlanságának okát, hogy éppen „poétai románként” nem teljesítette az elvárásokat. Mert egyfelől a szöveg beszélője folyamatosan valamiféle közönséghez szól, „[o]lvasmányul adja át magát; bár magányban van, láttatja magát, látatja egy regénynek sajnálatra és rokonszenvre méltó hőseként, versíró szerelmesként, felvilágosodott gondolkodású [...] költőként.”¹⁵ Márpedig a szöveg lírizáltsága éppenséggel ellene mond ezen önreflexív regényszerű olvashatóságnak, s ezért „manapság” nehéz befogadni e szöveget. Igen ám, de ez csak akkor van így, ha *A' kesergő szerelem* valóban „poétai román”. Hiszen ne feledjük, hogy ezt a műfaji meghatározást Csokonai találta ki Himfyre és a maga *Lillájára*, mikor amellet érvelt, hogy előbbit épp ebben akarja meghaladni. *A' kesergő szerelem* ugyanis éppenséggel *nem* román, s a nagyon halovány narratív szál voltaképpen egyetlen egy olyan elemet sem tartalmaz, mely regényszerűvé tenné azt. Talán a szabadulás mozzanata az, ami fordulatnak tűnik, ám nagyon hamar kiderül, hogy akár Himfyt, az olvasót is megcsalják reményei. Ugyanakkor Horváth megfigyelése, hogy a szöveg folyton folyvást felhívja a figyelmet önnön olvashatóságára, jellegzetes eljárása az érzékeny szövegeknek, melyek előszeretettel képeznek meg mintao olvasókat, vagy legalábbis élnek különböző poétikai eljárásokkal az odaértett olvasó érzelmeinek irányítására.¹⁶

13 HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*. Kókai Lajos, Budapest, 1936. (Horváth János egyetemi előadásai-ból) 40–41. pp.

14 Uo. 42. p.

15 Uo. 43–44. pp.

16 Ehhez lásd MELLMANN, Katja: *Von der Nebenstundenpoesie zum Buch als Freund: Eine emotionspsycholo-*

Említettük, hogy *A' kesergő szerelem* érzékenysége leginkább abban nyilvánul meg, hogy a világ érzékelésének minden egyes mozzanata a beteljesületlen szerelemre irányul.

Minden tárgyban Őtet látom,
Minden hangban Őt hallom,
'S valahányszor számat tátom,
Mindannyiszor Őt vallom.¹⁷

– olvashatjuk a XXXIII. dalban. S nemcsak az a probléma, hogy minden szerelemmé válik, de már eleve minden szerelem volt mindenkor. Miként a LXXXV. dalban olvassuk:

Szerelemben fogantattál,
Szerelemtől születted,
Szerellemmel tápláltatál,
Szerelmek közt termettél;
A' mit szemed lát, 's füled hall,
(Vallya a' bölcs értelem)
A' Teremtés valójival,
Nem más, hanem Szerelem:
Szerelem a' Föld, Víz, Tűz, Ég –
'S Te azt még se ismernéd még? –
Kéméld-ki csak szivedet,
Megtanított az Tégedet.¹⁸

A szerelem tehát olyannyira kiterjeszti hatalmát, hogy még az időbeliséget is veszélyezteti: univerzális erő, mely mindenütt és mindenben jelen van. Sok hasonló axiomatikus kijelentést lehetne még találni a szövegben. A beszélő ezen érzésnek szeretne a végére járni, s ezen érzés az, ami elemésztí őt.

Három dilemma szövi át visszatérően a szöveget, melyek mindegyike az érzékenység problémájának reflexióját adják.

Először is az érzelmek leírhatóságának kérdése. Egyfelől a beszélő többször jelzi, hogy nem találja a megfelelő közlési formát ahhoz, hogy érzelmeinek hangot adjon. Például az ilyen körülírásokban, mint ez:

Az a' lelkes, nem tudom mi,
A' mi ragyog szemedben,
Az a' gyönyörű valami,
A' mi fénylik képedben;
A' minek szót nem adhatok,
Mert illy szót, haj! hol veszek?
A' mit alig gondolhatok,
De szívemben érezek:
A' mi mindent megédesített,

gische Analyse der Literatur der Aufklärungsepoche. Paderborn, Mentis, 2006.

17 KISFALUDY 1807a. 61. p.; KISFALUDY 1892. 41. p.

18 KISFALUDY 1807a. 134. p.; KISFALUDY 1892. 77–78. pp.

A' mi mindent meglelkesített, –
Mint kínozza szívemet!
Mint idvezített engemet!¹⁹

Másutt viszont épp arról ír, hogy a szöveg, melyet olvasunk, olyan nyomok halmaza, melyek képesek a szerelem érzéséről számot adni. Például itt a természetbe írt jeleket – utalván ezúttal is egy költői toposzra, az echós versek hagyományára:

Nem nyomhatván-el tüzemnek
Ki-kicsapó lángjait,
Hátra hagyom szerelmemnek,
A' hol járok, nyomait:
Nevét szerte írogatom
A' Bükk 's Hársfák' kérgére,
'S mindenütt megtanítgatom
Az Echókat nevére.
Kivüle, ha keservemet
Nyögöm, minden szán engemet;
A' szirtek megindúlnak,
És utánnam jajdúlnak.²⁰

Tehát a magába záródó én érzelmeinek poétikai közvetítése rendszeres reflexió tárgya lesz és problémaként jelenik meg.

Másodszor a leírás e nehézségeihez tartozik, hogy a beszélő, Himfy bizony nem mindig szép képeket használ, hanem a rútság különböző formái is megjelennek. Katja Mellmannak a XVIII. századi német költészetéről van egy hármastagolása, mely röviden – Laczházi Gyula ismertetését még tovább kurtítva – így foglalható össze: a) a perspektivikus látásmód megjelenése a tájleíró költészetben; b) az appetitív (vonzó) reakciót kiváltó versek (elsősorban a rokokónak nevezett költészet); c) az averzív ingereket keltő költészet megjelenése (ez elsősorban a fenséges esztétikai kategóriájának térnyeréséhez tartozik).²¹ A tájra való reflexió, a vonzó és taszító képek itt nem elkülönülve jelennek meg, hanem – ahogy az érzelmek örvénylenek – szédítő gyorsaságban váltják egymást. Amikor Kazinczy fennakadt az egészség árbocfáján (ami ugyebár a férfi nemi szerv halványan rajzolt metaforája lesz majd a második részben) vagy Dessewffy József a pipázáson (mint a kép és a helyzet összeállításának elvétésén),²² akkor talán nem vették figyelembe azt, hogy e szövegnek éppen kevert mivolta jelenti a legfontosabb poétikai hatóerejét. Nem egyedi poétikai hibák ezek, nem elvétések, hanem a költészet kimozdítása a szépség területéről, méghozzá annak érdekében, hogy az érzékeny hősünk a világ teljességét fogadja magába – annak rútságával együtt. Idéztük már a 33. dalt, ahol Himfynek tátva maradt a szája, s bizony ez nem példa nélküli.

19 KISFALUDY 1807a. 144. p.; KISFALUDY 1892. 83. p.

20 KISFALUDY 1807a. 59. p.; KISFALUDY 1892. 40. p.

21 Lásd LACZHÁZI Gyula: *Társiasság és együttézés a felvilágosodás magyar irodalmában*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 87. p. (MELLMANN, Katja: i. m.)

22 Ennek a levelezésbeli vitának részletes ismertetése és elemzése: VADERNA Gábor: *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013. (Ligatura) 111–135. pp.

A VIII. énekben az örvény „tátogat”,²³ a XIII. énekben Ámorral beszélgetvén marad nyitva a szája Himfynek,²⁴ a CXVI. dalban pedig az éneklő kedvest lesi meg, ám ahelyett, hogy dalra fakadna, nyitva marad szája, s azon hang nem jön ki:

Eggy szép estkor az erdőben
Búmnak én irt kerestem;
Ő közel járt a' mezőben,
Énekelt, – 's én meglestem;
'S egész valóm Ő általa
Annyira megfosztódott,
Hogy csupán csak szem 's fül vala,
Szemmé, 's füllé osztódott:
Rá meredett tekintetem,
Megakadott lélekzetem,
Kebelem feldagadott –
'S a' szám tátva maradott.²⁵

Amikor a lélek dagad, akkor kellene jönni a misztikus egyesülésnek a dalban, de Himfy reménytelen helyzetét az is érzékelteti, hogy ez nem következik be. Azonban nemcsak a dal elmaradása a fontos, hanem a nyitott száj is, mely esztétikailag is ellentételezi a revelációt. Az ugyanis képként épp a szépség ellenében hat. Már jóval túl vagyunk Gotthold Ephraim Lessing polemikus cikkén, melyben Johann Joachim Winckelmann szépségeszményét korigálta, abban azonban mind a ketten megegyeztek, hogy nyitott száj látványa esztétikailag szépnek nem nevezhető.²⁶ A rútság-
nak efféle beszivárgása az érzékeny képekbe, sőt a szépség destrukciója a rút által, rámutat Himfy érzékenységének pusztító mivoltára – ti. arra, hogy szerelemének következtében kibillen minden érték s ennek következtében neki is meg kell halnia.²⁷

Harmadszor pedig Himfy érzékenysége azáltal is reflektál önmagára, hogy többször utal az idő felbomlásának folyamatára. Már a rendkívül szűkös narratív keret is vészjósló: Himfy ősszel

23 KISFALUDY 1807a. 111. p.; KISFALUDY 1892. 66. p.

24 KISFALUDY 1807a. 185. p.; KISFALUDY 1892. 104. p.

25 KISFALUDY 1807a. 174. p.; KISFALUDY 1892. 98. p.

26 A vita a Laokoón-szoborcsoport értelmezése körül forgott. A vita két legfontosabb szövege: WINCKELMANN, Johann Joachim: *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban*. Ford. TÍMÁR Árpád. In: Uő: *Művészeti írások*. Vál., utószó: TÍMÁR Árpád. Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1978. 5–57. pp.; LESSING, Gotthold Ephraim: *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól* [1766]. Ford. VAJDA György Mihály. In: Uő: *Válogatott esztétikai írásai*. Vál., utószó: BALÁZS István. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 191–319. pp. Értelmezéséhez lásd KOCZISZKY Éva: *Laokoón: Vita az antik művészetről a XVIII–XIX. század fordulóján*. In: Holmi, VI. évf. (1995) 4. sz. 641–662. pp.

27 Fried István a képzavarba hajló túlfeszített előadásmódot a nyelv kudarcával magyarázza, s szerinte eldöntetlen marad, hogy Kisfaludy műve jó vagy rossz műalkotás: FRIED István: „Nem lelődnek neveik...” *Kisfaludy Sándor és a nyelv elégtelensége*. In: *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban: Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25–26-i tudományos konferenciájának előadásai*. Szerk. SZABÓ B. István – CSÁSZTVAY Tünde. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. 93–114. pp.

ismeri meg kedvesét, tehát szerelmük elmúlásra van ítélve anélkül, hogy elkezdődhetett volna, majd ősszel tér vissza hozzá. Himfy voltaképpen oda ér vissza, ahonnan indult, azaz olybá tűnik, mintha nem is történt volna semmi.²⁸ Mindazonáltal a szerelem megnyerésének próbája az idő legyőzésének heroikus kísérlete is lesz:

Az idő mindenben kifog,
Vele minden múlandó;
'S ha múlandó minden dolog,
Tán gőgje sem állandó? –
Üt óra, melly megolvasztya
Szíved' szívem' Bálvánnya!
A' Természet, bár halasztya,
Adóját megkívánnya.
Majd ha Te ezt lefizeted,
Ínségem' elítélheted:
Akkor talán majd megszánsz
'S imádóddal jobban bánsz.²⁹

Az idő azonban másképp kívánja meg „adóját”, mint Himfy itt még véli. Apokaliptikus képek törnek elő – ismét a rút esztétikája felé elmozdítva a költemény képi világát –, ahol a jövődőt a múlt kísértetei lakják be:

Minden inkább lehetséges,
Mint sem hogy mást szeressek;
Hogy én beteg, egészséges
Más szív által lehessek.
A' tengerek kiapadnak,
És a' halak repülnek;
A' csillagok leszakadnak,
'S a' hegyek elterülnek;
A' múltt idő meg' vissza tér,
Bárány 's farkas egygyüvé fér,
Az oroszlány nyulat szül –
Midőn szerelmem meghül.³⁰

A' *kesergő szerelem* alapján a következő helyzet vázolható: az érzelmes hős körül a világ kifordult sarkaiból, az érzelmeket hitelesen leírni nem lehetséges, a szépség a rút irányába mozdult el, az idő pedig olyan végzetes szakadásokat tartalmaz, melyek lehetetlenné teszik, hogy az emberi érzelmek elnyerjék jogos helyüket a világban. Keserű helyzetkép ez, amennyiben esély sem mutatkozik annak korrekciójára: az ember örökös magányra ítéltetett a másik teljes közönyétől kísértetve. Fenyő István szerint e megingás ábrázolása voltaképpen „*tragikus megjelenítése egy pusztulásnak induló osztály*

28 Lásd ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 224. p.

29 KISFALUDY 1807a. 54. p.; KISFALUDY 1892. 37. p.

30 KISFALUDY 1807a. 87. p.; KISFALUDY 1892. 54. p.

*kétségek közt hányódó érzelmvilágának.*³¹ Miközben természetesen e szöveg önmagában – későbbi korrekciója nélkül, melyet hamarosan látni fogunk – természetesen valamilyen válságot ír körül, ennek alapja sokkal inkább egy rendi társadalom védelme lehetett, mintsem pusztulásának kórtünete.

Csokonai Vitéz Mihály

Amikor Csokonai *A' kesergő szerelmet* kritizálta, akkor annak monotóniáját tette szóvá: azt ti., hogy minden egyes mozzanatában ugyanaz az egy érzés jelent meg. Ez a monotónia azonban egy sajátos fatalizmust is jelent – s talán megkockáztatható, hogy Csokonainak ezzel is akadtak problémái. A *Lilla* kötetkompozícióját itt most nem szükséges részletesen taglalni – annál is inkább, mivel Zentai Mária és Debreczeni Attila elemzéseikhez nem sokat tudnék hozzátenni. Elegendő hát annyit felidézni, hogy a *Lilla* kompozíciójánál fogva valóban románná képes összeállni, s ez azért is nagy poétikai mutatvány, mivel darabjai jóval szétartóbbak, mint *A' kesergő szerelem* dalai. (Ismeretes ugyebár, hogy Csokonai számos régebben szerzett költeményét formálta át e ciklus igényeire.) De talán épp a variabilitásnak és az összetartozásnak e tobzódása okozza azt, hogy a mai napig a *Lilla* a magyar irodalom egyik legszorosabban megkomponált lírai ciklusa. Idézzük ismét Horváth János összefoglalását:

a két első könyv a „víg poéta” dalai; a III. könyv fordúl kesergő szerelemre; de ez utóbbihoz az ajánló vers is hozzáveendő, melyben elbeszéli szomorú sorsát. Himfy-éhez képest a „kifejlődés” e különbségtől remélt némi figyelmet kötete számára. A költemény-sorozat e szín-váltása magában véve lírai érdekű; ami benne a víg poéta műve, az mintegy kísérlet az ideálvilágba való menekésre s ideig-óráig abban megmaradás; ami a kesergő költőé, az a csalódottság, a prózába való kénytelen visszaszorítás fájdalma. Egy poétai vágy és álom rövid románja a *Lilla*-dalok.³²

Horváth itt nem véletlenül keveri össze a terminológiát, s utal „kesergő szerelemre” és „poétai románra” egyszerre. E ciklus értelme tudniillik éppen az, hogy kompozíciós stratégiájával korigálja Himfy dalait. Zentai Mária fejti ki részletesen azokat a finom összefüggéseket, melyek a *Lilla*-dalokat szorosan összekapcsolják egymással, s melyek révén a ciklus egésze mond valamit időről, szépségről és művészetről:

A három könyv összetartó, átfogó gondolata szerint a múltó Időnek hatalma van a szépségen és a boldogságon; menteni tőle csak a művészet képes. A szenvedést viszont az idő nem tudja megszüntetni, szabadulás csak a halálon át vezet. A Psyche-motívum a ciklus végén újra a narratív értelmezést erősíti, de úgy, hogy a mitológia örök idejébe emeli a történetet, és az Olympus – a költői halhatatlanság – megidézésével új jelentést ad a halálra-vágyakozásnak. A záróvers, A Reményhez pedig interiorizálja, egy lélek történetévé fordítja az egész ciklust.³³

Ezt a leírást, mely tehát a múltó idő hatalmának kérdése köré rendezi a verseket, Debreczeni Attila gondolta még tovább. Zentai nyomán ő is a variáció és a történetképzés finom összjátékát tartja

31 FENYŐ István: *Kisfaludy Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. (Irodalomtörténeti könyvtár, 6) 98. p.

32 HORVÁTH János: *Csokonai: Csokonai költő-barátai: Földi és Fazekas*. Kókai Lajos, Budapest, 1936. (Horváth János egyetemi előadásaiából) 45. p.

33 ZENTAI Mária: „Érzékeny dalok” vagy „poétái roman?” *Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXV., Szeged, 1988. 105–106. pp.

a kompozíció kulcsának, s végeredményben arra jut, hogy a ciklus zárása nem is csupán egy vers (*A' Reményhez*), de az azt megelőző költemény is (*A' Pillangóhoz*), mivel ezek együttesen mutatják fel a boldogsághoz vezető út két lehetséges irányát: előbbi a „remény belsővé tételének verse”, utóbbi az „evilági reményektől, a földi boldogság elérhetetlen teljességének illúziójától köszön el”. Ez a búcsú azonban csak az evilági reményeket érinti: egy magasabb szinten, eloldódva ettől a világtól, létezhet boldogság: a pillangó is hernyóból lesz (földi lét), majd átalakul,

Hol ötlet egygyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a S p h a e r á k b a n nőtt rózsákból
Örök ifjúságot igyék?³⁴

Debreczeni Attila mindezt az érzékenység kritikájaként olvassa, s szembehelyezi a neoklasszicizmus „felülemelkedésével”. Itt az érzékenységet az érzékiséggel és evilágisággal azonosítja (ami későbbi érzékenységekönyvének felosztásával nem teljesen kompatibilis).³⁵ Akárhogy is vélekedünk a használt terminológiáról – én inkább az érzékenység egy veszélyének korrekciójáról beszélnék –, annyi bizonyos, hogy Csokonai e téren is szembekerül Kisfaludyval. *A' kesergő szerelem* ugyanis az érzékenységet oly módon vitte színre, mely kétségbe vonta annak társadalmi applikációját. Azáltal, hogy Csokonai létrehozta a románként is olvasható ciklusát, a maga korlátozott narratívájának célját abban határozta meg, hogy az emberi érzékenység által érintett tárgyak időtlenségébe vetett hit és az emberi mulandóság ellentmondása lehessen poétikai reflexió tárgya. Nála – bár az evilági boldogság valóban korlátozott – létezik egy olyan értékvilág, melyet az egyéni fogékonyság nem számol fel: s ez a szerelem maga.³⁶

Ezt az elemzést egészíti ki Laczházi Gyula nemrégiben adott értelmezése. Ő is megfigyeli, hogy „a megjelenített negatív élethelyzetek keltette averzív inger egyfajta tompítása is jellemző”, s ezt azzal egészíti ki, hogy Csokonai kötete olyan olvasóra számított, aki képes az együttérzésre, s saját élettapasztalatait aktívan vonatkoztatja az olvasottakra.³⁷ Mindez azért fontos, mert korábban említettük, hogy visszatérő önreflexiója révén *A' kesergő szerelem*ben megképződött egy olvasói pozíció. Ám míg Himfy a maga világát éppen azáltal definiálta, hogy kívül van az olvasó világán (pontosabban: kizárólag saját én-jén belülről fogalmazható meg), addig a *Lilla* költője számára nemcsak a tihanyi ekhóval (azaz a természettel) jön létre (bár felemás módon) valamilyen kom-

34 CSOKONAI 1808. 177. p.; CSOKONAI 1996. 125. p. A ciklusból kiszakítva, más alapszöveggel: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5. 1800–1805.* S. a. r. SZILÁGYI Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei) 188. p.

35 A tanulmány először a *Lilla* már idézett Matúra-kiadásában jelent meg: CSOKONAI 1996: 36–48. pp. Utóbb bekerült a szerző Csokonai-monográfiájának második kiadásába: DEBRECZENI Attila: *Érzékenység és neoklasszicizmus. A Lilla cikluskompozíciója.* In: Uő: *Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998² (Csokonai könyvtár, 1) 247–279. pp. Az idézetek innen voltak: 264; 268. pp. A szerző újabb érzékenységgelkonceptiójához: DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában.* Universitas Kiadó, Budapest, 2009.

36 A boldogságfilozófia felől értelmezi a teljes életművet BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest, 2003⁴. 380–417. pp.

37 LACZHÁZI Gyula: i. m. 182–203. pp. Az idézet: 202. p.

munikatív viszony, hanem az olvasót is együttérző érzékenységre készíti. Csokonainak tehát a fatalista világmagyarázattal lehetett problémája, s ehhez próbált meg valami alternatívát felkínálni.³⁸

Kisfaludy Sándor másodszer

Amit Csokonai kifogásol, a jelek szerint Csokonai nélkül is gondot jelentett Kisfaludy számára, hiszen a *Lilla* ismerete nélkül vágott bele *Himfy' szerelemei* második részének megírásába.³⁹ Hogy itt valóban korrekció történik, arra már a Kisfaludy jegyzete előszót elemezve Onder Csaba is figyelmeztetett.⁴⁰ Kisfaludy ugyanis két gesztussal is távolítja *A' kesergő szerelemben* rejlő fatalista világmagyarázatot magától: egyfelől „életrajzi én”-jét elkülöníti Himfytől (miközben össze is keveri őket),⁴¹ másfelől *A' kesergő szerelmet* a poétai ifjúkor természetes antropológiai érzékenységgel magyarázza:

Van egy idő az ember életében, – az életnek nyíló tavaszsa, – mellyben a' magából kidagadó fiatal szív, s a' szárnyra kelő fiatal lélek, a' földön, és a' nyomorúltt Valóságon folyó emelkedve, érzeménnyeit és gondolattait a' lehetőségnek, és képzeleteknek tündéres országában hordozza: az embernek legbolondabb ideje! – mellynek szép, hiú, és soha bése tellyesedhető reménnyeit, a' megérett, megokosútt ember a' legtűrhetőbb valóságért, a' legigazabb Bölcsességért is gyakran örömet vissza cserélné. Ekkor minden egészséges fiatal szív és lélek a' virágzó Legény szintúgy mint a' Leány, Poéta; – Poéta, mondom, de nem Író: mert minden érzeménnyel, minden gondolattal Poézis; csakhogy ritkának van kedve, alkalmatossága, ideje, és legritkábbnak nyelve, Poézissát leírni.⁴²

Tehát a következő emberkép körvonalazható: fiatalon minden ember túlzottan érzékeny, minden ember szerelmes és minden ember költő. Itt nem fejt ki, de előfeltevésként e sorok mögött van, s *A' boldog szerelemből* is következik, hogy idősebb korában mindenkinek szelídülnek érzelmei, s ennek következtében lesz minden ember mérsékelt érzékeny, jó esetben házas, s ezért nem lesz költő. Az a kitétel, miszerint ő nem „literátor” erre is vonatkozik, ti. arra, hogy túl van már az érzékenység korán. (Különben paradox e kijelentés és nehezen értelmezhető: már hogyné volna literátor az, akinek éppen vaskos verseskötetét tartjuk a kezünkben?)⁴³

38 Kortársak efféle etikai újrapozicionálása nem példátlan Csokonai körül. Ha hihetünk Szilágyi Márton szellemes elemzésének, akkor Fazekas Mihály a *Dorottya* korrekciójaként nemcsak két fiktív levelet írt, de a *Lúdas Matyit* is egy eltérő erkölcsi paradigma jegyében írta. SZILÁGYI Márton: *Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály Lúdas Matyija*. In: Uő: *Határpontok*. Ráció Kiadó, Budapest, 2007. 164–182. pp.

39 Érdemes megemlíteni, hogy a második rész készülésétől már az *Zeitschrift von und für Ungern* tudósított, s erre Csokonai is utal a *Lilla Előbeszédében*. Lásd CSOKONAI 1808. VIII. p.; CSOKONAI 1996. 54. p.; CsVMÖM, Tan. 83. p.

40 ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 215–228. pp.

41 Ennek a következményeiről lásd HERMANN Zoltán: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” *Kisfaludy Sándor és a Himfy' szerelemei*. In: Uő: *A boldogtalanság iskolája*. I. m. 125–137. pp. Korábbi változata: Uő: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” *Az életrajzi kontextus mint poétai román*. In: *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*. I. m. 29–39. pp.

42 KISFALUDY 1807a. V–VI. pp.; KISFALUDY 1892. 1–2. pp.

43 El kell hát vetnem Fenyő István megoldását, aki e gesztust úgy értékeli, hogy Kisfaludy itt „nemesi osztályalapról [...] elveti a literátorság polgári célkitűzését” (FENYŐ István: i. m. 189. p.), hiszen inkább

Jellemző, hogy Kisfaludy nem ott korrigálta *A' kesergő szerelem* érzékenységének túlzásait, ahol Csokonai, azaz nem csinált poétai románt szövegéből, s a szerelem metafizikai vonatkozásait sem hangoztatta. Sőt, éppen ellenkezőleg járt el. Egyfelől a történet, ha lehet, még a korábnál is szakadozottabb: a feleségnek ugyan már van neve (Líza), véget ért a háború, majd újraindult (ám most nem a magyarok földjén), évszakok jönnek-mennek, utalásokat találunk arra, hogy valaha el akarták őket szakítani egymástól (ám erről sem tudunk meg semmit végül). Az egész második kötet nem a történetképzés fejlesztése révén, hanem éppen azáltal nyeri el értelmét, hogy az elsőhöz képest valamilyen. Horváth János szavával: érvényesül az „első résszel való tudatos szembeállása, ellentétkonceptiója”.⁴⁴ Másfelől a szerelem koncepciójában nem a felülemelkedés Csokonainál látott programossága lesz a jellemző, hanem az evilági boldogság elnyerésének vágya. Az epithalamiumokból ismert fogással Amor és Hymen isteneket idézi meg, ám e hagyománytól el is tér, amikor nem a kettő összhangját, hanem kibékíthetetlen ellentétét jelenti be:

Ámort, kinek csak buja kény
Vala az ő nemzője;
Ámort, kinek csak külső fény
Vala az ő szülője,
Óh! ne fogadd kebeledbe,
Azt Hymenné nevelni:
Több az, a' mit életedbe'
Mindég tudhass szívellni;
Mert csömörrel, únalommal,
Méreggel és fájdalommal
Tölti majdan szívedet
'S megemészti éltedet.⁴⁵

Amor egy olyan szerelemnek lesz az istene, akinek „fajtalan nemzője” a „buja kény” volt, Hymen pedig a házasság isteneként hozta el a társadalmilag is értékes szerelmet Himfy számára. Itt Amor egyértelműen az első rész, Hymen a második rész isteneként jelenik meg, annak ellenére persze, hogy az első részben Amor a buja vágyakat csak felkelteni tudta, a leány ridegsége miatt azok be nem teljesezhettek. Viszont jól látszik e rövid idézet nyomán talán az is, hogy miként lesz a pusztító szerelem felmutatásából a kiegészített változatban társadalmi példázat: a szerelem nem felülemelkedik a földi valóságon, hanem éppen ellenkezőleg, leszáll oda, s az erények nemtője lesz. A III. ének himnikus megszólalásának elejét idézem:

Hah! Istenség a' Szerelem
E' romlandó hüvelyben;
Segedelem és védelem
A' sors ellen a' melyben;
Mindenható hatalmával

vélem úgy, hogy itt Kisfaludy antropológiai érvelést ad, s nem társadalmi.

44 HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*. I. m. 52. p.

45 KISFALUDY 1807b. 140. p.; KISFALUDY 1892. 236. p. Megjegyzem az I. énekben még Amor sem negatív szereplő, hanem mások azok, akik „örömeit / Pénzért adgyák és veszik”. KISFALUDY 1807b. 33. p.; KISFALUDY 1892. 180. p.

És tulajdon bűbájával,
A' mit az Ész alig hisz,
Játszva mindent végre visz.

Rózsákat hint ösvényére
Ezen földi éltünknek;
Írt csepegtet sérelmére
Gyakran vérző szívünknek;
A' bút, gondot felvidítta,
A' szegényt meggazdagította,
Minden ellen védelem –
Istenség a' Szerelem!

A' lelket megnemesítte,
Szépre, nagyra buzdította;
Az elmét megélesítte,
A' lomhát megindította;
Az ércz-szívet meglágyította,
A' fajtalanat megtisztította,
Lehozza a' nagyságot,
Hódította a' vadságot.

Szárnyakat ad a' léleknek
'S maga felib' emeli,
Bátorságot a' félszegnek,
Melly a' bajt megtördeli;
A' rosszat meggyűlölteti,
A' Virtust megkedvelteti;
Terjed benn az értelem, –
Istenség a' Szerelem!⁴⁶

Itt tehát a szerelem (ami egy istenség) leszáll a földre, s a földi erényeket éppen ő biztosítja az ember számára. Nem véletlen, hogy ennek során erények sokaságának birtokába lehet jutni:

Tökélletes bizodalom,
A' legtisztább szívesség;
Egymásban lelt nyugodalom,
Vas-hívség, hó-szűzesség;
Egy akarat, egy értelem,
Egy mód minden érzésben;
Viszontagolt segedelem,
Egy pont minden nézésben;

46 KISFALUDY 1807b. 119–121. pp.; KISFALUDY 1892. 225–226. pp.

Szíves békes tűredelem: –
Im' ebből áll a' Szerelem,
Melly egygyesített bennünket,
'S boldogította éltünket.⁴⁷

S természetesen nemcsak a szerelemben jelennek meg az erényességnek különböző formái, hanem azok kiterjeszthetők az élet egyéb területeire is. Ilyen például a szorgalom,⁴⁸ a bölcsesség,⁴⁹ a hűség,⁵⁰ a hazaszeretet,⁵¹ a barátság,⁵² a szabadság,⁵³ a szívbeli békesség (a belenyugvás képessége), a szüzesség (a nemi erényesség),⁵⁴ utóbbit másutt szeméremnek nevezi.⁵⁵ A IV. ének, melyben a Gratiákhhoz szól, egy egész erénykatalógust tartalmaz, s a természetet ünneplő V. ének és a kultúra javait összegyűjtő VI. ének is ide kapcsolható.

Mi marad A' kesergő szerelem azon tendenciájából, hogy a szerelem a szépség mellett a rútságot is magába foglalta? Ez itt is megtalálható, sőt talán még a korábbi kötetnél is radikálisabb formában (Kazinczy innen kritizálja a legtöbbet: a „Belzebubnak kajlájá”-t és az egészség árbocfáját stb.).⁵⁶ Igen ám, de ezúttal a rútság képei nem a szerelem világán belül, hanem annak ellenpontjaiként jelennek meg, azaz a rútság valami olyan, ami éppenséggel fenyegeti az idill szép képeit. Az idő itt is feloldódik a szerelemben (természetesen itt a tavasz, s nem az ősz lesz a meghatározó), ám Kisfaludy ismét végrehajt egy apróbb korrekciót. A szerelem ugyanis nem elrabolja az embertől az időt, nem elpusztítja azt, hanem inkább magához öleli, annak menetét szabályozza. A különbség nem nagy (itt is a szerelem alá van rendelve, ott is), ám az individuumot éppenséggel nem fenyegeti az idő, hanem kiterjeszti lehetőségeit:

Ő-mellette nem érzem én
Az időnek folyását;
Nem érzem én, Véle élvén,
Az ifjúság' múlását;

47 KISFALUDY 1807b. 55. p.; KISFALUDY 1892. 192–193. pp.

48 KISFALUDY 1807b. 25. p.; KISFALUDY 1892. 176. p.

49 KISFALUDY 1807b. 39.; 131.; 144. pp.; KISFALUDY 1892. 184.; 231.; 239. pp.

50 KISFALUDY 1807b. 56–57. pp.; KISFALUDY 1892. 193–194. pp.

51 KISFALUDY 1807b. 96. p.; KISFALUDY 1892. 214. p.

52 KISFALUDY 1807b. 139. p.; KISFALUDY 1892. 235. p.

53 KISFALUDY 1807b. 145.; 187. p.; KISFALUDY 1892. 253.; 260. pp. Mellesleg utóbbiban Petőfit előlegezve kerül egymás mellé szabadság és szerelem.

54 Utóbbi kettő: KISFALUDY 1807b. 128. p.; KISFALUDY 1892. 230. p.

55 Például KISFALUDY 1807b. 161–162. pp.; KISFALUDY 1892. 247–248. pp.

56 Például itt: Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1808. április 30. In: KAZINCZY Ferencz *Levelezése*. I–XIX. kötet. Kiad. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890–1911. (Kazinczy Ferencz Összes Művei) V, 1279. lev., 413. p.; Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. In: Uo. XIII, 3064. lev., 337. p. A vonatkozó, Kazinczy által sokat emlegetett helyek: „Kivált, ragyás, aszott, bagoly, / A' Virtusnak Párkája, / Ki mindent megrágsz, mint a' moly, / Belzebúbnak kajlájá” (KISFALUDY 1807b. 9. p.; KISFALUDY 1892. 168. p.) „Az életnek tengerében, – / Fáj! ha látom, merre vág, / 'S mint vész Circe' örvényében / Sajkád, kába Ifjúság! / Az egészség árboczfája / Elroncsolva, rothadva, / A' remények' vitorlája / Széjjel-tépve, szakadva, – / Lélek ülvén, ki csüggedez, / A' kormányon, mely töredez – / Sajkád kora vénségbe, / Így köt-ki majd inségbe.” (KISFALUDY 1807b. 216. p.; KISFALUDY 1892. 275–276. pp.)

Kebblén fekve csak nevetem
A' Sors minden csapásit,
Mert ott marokkal szedhetem
Ezer annyi áldásit: –
Ámor tészén keserűvé,
Ámor tészén gyönyörűvé
Mindent itt a' Nap alatt –
Ő fon élet-fonalat.⁵⁷

Korábban arra hívtam fel a figyelmet, hogy *A' boldog szerelem* sem tartalmaz túlságosan sok cselekményes mozzanatot. Ennek ellenére e szöveg – előzményével együtt – már inkább olvasható történetként: az előszó alapján a vad fiatalságból az érett felnőttkorba, másfelől a katonászkodástól a földjeit művelő gazdához elvezető útként. Ha idevesszük a II. ének bukolikus idilljét is, akkor úgy tűnhet, Kisfaludy kiaknázza a *rota Vergilii* mindhárom stíluszintjének lehetőségeit, s ilyenformán az emberi élet teljességét járta be művével.⁵⁸ S ha ehhez még felidézünk, hogy a második kötetben visszamenőleg lesz jelentéssé a Himfy név, mely onnan nézvést már a házasság istenének, Hymennek a magyar középbirtokossá vált földi megtestesülését viszi színre,⁵⁹ akkor látszik csak igazán: Kisfaludy egy rendkívül komplex választ adott *A' kesergő szerelem* által felvetett morális dilemmákra, amennyiben a házasság köré csoportosuló virtusokat tudta hatalomra juttatni művében. Lássuk be, az első kötet után ez nem volt egyszerű feladat.

Sebestyén Gábor

Kisfaludy és Csokonai műveinek nyomdokában született néhány hasonszőrű, ezeket imitáló szöveg, ám az kétségtelen, hogy az elődökhöz fogható műalkotás nem jelent meg. Ismeretes, hogy Dési Nagy Sándor már rögtön *A' kesergő szerelem* után kiadott egy tipográfiájában is arra hajazó kiadványt.⁶⁰ Azonban sem Dési Nagy, sem Ungvárnémeti Tóth László ifjúkorában írott, kéziratban fennmaradt szövege,⁶¹ sem Terhes Sámuel, sem Kováts József, sem Sebestyén Gábor kötetei⁶² nem ütötték meg a magyar irodalomtörténet-írás ingerküszöbét: peritextusaik okán csak Onder

57 KISFALUDY 1807b. 77. p.; KISFALUDY 1892. 203–204. pp.

58 A *rota* hagyományáról (Vörösmarty-elemzéssel!) lásd ACZÉL Zsolt: *Pásztor, paraszt, katona? A „vergiliusi kerék” értelmezésének lehetőségei*. In: *Oratoris officium: Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. Szerk. DÉRI Balázs. L'Harmattan – ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, 2008. 13–16. pp.

59 HERMANN Zoltán: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” I. m. 130. p.

60 [DÉSI NAGY Sándor:] *A szerelem gyötrelmei*. Pesten, N. Kiss István Könyv árosnál, 1803.

61 *Niza vagy is másképpen a' Senge Szerelem Dallokban* TÓTH László által. In: UNGVÁRNÉMETI TÓTH László *Művei*. S. a. r. MERÉNYI Annamária – TÓTH Sándor Attila. A görög szövegeket ford. BOLONYAI Gábor. Universitas Kiadó, Budapest, 2008. (Régi Magyar Költők Társa: XVIII. század, IX) 91–191. pp.

62 *Ziza, vagy Az Én Tüzem: Ötven eredeti Magyar Dallokban*. A' Szerző Az ifjú Érzéki [TERHES Sámuel] [Sárospatak,] 1811; KOVÁTS József' *Versei, melyeket halála után eredeti kéz írásaiból össze szedett 's ki adott* Ferdős Dávid gyönki professor, Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1817; *Tuba: Az égő és oktató szerelem két részben* SEBESTYÉN Gábor által, Budán, a' K. Magyar Universitas' Betűivel, 1819.

Csaba méltatta e köteteket figyelemre, ám azt még ő sem állítja, hogy ezek jók volnának;⁶³ Ungvárnémeti Tóth lírai ciklusáról pedig csak annyit jegyez meg a kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Merényi Annamária, hogy minden bizonnyal Csokonai, s feltehetően Kisfaludy követője volt.⁶⁴ Pedig abból a szempontból tanulságos e szövegek behatóbb ismerete, hogy talán felvillantja, hogy milyen dilemmákat érzékelték Kisfaludy és Csokonai után azon szerzők, akik az éppen akkor leáldozóban lévő érzékeny verskultúrát mégis követni szerették volna.

Sebestyén Gábor pályaképét részleteiben nem ismertetem.⁶⁵ Ezen irodalmi termését tekintve rendkívül gazdag, ám az irodalomtörténet-írás által szinte teljes mértékben negligált figura tevékenységéből itt és most csak *Tuba* című dalciklusát emelem ki, mint olyan szöveget, mely viszonylag tudatosan reflektál a *Himfy' szerelmei* és a *Lilla* által felvetett poétikai és morálfilozófiai kérdésekre. A tudatosság itt szó szerint értendő, amennyiben a *Tuba* előszavában Sebestyén maga is emlegeti elődeit. A *Lilla Előbeszédét* idézi fel, s gondolja tovább:

Vakmerőség ugyan, így szóll C s o k o n a i L i l l á j a Előbeszédjében, a' Himfy Szerelmei után Erátó Lantját meg zendíteni merni – és helyesen szóll ekképpen: a' honnan ő maga is egyedül azzal bátorítja magát, hogy L i l l á n a k kezdete örvendetes, a' vége szomorú – a' Himfyé pedig éppen meg fordítva lévén, leg alább a' ki fejtődésnek ezen különbsége, munkájának kedvességet szerez.⁶⁶

Ebben a beállításban a legnagyobb különbség abban áll, hogy az egyik a boldogtalanság felől a boldogság felé haladt, míg a másik éppen fordítva. (Arról, hogy Csokonai nem éppen dicsérte Himfyt, Sebestyén előkényen hallgat.) Talán ezért hasonlítja Himfyt a hajnali csillaghoz, Lillát pedig az esti csillaghoz – egyik boldog, a másik boldogtalan: „Hadd ragyogjon tehát Himfy a' Magyar Égen, mint a' szép Phosphorus tsillaga! Hadd ragyogjon azon Lilla is, mint a' szép Hesperus tsillaga!, mellyek tsak névvel, valósággal pedig nem különböznek egy más-tól; mind a' ketten ugyan azon egy Tárgy – a' Nap körül keringelnek: mind a' kettő a' Vénus tsillaga.”⁶⁷ Ehhez a kettőhöz képest határozza meg saját munkáját: „Óh! így az én Tubám is bátorodik, ha kedvességet nem is, legalább el szenvedést reményleni; különbözvén annyiban mind a' kettőtől; hogy eleinte Ő is víg és enyelgő ugyan, de utóljára az ő Égő Szerelme Oktató Szerelemmé válik.”⁶⁸ Azaz nála nem boldogság és boldogtalanság, hanem erénytelenség és erényesség között fog húzódní a határvonal. E tekintetben nyilván közelebb áll a *Himfy' szerelmei*-hez, a szenvedő szerelmes variatív megjelenítése az első részben legalábbis hasonló, ám a második részben a beszélő nem nyeri el a szerelmesét, hanem tanácsokat osztogat neki. A kötet két pólusa, Kisfaludy művéhez hasonlóan, egymást értelmezi: az „égő szerelem” természetesen itt is csak a második rész, az „oktató szerelem” fénytörésében értelmeztetik át. A szöveg ezen újraértelmező dinamikája tehát inkább Kisfaludyra hajaz. Másfelől a variációra és történet kettősére építő dalciklus – az első rész mindenképp – inkább Csokonait idézik fel: a kedves testiségének

63 ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 207–214. pp.

64 UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*. I. m. 30–34. pp.

65 Megteszem másutt: VADERNA Gábor: *Sebestyén Gábor és a közköltészet*. In: *Doromb 4: Közköltészet tanulmányok*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Reciti Kiadó, Budapest, 2015. (Megjelenés alatt.)

66 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. IV. p.

67 Uo. VI. p. Sebestyén itt némi csillagászati szakértelemről is tanúbizonyságot tett.

68 Uo. IV–V. pp.

finom körülírásai, a verstani variabilitás és a szerelem felülemelkedésének toposzai mutatnak ebbe az irányba.⁶⁹

További különbséget jelent a megszólítottak köre. Mind a *Lilla*, mind a *Himfy' szerelmei* számított valamilyen olvasóra, s több olyan poétikai eljárást is bevetett, melyek az olvasói aktivitást voltak hivatva növelni. A *Tuba* előszava e körülhatárolatlan megszólítottal szemben kicsit közelebbről is definiálja, hogy milyen olvasót képzel el magának. Egyfelől leírja, hogy miben látja a követett minták olvashatóságának lényegét. Saját könyvét azonosítván a főhősnővel (erről hamarosan még beszélünk), így ír:

Ő ha nem lehet is gyenge ideje miatt olly' szerentsés, hogy véletek a' Helikon' Rózsássába karon fogva sétálhasson; de kérlek! engedjétek meg, hogy tántorgó lábaival, ha mindjárt Szoba leány képibe is követhessen titeket – titeket! kiknek óhajtja barátságokat, és tiszteli hűlt nyomaikat is; tudván azt, hogy ti – egyedül ti derítettétek még fel Egiünkre azt a' T s i l l a g i F é n y t, mellynek szelíd sűgári a' keményebb Szíveket is fel tsiklandják, az érzékenyebbeket pedig szinte el olvasztják.⁷⁰

Tehát az érzékenységet Sebestyén úgy definiálja, mint ami a keményebb szívűeket felcsiklandja, a lágyabb szívűeket pedig el is olvasztja. Azaz: az irodalom célja egyértelműen az érzelmek felkeltése volna, s az olvasónak való átadása. Ehhez képest lesz érdekes az a didaxis, amely a *Tuba* második részében jelenik meg, hiszen az erkölcsnevelés nem feltétlenül csiklandoz és olvaszt. Az előszóban utóbb már a saját olvasóit is meghatározza, méghozzá imígyen:

Ő fut a' Tudósoktól: kerüli a' viszketeges lelküeket; útálja a' szórszálhasogatókat, kiknek egész maga meg hunnyászkodásával említi azt, hogy egy tapasztalatlan kis Leánykán ki fogni, és annak betsületében gázolni tudni, nem tsak az, hogy nem virtus, hanem az Etiquette és a' Galantéria ellen vagyon. Ő tehát, nem értvén a' fel emelkedettebb Lelkeknek komolyságokhoz, irtódván pedig az alacsonyabbaknak rágalmazásaiktól, egyedül az eggyügyüeknél és az ártalanoknál – az az, a' magához hasonlóknál kívánja magát meg vonni: vagy ha az a' véletlen szerentséje történhetne, hogy mint árva kis Leányka – ki én lelki és testi szépségéért szívből szerettem és nőtelen koromba édes anya nélkül neveltem 's a' jó erköltsökre oktattam – ha mondom ez az árva kis Leányka a' Szép Nem előtt audentiát nyerhetne; és ezen nálánál pallérozottabb Lelkekkel való társalkodás által, az ő miveletlen szíve egy kis finomabb érzést, és galántabb ízlést szivhatna be, akkor – óh! akkor boldog – világ szerént boldog lenne Ő.⁷¹

Ebből az idézetből három dolgot érdemes kiemelni:

Egyfelől, akárcsak Kisfaludy, Sebestyén is utal arra a régi toposzra, amely a tanulatlanságot az érzelmek őszinteségével hozza összefüggésbe. A tudósokat ráadásul egyenesen viszketeg lelkü-

69 A verstani variabilitást az előszóban is kiemeli: Uo. IX. Megjegyzendő, hogy Csokonai és Kisfaludy hatása másutt is kimutatható Sebestyénnél. Lásd például *Versek, a' melyeket Kis Faludi Regéjiből szedegetem ki Posonyban anno 1811 Augustus hónapban*. In: K. SEBESTYÉN Gábor *Hagyatékából: Halotti versek, névnapi köszöntők, közmondások, verstani töredékek stb.* OSZK Kt, Oct. Hung. 540. 49v–53r.

70 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. V.

71 Uo. VIII–IX.

tűnek és szórszálhasogatónak ábrázolja, akik ártatlan lelkű leányok becsületében gázolnak. (Ahhoz képest, hogy az apja, Kocsi Sebestyén István keleti nyelveket beszélő polihisztor professzor volt, s maga a szerző sem tanulatlan, szép kis kirohanás ez.)

Másfelől az olvasókat az együgyűek és ártatlanok között jelöli meg. Itt nem valamiféle társadalmi középre kell gondolni, hanem valóban a keresztényi ártatlanságra, Krisztus által említett „lelki szegényekre”.

És végül itt jön a lényeg: Tubához hasonló olvasókra számít a szöveg (tehát Tuba is együgyű és ártatlan). Ez az olvasó mindenekelőtt nő. A szakirodalomban évtizedek óta folyik egy vita, hogy az érzékenység kultúrája női kultúra volna.⁷² Itt a férfi és női szembeállítás úgy jelenik meg, hogy a leánykák becsületében gázoló becsúszó feltehetően egy férfi, míg az ártatlanság női princípiumként van jelen. A szöveg tehát egy nőről fog szólni, és nőkhöz fog szólni. Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet: a szöveg maga is egy nő. Tuba egyszerre szereplője a *Tuba* című szövegnek és egyúttal maga a *Tuba* című szöveg is általa metaforizálódik. Ráadásul az író – nyilván az írás gesztusával – felnevelte e leányt (édesanya nélkül), s jó erkölcsre tanította. Tehát az író Tubát (a szöveget) szerette és nevelte, miközben a szövegben szereplő beszélője Tubát (a lányt) szerette és nevelte, s mindez arra való, hogy az ismeretlen olvasónőt – ha szeretni közvetlenül nem is tudja, legalább – nevelhesse. (A szöveg e metareflexív felépítése mögött persze ott van, hogy időközben Himfy és Lilla önálló irodalmi alakok lettek, hiszen az előszó nemcsak mint irodalmi hősookról beszél róluk, hanem a könyveket is azonosítja e szereplőkkel.)

Az égő szerelem címet viselő első rész Csokonai *Lillájának* második könyvét idézi fel. A negyvenhét verset tartalmazó ciklus igen sokoldalúan járja körbe a szerelem lehetőségeit, s a költemények sorozata mögött felsejlik a találkozás–elválás–vágyakozás sorozata. Előbb Tuba szépségéről énekel, majd sorra kerül Tuba arca, képe, szeme, tekintete, színe, beszéde, melle. Amikor ideérünk már-már illetlenül nyerünk bepillantást Tuba testi titkaiba, ám a poéta még idejében megrántja a gyeplőt:

Mejje' kerek halmán
Függő két fél pírós almán
A' Szem erőt ha veszen
Rabja örökre leszen. – –

Múzsza! meg állj! – ennyit
Ki beszélni elég. – Te pihenj itt
Szüzem' aranyba szegett
Angyali Képe megett.⁷³

Tuba itt dalra fakad, majd több versen keresztül csókolóznak a férfival. A következő költemény (a XIV-diknél járunk) Tuba öltözetéről szól – nem a ruha teszi széppé a nőt, hanem a nő a ruhát, s a férfi tekintete ismét illetlen vágyak nyomán halad:

72 Itt elsősorban George Barker-Benfield könyve nyomán kibontakozott vitára gondolok: BARKER-BENFIELD, George J.: *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain*. The University of Chicago Press, Chicago, 1992.

73 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. 19. p.

Gránát színébe feredett
 Atlatz ruhába vala
Ez a ' Szépség' testesedett
 Szív bájló Angyala;
 Mellyből Meije Rózsájának
 Két bimbói mosolyának
 Szülötte burokjokba.⁷⁴

Tuba ekkor hirtelen távozik: jön egy költemény „távol-lét”-éről, majd egy másik ezt ellentétezve a „mindenütt-lét”-éről. Ebben mondja ki az érzékeny szerelem paradox tételét a férfi, mely már A' kesergő szerelemből is ismerős:

Ha nézem a' Bárányokat
 Ott van Ártatlanságod;
Ha nézem a' Galambokat
 Ottan van Tisztaságod:
 Egy szóval részed van ottan.
 A' hol tsak Szép avvagy Jó van,
 Léted' ki terjedése nagy,
 Ott is ott vagy ahol nem vagy.⁷⁵

Ekkor Amor lép be váratlanul, s verseken keresztül az ő hatalmáról van szó. Tulajdonképpen visszamenőleges magyarázata ez mindannak, ami eddig történt: Amor megjelenése tudatosítja a szerelmet, ő nyilván eddig is közreműködött, láthatóvá válása azonban azt is lehetővé teszi, hogy a férfi reflektáljon eddig spontánul feltámadó vágyaira és cselekedeteire. E miniciklus zárásaként a férfi két ódát is zeng a női nemhez, melyekben Tubát és nemét dicséri. Csakhogy a tudatosodás az erkölcsi gátak felemelését is jelenti: a következő csók elöl Tuba elszalad, s a továbbiakban már az ő kereséséről és állandó kitéréséről van szó, legjobb esetben lopott csókokról. A ciklus utolsó harmada már a nő hiányát teszi lírája tárgyává: például a gyephez, mely őrzi még a nemrégiben ott pihenő Tuba testének alakját s más effélék. Búcsú, a búcsú emlékezete, sóhajtás követik egymást. Az *égő szerelem* Zoilus és a poéta lírai párbeszédével végződik. A szofista filozófus (vajon tényleg róla lett mintázva?) az ifjúság végére figyelmezteti a költőt, aki egyelőre csapdában van. Utóbbi mondja:

Majd ha az ember kort érem,
'S ha hidegszik pezsgő vérem,
 Akkor én is képzeletem'
 Főbb tárgyakon legeltetem:

Még most a' ki Ámor tombol
Néha nállam unalombol,
 'S Dalra pendül kiseded lantom.
 Mihelyt TUBÁT meg pillantom.⁷⁶

74 Uo. 25. p.

75 Uo. 28. p.

76 Uo. 80. p.

Az *égő szerelem* tehát éppen azzal az antropológiával végződik, mint amivel Kisfaludy kibővített kötete élt: az ifjú ember nem tud vágyainak parancsolni, ám az érett férfi képes morális belátások alapján irányítani életét. Az első részben az öntudatra épülés a szerelem elvesztését is jelentette (hiszen nyilván Tuba is észrevette, hogy mit tesz).

A második részben, *Az oktató szerelemben* indul a leány nevelése. A szöveg hangnemet vált: a férfi már nem udvarol, hanem atyai tanácsokat ad. Tulajdonképpen saját első részbeli én-je ellenében fogalmaz meg követelményeket, s közben teljesen elveti a szerelem lehetőségét. Kisfaludy *A' boldog szerelemben* a szerelem egy másik, morálisan megalapozott útját mutatta fel, Sebestyén számára nincs ilyen alternatíva. Ha nincs szerelem, hanem ehelyett az erényesség áll, akkor ez oly mértékben az előzőek megtagadása, hogy teljesen fel is számolja a korábbi szerelmes szerepét, s inkább arra oktatja a nőt, hogy majd, amikor egy, régi önmagához hasonló kérő ismét jelentkezik, miképpen kell erényét megőriznie. Ezért van, hogy *Az oktató szerelem* első versében Amor Pallasszal kerül szembe:

Ámor! te egy kis gyermek vagy,
'S botlás minden lépésed:
Pallás! a' te értelmed nagy,
'S törvény minden intésed.⁷⁷

Az itt következő részt nem ismertetem részletesen. Bármelyik korabeli női neveléstanban megtalálhatóak azok az intelmek, melyek megfogalmazódnak: a becsületet (női erényességet) és a jó hírnevet őrizni kell; a szépség mulandó, ezért mielőbb férjhez kell menni; bele kell törődni abba, amit a tükör mutat; vannak belső szépségek is, s ezek értékesebbek; igazat kell mondani; meg kell szánni a szegényeket; nem szabad másokra irigykedni, indulatoskodni; szépen és érthetően kell beszélni; stb. A ciklus végén ismét feltűnik a szerelmi metaforika, itt azonban már nem alanyi líraként, hanem „a szerelem az háború” irodalmi toposztárának bevetésével: az ostrom mint a szerelmi csata allegorizált változata; az elesett költő szózatot mond a halálhoz Tubáról, mire az megkegyelmez neki. Tulajdonképpen e ponton tisztázatlan marad, hogy miért is válnak el egymástól, csak homályosan sejteti a szöveg, hogy a férfi ellenkező utat jár be, mint Himfy, ugyanis ő háborúba indul:

Kedves Lyányka! édes Alak!
Kit én szívből oktattalak,
Már most útra botsátalak
Karjaim közöttül.
Menj – Indulót üt az Óra,
'S Rózsát hint elébed Flóra,
Tsak hogy tanátsimat jóra
Fordítsd eszközül.⁷⁸

A költő, Sebestyén Gábor személye már az első részben elkezdett beszívárogni a kötetbe, s azonossá válni a névtelen poétájával. Itt még ez a játék a Sebestyéntől olyannyira kedvelt rejtett versben jelent meg. A *Szív ajánlás* című, XXXV. darab így hangzik:

77 Uo. 83. p.

78 Uo. 151. p.

Egy Szívet, de Amor' nyilától sebest, én
Ajánlok most TUBÁM! – 's e' kedves Seb' estén
Örülj mert ezt Néked egy kiesebb Estén
Által adja Híved. – De ki e? – S * * * 79

A kötet végén azonban Sebestyén Gábor valóban elénk lép, ám csak azok után, hogy Tubát útjára bocsátotta. Balásfalvi Kiss László és Tóth-Pápai Apollónia esküvőjére készített beszédét iktatja a kötet végére. Ilyenformán bár a poéta nem nyerhette el Tuba szívét, mert a szerelem „oktatása” távol áll annak „égésétől”, a kötet mégis esküvővel végződik, ahol egy orációban ismétli meg azokat a fontosabb erényeket, melyekkel egy jó feleségnek és jó férjnek rendelkeznie kell.⁸⁰ Ilyenformán kettős zárlatot nyerünk: egyfelől Tuba távozott, s az első rész metafizikai egyesülése nem következhetett be, másfelől mégiscsak esküvővel végződik a kötet, tehát a tanítás – ha nem is a saját életre vonatkozóan – mégis beérett.⁸¹

Az érzékenység lehetőségei

A XVIII. századi érzékenységnek egyik legfontosabb dilemmája az volt, hogy az egyéni érdekektől vezérelt ember miként válhat a társadalom számára hasznos polgárrá. Az érzelmek túlzott és korlátozatlan átélése éppúgy veszélyként leselkedett az emberre, mint a mérték elvetésének másik oldala, a tiszta észre korlátozás, az emberi érzelmek és így az együttérző képességek visszaszorítása. Hogy Goethe *Werthere* az érzékeny ember szabad akaratának kiteljesítéseként vagy éppenséggel az önpusztításba menekülő érzékenység társadalmi kritikájaként értelmeztetik, e szempontból végül is mindegy. Az előfeltevésük ezen olvasatoknak ugyanis közös: a társadalom jövője azon áll vagy bukik, hogy a világ rezdüléseire rezonáló érzékeny ember miként képes (ha képes) felemelkedni állandó önfejlesztése révén.

A szerelem ebben a kérdésben nem csak azért lett igen népszerű téma, mert a populáris kultúrából könnyedén át lehetett emelni toposzait egy másik kulturális regiszterbe. Hanem azért, mert az

79 Uo. 52. p. Ez a költeménye amúgy kéziratban is fennmaradt. Lásd *Rósika így szól*. In: *Elegyes múltság, melyet üres óráiban irogatott és a készített Posonyan*. SEBESTYÉN Gábor. Ad anno 1810 die 20 December, OSZK Kt, Oct. Hung. 543. 63r. Érdekes, hogy a jelek szerint Sebestyén is, akárcsak Csokonai, részben korábbi költeményeiből rakta össze *Tubájának* érzékeny ciklusát.

80 Ezért ajándékozhatta Arany János a házasuló Petőfi Sándornak a kötetet egy tréfás ajánlással megtoldva. A kötet címlapjának fényképét közli: *Petőfi Sándor élete és kora*. Írta és összeáll. KERÉNYI Ferenc. Unikornis Kiadó, Budapest, 1998. 83. p.

81 Mint arra Hudi József felhívta a figyelmemet, a kacér és erényes Tuba szembeállításuk akár egy konkrét botrány társadalomtörténeti lenyomataként is értelmezhető. Hudi ismertette azt a botrányos válópert, melyben Tuba Sándor pápai ügyvéd és felesége, Sándor Zsuzsa volt érintett. Tuba 1785-ben vette feleségül a nálánál jóval fiatalabb és gazdagabb leányt, ám házasságuk nem volt sikeresnek mondható: Tuba verte az asszonyt, aki – nem kis közbotrányt okozva – több férfival is intim kapcsolatot ápolt, s nem mellesleg a háztartás dolgait megtanulni sem volt hajlandó. A válást végül, mintegy hároméves pereskedés után 1794. szeptember 11-én mondta ki a Veszprém vármegye törvényszéke. Az esetről lásd HUDI József: *Egy pápai válóper a 18. századból*. In: *Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 164–169. pp. Sebestyén épp a *Tuba* megjelenésének idején költözött Pápara, ahol édesapja már évek óta a Pápai Református Kollégium professzora volt.

érzékenység megjelenésével együtt jött létre az individuális szerelem koncepciója, amely majd oly nagy karriert fog befutni a modernitásban. S azért is, mivel az individuális szerelem az emberi érzelmek közül éppen az volt, mely radikális társadalmi átrendeződést vetített előre. A szerelemben totális módon alámerülő regényhősök (például a magyar Fanni) elveszítik kapcsolatukat önnön világukkal, s felszámolják azt, a szerelem révén hozzájuthatnak ugyan valamely totalitásélményhez, ám az a való világban elpusztíthatja az egyént. Ezért indult el egy egyeztetési folyamat, mely a korabeli antropológiai elképzelések sztoikus etikai parancsait kísérelte meg összehangolni az érzékenységgel.

Fentebb e tárgykörben láttunk néhány kísérletet.

A' kesergő szerelem a levélregények mintájára az egyén teljes felszámolását mutatta be kifinomult poétikai eszközökkel. *A' boldog szerelemmel* kiegészített *Himfy' szerelmei* a szerelemnek e pusztító változatával egy olyan alternatívát mutatott be, ahol a házasság, a gazdálkodás és a társadalom fenntartásának egyéb szükséges erényei nemcsak összehangolhatóak voltak a harmonikus párkapcsolattal, de egyenesen abból következtek. (Bármily fárasztó is ez a rész a mai olvasó számára, arra nem árt emlékezni, mikor ezt a szöveget olvassuk, hogy ez a szerelemkoncepció sem volt széles körben elfogadott ekkoriban.)⁸² Kisfaludy e váltáshoz ráadásul még egy antropológiai narratívát is csatol: az ember fiatalon vakon szerelmeskedik, érettebb korában pedig az erényei által vezérelve viselkedik.

A Lilla egy egészen más változatot mutatott be. Itt az evilági szerelem nem jött létre, ám a boldogtalanság nem ölte meg a szerelmeit. Az nyújthatott némi vigaszt a versek beszélője számára, hogy a létezésnek egy magasabb szférájában a keresett metafizikai értékek elérhetőek lehettek számára.

És végül a *Tuba* radikálisan választotta el egymástól a szerelmet és a didaxist. Abban egyetértett Kisfaludyval e szöveg, hogy az ember fiatalabb korában szerelmeskedik vakon, ám sem az egyént nem pusztította el, sem a szerelmi felülemelkedésben nem hitt. A szöveg második része a szerelem fölé emelte a társadalmi célokat, s a családi erények oktatásában le is mondott az individuális szerelemről. Paradox módon ez nem visszalépés volt a szerelemkoncepciók történetében. Az érzékenység ugyanis arra is megtanította művelőit, hogy hogyan tartsák kordában annak szélsőséges formáit, s miként lehet a társadalom számára hasznos és nem melleleg erényes polgárokat nevelni belőlük.

Utóbbi eset jól mutatja azt az utat, amiként az érzékenység kifinomult polgári kultúrává alakult át, amiként az érzékeny költészet poétikai eszköztára hamarosan a biedermeier polgári kultúrájában talált folytatást. De ez már egy másik történet.

A tanulmány megírását az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj tette lehetővé.

82 Ezt írta Kazinczynak 1816. február 8-án: „Az ő [Kisfaludy] versei kedvesek lehetnek a' szerelmes gyermekeknek, kik érzekeiket csiklandoztatni szeretik, de az érett embernek nem egyebek azok, mint üres hangcsálások. Ki előtt nem volna unalmas sőt nevetségés az a' végtelen szeretkezés. Csudállak téged hogy az illy gyermekségeket isteniknek 's szenteknek nevezed. Gyermekségek! bolondozó gyermekségek! 's a' mi leg nevetésesebb hiuság, maga feleségével bolondozik. A' ki a' virtust, ferjfiui okosságát, az emberi nem javát kívánja terjeszteni, azt nevezd isteninek 's szentnek, a' ki szünetlen pityereg, dühösködik s hivalkodik, akár mi szépen pityeregjen, duhödközzön s hivalkodjon, azt hagyd a' gyermekeknek.” Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek. Mikla, 1816. február 8. In: BERZSENYI Dániel *Levelezése*. S. a. r. FÓRIZS Gergely. EditioPrinceps Kiadó, Budapest, 2014. (Berzsenyi Dániel összes munkái) 222. lev., 466. p.

KISFALUDY SÁNDOR ÉS A NYELVÚJÍTÁS: AVAGY KÖZELÍTÉSEK A XIX. SZÁZAD ELEJÉNEK NYELVI MOZGALMÁHOZ

Jelent már meg tanulmány *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás* címmel.¹ Úgy tűnhet, nincs új a nap alatt; meglehet, hogy olyan témát választottam, amelyet feldolgoztak már mások. Való igaz, hogy Kisfaludy Sándor neve fel szokott merülni a XIX. századi nyelvújítással kapcsolatban, az előadásom címét viselő dolgozat is példa erre. A tanulmány a *Magyar Nyelvőr*ben, az első nyelvművelési céllal működő folyóiratban jelent meg. A szerkesztők a XIX. század elején zajlott, a folyóirat munkatársai szerint túlságosan gyorsan és elméleti megalapozás nélkül kivitelezett magyar nyelvújítás reformjait kívánták megrostálni.² Bajza József tanulmánya is ezt a munkát végezte el, helyesebben azt hangsúlyozta az alapvetően Kazinczy-ellenes folyóiratban, hogy Kisfaludy Sándor nem volt ellensége a nyelvújításnak, csak az újítók túlzásaitól zárkózott el. Tulajdonképpen már ennek a kijelentésnek is volt újdonságértéke, hiszen a Kazinczy nevével fémjelzett nyelvújításban Kisfaludy Sándor sokáig mint fő ortológus jelent meg. Bajza cikke rövid elemzést nyújt az akkor irodalomtörténeti újdonságnak számító tételről, s ezt egy jóval terjedelmesebb szöveggel kíséri. A méretes szólista bizonyítja iménti állítását és Kisfaludy Sándor nyelvújítási eredményességét demonstrálva olyan szavakat sorol fel, amelyeket ő alkotott, vagy a használatban meghonosított, használt. A dolog érdekessége, hogy bár Kisfaludy Sándor azokban az években tevékenykedett, amikor a nyelvújítás javában zajlott, később a Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályának tagjává választották – Bajza József pár oldalas elemzése óta mégis kevesen vállalkoztak arra, hogy a nyelvkérdéshez, nyelvújításhoz való viszonyát interpretálják. Ennyi tudható mindössze róla, hogy ő is újított, mert vannak új szavai.³ Gondolhatnánk, hogy nem alkotott említésre méltó szöveget, de ez nincsen így.

1 BAJZA József: *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás*. Különnyomat a Magyar Nyelvörből, 1906.

2 „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvannak összeállítását megkönnyíteni s részben elékészíteni [...]; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.” N. N. [SZARVAS Gábor]: *Mit akarunk?* In: Magyar Nyelvőr, I. évf. (1872) 1. sz. (jan. 15.) 1. p.

3 „Kisfaludy Sándor nem volt »ortológus«.” HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*. Kókai Lajos kiadása, Budapest, 1936. 32. p. Kisfaludy újítói munkásságát hasonlóan elismeri MARGÓCSY István is: MARGÓCSY István: *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*. In: Irodalomtörténet, XIII. (LXIII.) évf. (1981) 3. sz. 753–760. pp. Csetri Lajos néhány levél alapján elég alaposan ismerteti Kisfaludy egy bizonyos időszakban érvényes nyelvművelő nézeteit és megállapítja, hogy őt a mérsékelt nyelvújítás hívének lehet tekinteni. CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 37–40. pp. Emellett azért túl sokan nem mozdítják ki Kisfaludyt az ortológus táborból.

Négy fontos eseményt is meg lehet nevezni pályáján, amelyek nyelvújításhoz kapcsolódó nézetei megfogalmazására teret kínáltak. Az (1) első alkalom a tisztí szótári mozgalmak ügye, a (2) második egy vitahelyzet, amely a recenzióírásról vallott nézetei összefoglalására készítette; a (3) harmadik az *Eredeti Magyar Játékszín* című kötet készülése;⁴ s végül a negyedik (4) az 1825-ös országgyűlés.

Kisfaludy és a szótárírás

Közismert, hogy Kisfaludy Sándor részt vett Zala vármegye tisztí szótárának létrehozásában. A tisztí szótárak igénye az 1805-ös országgyűléshez kapcsolódóan merült fel. Az 1805. évi IV. törvény-cikk a hivatali nyelv bizonyos területein a magyar nyelv használatát rendelte el.⁵ Ez indította el a tisztí szótári mozgalmat, amelynek célja olyan hivatalos szógyűjtemények létrehozása volt, amelyek a törvénykezés és hivatalviselés latin terminológiáját magyarra ültették át. A törvényt Pest vármegyében az 1805. nov. 21-i közgyűlésen hirdették ki. Egyúttal döntést hoztak arról, hogy (1) 1806-tól kezdve minden jegyzőkönyv, irat, magyarul írássék (kivéve az uralkodóhoz és kancelláriához címzettek, mert azok latinul és magyarul); (2) az ítékezés nyelve is magyar legyen; (3) a törvényszékeken, úriszékeken a tárgyalás magyarul folyjon; (4) a számadások magyarul vezettessenek; (5) a jelentések magyarul írássanak; (6) és az iskolákban magyar tanítókat foglalkoztassanak.

Ennek a döntésnek a következménye, hogy 1806-ban megjelent az első tisztí szótár Pest megyében.⁶ A munkában részt vett Révai Miklós is: ő a pesti egyetem magyar tanáraként írt róla véleményt. A szótárat eztán szétküldték a vármegyéknek, hogy tegyék meg javaslatukat, ha szükségesnek látják, bővítsék. Amikor Zala vármegye megkapta ezt a szótárat, elhatározta, hogy sajátot készít. A bizottság tagja volt Kisfaludy Sándor is, ő is megírta kritikáját. Kisfaludy szakértői véleménye alapján képet lehet rajzolni arról, milyen elveket vallott a nyelvvaltoztatásról. A munkába szintén bevont Verseggy Ferenc megjegyzéseit majd minden esetben elfogadta, a különbség kettejük között csupán annyi volt, hogy Kisfaludy inkább törekedett a latin szavakat magyarral helyettesíteni. Határozott elképzelései voltak a helyesírással kapcsolatban is, úgy vélte, a szépíróknak nagy befolyásuk lesz az írásgyakorlatra: a szépirodalom népszerűsége

4 *Eredeti Magyar Játékszín* – Irta Kisfaludy Sándor. I. kötet. Az emberszívnek örvénynei. A' Darday ház. Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1836.

5 Az 1805-ös országgyűlésről lásd: DR. SZOPEK Ervin Lorand: *Az 1805-ik évi magyar országgyűlés története*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1914. A törvény szövege: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5019> Az itt következő szakaszok felhasználják és követik Viszota Gyula tanulmányának adatait és gondolatmenetét. VISZOTA Gyula: *Révai, Verseggy és a tisztí szótárak* (Révai Miklós és a Pest-Vármegyei, Verseggy Ferencz, Kisfaludy Sándor és a Zala-Vármegyei tisztí szótár). Különlenyomat a „Nyelvtudományi Közlemények” 1905. évi XXXV. füzetéből. Kiadó nélkül, Budapest, 1905.

6 A' tisztbeli Írás módjának saját szavai. Úgy mint: Hivatalbeli Levelezéseknek Tzimei, Hiteles Kiadások, Esküvéseknek Formáik, Némely Egyházi és Világi Tisztiségnek; nem különben a' köz Dolgoknak Folytatásokban elő forduló ki Fejezések: Mellyek a' Magyar Nyelvnek közönséges fel vétele eránt, a' közelebb múltt Ország Gyűlésén tétetett Törvény Tzikelye Végzésének, mennél előbb való tökéletes Teljesedésére, a' Tekintetes Pest, Pilis és Solt törvényessen egygyesültt Vármegyéknek Rendelésekből, azon Anyai Nyelven, készítettek. Pesten 1806-dik Esztendei Boldog Aszszony Havában.

ge miatt egyes írók helyesírása elterjedhet.⁷ Elzárkózott viszont a helyesírási elvek hangoztatásától és a szabályok megfogalmazását az oly régtől óhajtott Tudományos Akadémia jogkörébe utalta.⁸

Kisfaludy és a recenzióírás

Sokáig nem kötötték össze Kisfaludy Sándor nevével egyik művét, amely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg 1818-ban.⁹ A tanulmány álnéven jelent meg és csak majdnem száz évvel később derült ki, hogy az alkotók táborához tartozott Kisfaludy is. A tanulmány azért jelentett számára belépőt a nyelvújítás dramaturgiájába, mert erre a szövegre válaszul írta Kazinczy Ferenc híres *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél* című tanulmányát.¹⁰ A szöveg egy nagyon bonyolult intertextuális hálózatban rendeződik el.¹¹ A nyelvújítás kérdéskörét is érinti: egyrészt néhány szélsőségesen neológ tanulmány teóriáit döngölgeti földbe, másrészt burkoltan Kazinczyék franciás-idegenes szóadaptációit is bírálja. Nem ez a szöveg, amelyben Kisfaludy a legbővebben foglalkozik a nyelvkérdéssel, nem is meríti ki a témát. Az értekezés elenyésző terjedelemben, s mintegy a dolgozat gondolatmenetének mellékszálaként foglalkozik a nyelvkérdéssel. Az azonban ebből is megállapítható, hogy a nyelvújításnak csak bizonyos eljárásaival nem tud azonosulni.

Kisfaludy és az új magyarok

Ettől jóval alaposabban fejti ki nyelvi nézeteit 1824-ben. A dolgozat, amelyet az *Eredeti Magyar Játékszín* című drámagyűjteményéhez írt bevezetésül, a cenzúra beavatkozása miatt nem jelenhetett meg.¹² A mű felütése radikális és sajátos nézőpontból világítja meg Kisfaludynak pl. az idegen eredetű jövevényszavakkal szembeni ellenérzését:

„Hajh! a’ Magyarnak azon majd nem minden Európai Nemzet felett legnagyobb míveltsége, hogy nem csak minden emberi tökélyre természetes, és szerencsés rátermettségéből, hanem helyeztetése által is mintegy kénytelenítette, több Európai mívelt nyelveket ért, olvas, ír, ’s beszéll, (mert alig van jobb házból született Magyar, ki legalább öt nyelvet nem

7 „a’ legjobb Író legtöbb követőkre találván, végtére az ő írásmódgya fog mindenektől bévétetni.” KISFALUDY Sándor: *A’ Tiszti Írásmódgya*. In: UÓ: *Minden munkái, VIII*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1893.

8 Egyik levelét, amelyben a tiszti szótárakhoz kapcsolódva viszonylag részletesen összegzi a nyelvről való gondolkodását, Csetri Lajos elemzi: CSETRI Lajos: i. m. 37–40. pp.

9 FÜREDI Vida: *A’ Recenziókról*. In: Tudományos Gyűjtemény, II. évf. (1818) 6. sz. 3–32. pp.

10 KAZINCZY Ferencz: *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*. In: Tudományos Gyűjtemény, III. évf. (1819) 11. sz. 3–27. pp.

11 Részletesebben lásd: CZIFRA Mariann: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013. (Ligatura 10) 77–110. pp.

12 A megjelent *Eredeti Magyar Játékszín* előszavaként a dicső, lelkes hazafiaknak szánt néhány serkentő sor olvasható. KISFALUDY Sándor: *Dicső, lelkes Hazafiak!* In: UÓ: *Eredeti Magyar Játékszín* – Irta Kisfaludy Kisfaludy Sándor. I. kötet. *Az emberszínek örvénynei. A’ Darday ház*. Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1836. (OSZK jelzete:188.722/1. Az OSZK másik példányában egyáltalán nincs előszó.)

beszéllene, vagy legalább nem értene) egy átok gyanánt függvén Nemzetünkön 's Hazánkon, igen nagy akadályra *Nemzeti embertökélyeink' kifejlődésének, – Nemzeti nyelvünk' Cultúrájának, – Nemzeti Literatúránk' gyarapodásának, – és a' Szép Mesterségek' emelkedésének hazai és nemzeti tekintetre nézve!* – Atok, mondom, Nemzetünkön ezen egyéb eránt jeles, dicsősséges míveltségünk! –¹³

A magyarok nyelvtudása kivételes Európában, s ez rontja erkölcsüket, nemzeti nyelvüket, a nemzeti irodalmat és akadályozza a nemzeti művészet kifejlődését. Különös elképzelése szerint ahol a magyarnál fejlettebb nyelvet tanulni presztízssé válik, ott elvész az ősi nyelv becsülete. Szerinte néhány nyelvújító kifejezett célja az, hogy idegen nyelvekből vegyenek át szavakat, mert csak ezáltal gondolják a magyar nyelvet javítani.

A nyelvhasználókat két csoportra osztja, de ez a csoportosítás nem egyezik a Kazinczyhoz köthető, s azóta kanonikussá vált partícióval. Az ortológus–neológus szembenállás helyébe a magyar – új magyar, bővebben: igaz magyar – új magyar ellentétpár kerül.

1. A „magyarok” magyar szavakkal élnek, amelyeket „mindenki ért”,¹⁴

2. Az „új magyar” „idegen ajakkal, kölcsönözött lábbal, korcs köntösben jár, alig értve a' magához hasonlóktól, és így magyarázat nélkül, szinte minden harmadik lépéssel megakadva”.¹⁵

A magyarok esetében Kisfaludy nem nevezi meg, hogy pontosan mit ért az érthetőség kritériuma alatt. Mi már tudjuk,¹⁶ hogy a régi magyar nyelvből, ill. a tájnyelvből merített leginkább. Tekintsünk el most attól, hogy egy palóc számára mennyire érthető a dél-alföldi, s tételezzük fel, hogy a tájnyelvi szavak, ill. Kisfaludy szóalkotásai valóban érthetők mindenki számára. Látható, hogy osztályozásának alapja a közérthetőség, s ebben erősen különbözik Kazinczytól, ahol az újítást ellenzők állnak szemben a reformerekkel.

Természetesen, ahogyan Kazinczy ortológus–neológus párja, úgy Kisfaludy osztályozása sem fedi a valóságot. Csetri Lajos azóta is izgalmas csoportosítási kísérlete legalábbis ettől színesebb palettán, különböző szempontok mentén különbözteti meg a nyelv változtatására irányuló szándékokat.¹⁷ Persze Kisfaludy nem 200 év távlatából, egyben, minden szöveget lehetőségéig ismerve alkotja meg ítéletét, hanem jelenének hatásai befolyásolják. Ugyanígy osztja csoportokra Kazinczy is a nyelv változását sürgető literátorokat. Kisfaludy éppen annyira félreérti a „másik oldalt”, ahogyan sokan mások. Bizonyára nincsen olyan szerző, aki a nyelv jobbá tételét kizárólag idegen szavak használata által gondolta kivitelezhetőnek. Talán a Kisfaludy által nagyra becsült Verseghyt lehet kiemelni, aki a vármegyei tiszti szótárról írt kritikájában több esetben is a latin, vagyis az idegen szót javasolta az új hivatali szakkifejezés helyett. Olyan személy viszont, aki a németből, franciából vagy más „tökéletesen kimívelt nyelvekből”, azaz modern nyelvekből szívesen vett volna át szavakat a magyar nyelv kizárólagos

13 KISFALUDY Sándor: *Előszó az Eredeti Magyar Játékszínhez.* In: Uő: *Kisfaludy Sándor minden munkái,* IV. Kiad. Angyal Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1892. 544–545. pp.

14 Uo. 548. p.

15 Uo. 549. p.

16 HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor.* Kókai Lajos kiadása, Budapest, 1936. 32. p.

17 CSETRI Lajos: *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól.* In: *Irodalom és felvilágosodás.* Tanulmányok. Szerk. SZAUDER József – TARNAI Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 229–279. pp.

jobbá tételére, programszerűen, nem igazán volt. Közismert viszont, hogy ezzel Kisfaludyék Kazinczyt vádolták. Kazinczy tudott Kisfaludyék elképzeléséről, s narratívájában így váltak ők az ortológia képviselőivé.

Kazinczy nyelvújításánál meg szokás említeni az esztétikai szempont hangsúlyosságát. Kisfaludy is hasonlóképpen gondolkodik erről. Szerinte a magyar nyelv annyira különbözik a többi nyelvektől, hogy „hangzattya közben az idegenből bele kevert szó úgy esik, mint egy olly hang, mellyre a' magyar természet, mint mondatik, borsózik, borzad, és akarattya ellen is megrázkodik.”¹⁸ Az idegen szavak magyar kontextusban való használatát tehát nemcsak az érthetőség korlátozza, hanem a szépérzék is ellenzi. A tanulmány „idegen műveltségbe merültt Haza- és Nemzettagadókról” ír, és ez a keményhangú állásfoglalás lehetetlenné teszi nemcsak azt, hogy Kazinczyval vagy sok más literátorral hasonló platformon helyezkedjenek el, hanem azt is, hogy nyelvkérdésben őt haladó szelleműnek lehessen tekinteni. Egyik levelében gróf Czirákyra hivatkozik,¹⁹ akit a nyelvi mozgalom ellenzőjeként ismertet a történész Szekfű Gyula.²⁰ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy sem ezek a nézetek, sem az általa meghonosított és használt szavak, se a Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályában végzett munkája alapján nem lehet róla azt állítani, hogy a nyelvújítás ellensége lett volna.²¹

Kisfaludy a nyelvstratégia

Egyik Dessewffy Józsefnek írt 1826-os levelében egész alaposan összefoglalja a nyelvvel kapcsolatos elképzeléseit.²² A nyelvkérdésről az országgyűlési események kapcsán ír Dessewffynek, a magyar nyelv mellett 1812-ben oly lelkesen szónokló országgyűlési követnek.²³ Kisfaludy ebben a levélben fogalmazza meg azt a sokak által hangoztatott nézetet, hogy a „nemzetiséget a nemzeti nyelv teszi”, hogy a magyar föld birtoklása nem teszi magyarrá tulajdonosát, ahogyan a városi élettől sem válik valamilyen nemzet tagjává valaki, még ha magyar településen él is, mert a templomokban idegen nyelven imádkozik, idegen ételt eszik, a szokásbéli különbségek miatt az ország nagyobb hányadát kitevő nemzet tiszteletére az urbanizáció tehát nem vezeti. A nyelv nemzetiséget formáló ereje elegendő okot nyújt ahhoz, hogy kényszerítsék az embereket, törvény által arra vegyék rá őket, hogy magyarul megtanuljanak és a nyelvet használják. Ennek radikális lépései:

18 KISFALUDY Sándor: i. m. 551. p.

19 OSZK Levelestár. Kisfaludy Sándor levele Horvát Istvánhoz. Sümeg, 1833. jún. 14.

20 SZEKFŰ Gyula: *Bevezetés*. In: Uő: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926. 129–130. pp.

21 Édes Gergely munkájáról írt recenziójában nehezen lehetne olyan okot találni, ami miatt nyelvreform-ellenesnek lehetne őt mondani. KISFALUDY Sándor: *Vélemény Édes Gergely útmutatásáról a' Magyar Poezisra*. In: Uő: *Kisfaludy Sándor minden munkái*. VII. Kiad. Angyal Dávid. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1892. 445–451. pp.

22 Kisfaludy Sándor levele Dessewffy Józsefhez. 1826. március 7. Kézirata: MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 127. p.

23 Dessewffy országgyűlési szerepléséről ld. WERTHEIMER Ede: *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899. (Olcsó Könyvtár) Dessewffy Kisfaludy művészetéről, ill. nyelvszemléletéről ld. VADERNA Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013. (Ligatura 9) 111–158. pp.

- (1) a törvények magyarra fordítása;
- (2) a hivatalos nyelvnek az államszervezet minden szintjén magyarrá tétele;
- (3) az egyházi nyelv magyarítása (kivéve a Vatikán felé folyó kommunikációt);
- (4) az országban élő más nemzetiségek magyar nyelven történő kormányzása latin helyett;
- (5) a horvátok hivatali nyelvének latinból magyarra változtatása;
- (6) az oktatás nyelvének magyarítása;
- (7) a latin nyelvoktatás reformja, amely lényegében a latint csak bizonyos közösségek számára oktatná, úgy, mint a franciáknál, angoloknál és németeknél csak azok számára biztosítva kötelező latin oktatást, akik ezt használni akarják szakmájukban, vagy akik ez iránt érdeklődnek;
- (8) utolsó szempontként kiemeli a fenti reformok felmenő rendszerben, lépcsőzetesen történő bevezetését, amely a gördülékenyebb elfogadásukat hivatott biztosítani.

Ezek az elképzelések az 1811–1812-es országgyűlés rendi álláspontjához hasonlítanak, bizonyos területeken túlszárnyalva azt.²⁴ A rendek három éven belül magyarrá kívánták tenni a helytartótanács, a törvényhatóságok levelezését és jegyzőkönyveit. A törvényekkel kapcsolatban viszont megengedőbbek voltak: két nyelven, latinul és magyarul kívánták vezetetni azokat. A vallás nyelvét és az iskola nyelvét viszont Kisfaludyhoz hasonlóan már az 1811–1812-es rendi elképzelés is magyarrá kívánta változtatni. Kisfaludy elképzeléseivel teljes mértékben találkozunk az 1826. ápr. 17-i felirat tartalma, s ebből arra lehet következtetni, hogy jól tájékozott volt, és az aktuálpolitikai eseményeket alaposan nyomon követte, annál is inkább, mivel levele korábban keletkezett a feliratnál.²⁵

Közelítések a nyelvújításhoz

Nehéz lenne azt állítani, hogy Kisfaludynak ne lett volna tehát véleménye a nyelvújításról, vagy élesen elzárkózott volna tőle. Nem lehet azt sem mondani, hogy csupán új szavaival hagyott maradandó nyomot a magyar nyelvújítás történetében. A reflektálatlanságnak sok okot lehet tulajdonítani – én most minddel nem foglalkoznék –, ezeken kívül áll egy általános tendencia.

A nyelvújítás témája a XIX. és XX. század fordulójának akadémiai mozgalma révén került a köztudatba. Az ekkor induló nyelvészeti és nyelvművelő folyóiratok fogalomrendszerében egy határozottan megragadható nyelvújítás-fogalom lebeg: nyelvújító az a személy, aki bizonyos szempontoknak megfelelő szavakkal frissítette a magyar nyelvet, hatása kimutatható. Ennek a definíciónak a körében értelmezhető a nyelvújítás szótára is, amely célja szerint minden nyelvújítási szót magában foglal.²⁶ Könnyen belátható, hogy ebben az íróknak, különösen a nagy népszerűségnek örvendő íróknak kiemelt szerep kell jusson – épp ahogy azt Kisfaludy Sándor is hangsúlyozta. Az 1810-től 1830-ig terjedő időszaknak az áttekintése után viszont bátran el lehet mondani, hogy a szógyűjtés a társadalom igen széles rétegeit érte el. Egyáltalán nem volt különleges, valóságtól elrugaszkodott, vagy hősies küzdelem – ahogy azt a nyelvújítókkal kapcsolatban olvasni lehet – az új szavak, idegen szavak gyűjtése. Ez nagyon is a mindennapisághoz kapcsolódó tevékenységnek számított. A korszak nyelvújításhoz kapcsolódó szövegei közül – melyeknek száma 600 körül van – 120 szöveg fókuszál kifejezetten a szókinszre. Ez az adat két okból érdekes:

24 Erről ld. SZEKFŰ Gyula: i. m. (Bevezetés. 83. p., *Iratok*. 313–315. pp.)

25 SZEKFŰ Gyula: i. m. (Bevezetés. 121. p., *Iratok*. 348–365. pp.)

26 SZILY Kálmán: *A nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. I–II. Hornyánszky, Budapest, 1902.

egyrészt amiatt, mert a többi szöveg másra fókuszál – másrészt pedig azért, mert a szám nagysága felébreszti a vágyat arra, hogy a nyelvújítást, ne néhány személy, literátor és politizáló nemes magánügyének tekintsük. A szépírók szerepe nem biztos, hogy olyan mértékű tehát, mint ahogyan azt Kisfaludy várta.

A nyelvújítási irodalom részét képezik szakszótárak és szójegyzetek, tájszógyűjtemények, etimológiai szógyűjtemények, nyelvemlékekből vagy különböző írásos dokumentumokból kijegyzetelt szólisták és egészen komoly, befejezett vagy félbehagyott nagyszótári kezdeményezések; és vannak közöttük ezekre a gyűjteményekre, ill. a szókincs különböző rétegeinek hiányosságaira, ill. gazdagságára reflektáló tanulmányok. Léteznek azonban olyan elmélkedő szövegek is, amelyek más diszciplínák kontextusában, vagy a közélet aktualitásában értelmezik el a nyelvügyet. Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy nyelvújító volt-e Kisfaludy Sándor, elméleti döntéseket követel: tisztázni kell, mit tekintünk „nyelvújítási” textusnak és aktusnak, mit nevezünk „nyelvújítási” témának? Nem véletlenül zárkóztak el a nyelvújítás szó használatától a magyar felvilágosodás irodalmának kutatói. Csetri Lajos kerüli a kifejezés használatát Kazinczyval kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy tevékenységét inkább lehetne a stílusújítás megnevezéssel jelölni, mint a nyelvújításhoz sorolni.²⁷ Bíró Ferenc szerint Kazinczy nem is él ezzel a szóval: ő a neológia kifejezés mellett teszi le a voksot.²⁸ A nem nyelvészeti szakirodalom elhatárolódása a nyelvújítás szó használatától (mert a nyelvészeti szakirodalom nagyon is élesen a nyelvi változások felől közelíti meg a témát), valamint a szakirodalom által „nyelvújításnak” nevezett szövegek színessége jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy tulajdonképpen milyen széles spektrumon mozog a nyelvújítás működési területe. Nemcsak a nyelv változásának módjai tematizálódnak, hanem stílusújítást kutatnak, a köznyelv kialakulását vizsgálják és természetesen a korszak politikai-jogi eseményei hatására a nemzetiségi kérdés is a körbe vonódik.

A témák gazdagsága abból is adódhat, hogy ebben az időszakban nyelv és irodalom szorosan összefonódott – s amilyen furcsán bagatellül hangzik ez ma, olyan egyértelműen megragadható a magyar nyelv oktatásának gyakorlatában. Ez a tantárgy a második Ratio Educationis után, 1806-tól fogva tekinthető általánosnak a magyarországi közép- és felsőoktatási intézményekben. Az ily módon oktatott tárgy tartalmát nehéz volna a mai tantárgyi felosztás felől bemutatni. Ekkor a magyar nyelv oktatása egyrészt idegen nyelvoktatást jelentett nem magyarul beszélő személyek számára, másrészt nyelvművelésként is funkcionált. Mivel az értelmiségi felemelkedés, a társadalmi érvényesülés eszközüvé vált, elsajátítására különös hangsúlyt fordítottak. A nyelv megtanulása ekkor a teljes kultúra befogadását jelentette, nem egyszerű nyelvoktatást. Margócsy István az első magyar irodalomtörténeti kézikönyvet, Pápay Sámuel 1808-as, *A magyar irodalomszemlélete* című művét hozza példaként arra, hogy a két terület összefonódását érzékeltesse.²⁹ A könyv 300 oldalnál is hosszabban nyelvi-nyelvtani kérdésekkel foglalkozik, nyelvtanként indul és csak ezután tér át az irodalomtörténetre. 150 oldalas ismertetésében az irodalom tágabb fogalmát alkalmazva minden írott szöveg említésre kerül és nem csak a szépirodalom. Nem is az arányok most a fontosak, hanem a két téma szoros együtt járása. Egy ilyen bonyolult, összetett jelentéshálót impli-

27 CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Irodalomtudomány és kritika)

28 BÍRÓ Ferenc: *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.

29 MARGÓCSY István: *Magyar nyelv és/vagy irodalom. Egy egyetemi és középiskolai tantárgy története...* In: Budapesti Könyvszemle (BUKSz), VIII. évf. (1996) 1. sz. 45–52. pp.

káló fogalomrendszerben nem is csoda, ha a nyelvújítás kifejezésnek nemcsak utóbbi tagjára, az újításra (újítás volt-e vagy művelés?; újítás-e vagy újulás?), hanem már a nyelvre is bizonytalan, a maitól eltérő jelentésű tényezőként kell tekintenünk.

Ha a nyelvfogalom a korabeli diskurzusban magában foglalja az „irodalmat” (amely alatt szintén mást kell érteni, mint ma), és ha a nyelv a mai értelemben vett dialektológián, helyesíráson, elméleti nyelvészetben és összehasonlító nyelvtudományon kívül olyan tudományterületeket is jelentési körébe kapcsol, mint a néprajz, öltözködéskultúra, stilisztika, irodalomtörténet, oklevéltan, antropológia, politikai gondolkodás stb., akkor nagyon úgy néz ki, hogy mindezt számításba kell venni a nyelvújításhoz való közelítés során. S ha ezt komolyan vesszük, akkor bizony nem csupán a szótárak és grammatikák, az oly kevés nyelvfilozófiai tanulmányok vagy az annál több helyesírási okfejtések kell, hogy részét képezzék a nyelvújítói tevékenységi körnek, hanem a színházalapítási kezdeményezések, ill. az akadémiai tevékenység is. A „nyelv” korabeli jelentésének széles kontextusa miatt nem kizárólag olyan szövegek tartoznak a tárgyhoz, amelyek szoros értelemben a nyelvet emelik témául, hanem azok is, amelyek a nyelvkérdéssel együtt rendre felmerültek. Nem kizárólag a nyelvjárásokhoz, idegen nyelvek, a szóújítás módjaira reflektáló irányzatokat kell megkülönböztetni egymástól, amelyeket különben Csetri Lajos elméletileg akkurátusan, nemzetközi iskolák hatásmechanizmusait levezetve véghezvitt,³⁰ hanem a társadalom egészére, a nyelvhasználatra koncentrálna olyan csoportokat elkülöníteni, amelyek a nyelv változtatását különböző tényezők mentén, különböző célrendszerek szerint kívánták, ill. kényszerültek kivitelezni. Ez a szemléletbeli fordulat lehetségessé teheti egyrészt a nyelvújítás rehabilitálását, újból a tudományos köztudatba való emelését, másrészt a tízes évek politikailag eseménytelegebb időszaka rejtett társadalmi folyamatainak felderítését és egy átmenet rajzolását az első nyelvi országgyűlésektől a magyar nyelv hivatalossá tételéig. Ebbe a narratívába szervesen illeszkedik Kisfaludy Sándor nyelvújítói tevékenysége, aki nem csak szóújításaival alkotott maradandót.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila).

30 CSETRI Lajos: *A magyar nyelvújítás kora ...* I. m.

LEVELEK TÜKRÉBEN:

KISFALUDY KÁROLY ÉS SZEMERE PÁL KAPCSOLATA

Kisfaludy Károly irodalmi vezéregyéniségként teljesen máshogy állt hozzá a kapcsolattartáshoz, mint elődje, Kazinczy Ferenc. Az 1820-as évekre Kisfaludy Károly irodalomszervezői tevékenységének köszönhetően Pest egyre inkább az irodalmi élet központjává vált, felértékelődött a literátorok közötti személyes kapcsolattartás. Míg Kazinczy Ferenc monumentális, több mint 6500 levelet tartalmazó levelezést hagyott az utókorra, addig Kisfaludy Károly ennek csak a töredékét. Ez részben a pesti irodalmi élet felértékelődésének volt köszönhető, részben pedig a két irodalomszervező eltérő személyiségének. Kisfaludy Károly nem igazán szeretett leveleket írni.

Épp ezért, mikor a kapcsolatrendszerének feltárására vállalkozunk, érdemes a vizsgált forráskört bővíteni. Nemcsak a már kiadott és még kiadatlan Kisfaludy-levelezés anyagát kell végignézni, hanem azoknak a személyeknek a levelezését is, akikkel kapcsolatot tartott vagy tarthatott fenn. Fontosnak tartom, hogy a *vissza a forrásokhoz* szemléletét kövessük, hiszen bár terjedelmes szakirodalom jelent meg Kisfaludy Károlyról, ezek főként Toldy Ferenc és Bánóczy József későbbi irodalomtörténeti munkáin alapszanak. Ennek köszönhető, hogy egészen a közelmúltig fel sem merült, hogy az eddig Kisfaludy és Kazinczy viszonyára alkalmazott hagyományos forgatókönyvet, s annak mozzanatait, mint a kapcsolatfelvételt, az elhidegülést, vagy a nagy kibékülést az 1828-as pesti találkozón egészében vagy részleteiben megkérdőjelezték volna. Ez főképp áll a találkozóra, melyhez Orlay Petrich Soma képe alapján hagyományosan az irodalmi generációváltás kötődik. Amint ez megtörténik, egészen másként tekintünk az eseményre: „Kazinczy 1828-as pesti látogatásának fennmaradt dokumentumai ugyanis nem arról árulkodnak, hogy ezt a kétségtelenül megtörtént találkozást a magyar irodalom története szempontjából a résztvevők közül bárki is ennyire jelentőségtelinek tekintette volna.”¹

Dolgozatomban Kisfaludy Károly Szemere Pállal való kapcsolatát vizsgálom. Szemere nemcsak Kazinczy köréhez tartozott, hanem állandó kapcsolatban volt a '20-as évek pesti literátoraival, s résztvevője az 1828-as találkozóknak is. Vizsgálatomhoz Kisfaludy levelezését, köztük két kiadatlan levelet, Bajza József és Toldy Ferenc kiadott levelezését, Szemere Pál Kazinczy Ferencel, illetőleg Kölcsey Ferencsel való levelezését, továbbá Szontagh Gusztáv emlékiratának egy kapcsolódó részét használom fel. A leveleket részben időbeli, részben pedig tematikus rendben tárgyalom.

Szemere Pál jóval azelőtt ismerkedik meg Kisfaludy Károllyal, hogy az ismertté válna a drámáival, s fontos közvetítő személy lesz Kisfaludy és Kazinczy között. „Himfynek testvér öccse, Felhad-

1 SZILÁGYI Márton: *Toldy Ferenc mint középpont. /Orlay Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről/*. In: *Építész a kőfejtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*. Szerk. HITES Sándor – TÖRÖK Zsuzsa. Rec.iti Kiadó, Budapest, 2010. 272. p.

nagy Kisfaludy Károly is, nálam mutatta be verseit.”² – írja 1812 végén Kazinczynak. Kisfaludy Károlynak ez az első megjelenése a Kazinczy-levelezésben, s az első dokumentációja annak, hogy elkezd puhatolózni az irodalmi nyilvánosság irányába. Bár már korábban is ír,³ ekkor szánja el magát, hogy idegeneknek is megmutassa műveit. Ráadásul Szemere Pálnak mutatja be a verseket, aki ekkoriban fontos tagja Kazinczy Ferenc pesti körének. Berzsényi Dániel híres pesti látogatása során is Szemerével és költőbarátaival találkozott, s ők informálták Kazinczyt Berzsényiről.⁴ Nem véletlen, hogy Szemere „Himfynek testvéröccseként” hivatkozik Károlyra: egyrészt a Kisfaludy Károly név nem sokat mondhatott Kazinczynak, másrészt Kazinczy köréhez fordul nagy irodalmi ellenfelének öccse, ami mindenképpen jó fényt vet rájuk. Azonban kérdéses, hogy ösztönösen a polgárosodó Pest felé húzott-e, mely ekkor még koránt sem irodalmi központ, vagy anyagi kényszerűsége miatt nem követhette letelepedett, vidéki literátor bátyja példáját.⁵ Utóbbi a valószínűbb. Láthatóan azokat a dolgokat, amelyeket bátyjának igen (katonaság, házasság, irodalom), neki nem sikerül megvalósítania.

Szemere azután sem feledkezik meg Kisfaludyról, hogy az Bécsbe megy festészetet tanulni, továbbra is ír róla néha a leveleiben. A legérdekesebb az, mikor Kazinczyt szeretné rávenni, hogy hagyja ki a *Himfy* című darabot a *Tövisék és virágokból*: „Kisfaludy Károly, testvére Sándornak, nekem Pesten laktomban Vidánk körül ismerősem, dicsekedve beszéllé hogy Kisfaludinak falán Petraracának képe függ Kazinczytól, ilyen forma felül írassal: Himfynek, a’ Magyar Petraracának, csudálója Kazinczy. Hát ez nem sugallhatna e valamit?”⁶ Szemerének végül nem sikerül meggyőznie Kazinczyt, de a széphalmi mester az emlegetések hatására bizonyosan megjegyezte Kisfaludy Károly nevét, főként mivel Szemere már ismerőseként hivatkozott rá ekkor. Ez is bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy pozitívan fogadta Kisfaludy Károly hozzá intézett első levelét.

Szemere közvetítő szerepét látjuk akkor is, mikor Kisfaludy aurorás felhívására igen rideg választ küld Kazinczy. „A széphalmi mester, csak »Tekintetes« úrnak szólítva a nemrég még »nagy fényű« férfiút; verssel nem szolgálhat az *Aurora* számára, mert ami volt, azt már elküldte Igaz Sámuelnek, talán kérje attól a feleslegest.”⁷ Kisfaludy sokáig nem ír választ, ám Szemere megemlíti őt egyik levelében Kazinczynak, s beszámol arról, hogy Károly is ott volt vele egyetemben „Virágnak innepén”, továbbá kiemeli Kisfaludy „20 versből állandó, de még csak 16ra ment

2 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek. 1812. december 29. In: KazLev X, 2363. lev., 212. p.

3 „Hier in einem Winkel der Erde – mitten im Bakonyer Wald begraben, bin ich ein Poet geworden...” Lásd Kisfaludy Károly Farkas Gáborné Kisfaludy Teréznek. [1809.] december 26. In: KISFALUDY Károly: *Minden munkái*. Kiad. Bánóczy József. Franklin-Társulat, Budapest, 1893. VI. 228. p.

4 Vaderna Gábor alaposan végigjárja Berzsényi látogatásának és csókkal való beavatásának Szemerétől ismeretes történetét. (VADERNA Gábor: *Egy csók és más semmi. Berzsényi Dániel 1810-es pesti kirándulása*. In: Holmi (2004) <http://www.holmi.org/2004/10/vaderna-gabor-egy-csok-es-mas-semmi-berzsényi-daniel-1810-es-pesti-kirandulasa>

5 A Kisfaludy család birtokai a XVIII–XIX. század fordulójára teljesen elaprózódtak, a család komoly problémákkal küzdött az utódok igen szép számának köszönhetően. Kisfaludy Sándor sokat köszönhetett felesége hozományának abban, hogy vagyonát gyarapítani tudta, de ezt ő sem tagadta. Lásd VÖLGYESI Orsolya: *A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági főljegyzései)*. In: Uő: *Írók, szerepek, stratégiák*. Ráció Kiadó, Budapest, 2010. 177–180. pp.

6 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek. Lasztóc, 1816. január 30. In: KazLev XIII, 3116. lev., 454. p.

7 HORVÁTH János: *Kisfaludy Károly*. In: *Horváth János összes irodalomtörténeti munkái III. Kiad.* S. a. r. KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 717. p.

nyolczas rímei[t]”⁸, melyben sok csodálnivalót talál. Talán nem véletlen, hogy Kisfaludy Károly nem sokkal ezután kelt Kazinczyhoz küldött leveléhez csatolja az *Élet korai* című verset is, melyről Szemere beszélt. Azt nem tudhatjuk, hogy összebeszélte-e egymás között Szemere és Kisfaludy, az viszont bizonyos Szemere levelében Károly iránti bizalmáról, s az ifjabb Kisfaludy költői érdemeiről tesz bizonyosságot, ami jó ajánlólevél Kazinczynál. Kisfaludy újabb levele így eleve pozitívabb fogadtatásban részesülhet. El is éri végül a célját, s ezután Kazinczy leveleiben többször elismerően nyilatkozik az *Auroráról*, továbbá rendre kiemeli Kisfaludy Károly *Élet koraiját*.⁹

Szemere Pál számára azonban miért lehetett fontos Kisfaludy jó viszonya Kazinczyval? Az *Aurora* neki is jó lehetőségnek kínálkozott a publikálásra, amire azután jöhetett rá, hogy látta, szépen haladnak a dolgok. Azt írja Kölcseynek 1820 decemberében: „Kisfaludy Károly az Almanakját készíti Gisela név alatt. Sándor bátyjától 2 rege érkezett belé. Hallván hogy a’ királyné az ajánlást acceptálta ’s képét elejébe megengedé, magamnak is kedvem volna számára dolgozni valamicskét. *Döbrentei* is adott belé.”¹⁰ Ez a levél pár hónappal korábbi, mint a fent említett Kazinczynak küldött, láthatóan csábítja az *Aurora*, hiszen meglehetősen sikeresen indul, így maga is érdekeltté válik benne. Az első *Aurorában* nem véletlenül 4 műve is megjelenik, azonban ezután 1829-ig egy sem, s az említett évben is mindössze egyetlen egy, melyet nem követ aztán újabb.

Eltávolodását látjuk Kisfaludy almanachjától egy 1823-as levelében: „Kulcsárnál praenumeraltam számodra. Ő arra kért, hogy az Aurórárt segítsük; de én válonítással felelék.”¹¹ Ez az az év ráadásul, amikor Kisfaludy Károly és Kazinczy levelezése megszakad, így feltehetőleg Kazinczy eltávolodása áll Szemere távolságtartása mögött is. Ugyanakkor egy évvel később már elismerő szavakkal nyilatkozik Kisfaludy Károlyról: „Olvastad e’ tavalyi Aurórárt? Látod e mennyire ment Kisfaludy Károly? A’ humoristicumban közöttünk ő az első.”¹² Egy 1827-es levélből pedig azt is megtudjuk, hogy együtt mentek megnézni a német színházba Kisfaludy darabját.¹³

Kisfaludy és Szemere kapcsolatát Toldy Ferenc is megörökítette Bajza Józsefnek küldött leveleiben. Így például azt az 1826-os esetet, mikor Szemere és Kölcsey felkereste lakásán Kisfaludyt. „Kisfaludy]. Pipával kínálta volt Kölcseit, erre Szemere azt mondta: jaj ennek se bor se pipa nem kell Károly mosolyogva közbeszólt: »de szép lány, ugye e, a’ csak kell Feri?« itt Kölcsei mintegy folytatva Szemere beszédét egyforma hangon mondá: »sem édes leányka.«”¹⁴ Az eset Kölcsey másnapi elbeszélése alapján jut Toldy fülébe, akinek „eltört volna bele a szíve”, ha Kölcsey nem vette volna olyan könnyeden az ügyet. Kisfaludy ugyanis Kölcsey testi fogyatékoságára utal, arra, hogy nincs szeme, aminek köszönhetően Kölcsey egyáltalán nem volt kora szépségideálja, így tehát „szép lányt” találnia is igencsak nehezebbé eshetett. A helyzetet csak az mentette meg, hogy Kölcsey nem sértődött meg Károly tapintatlanságán vagy legalábbis ennek nem adta jelét.

8 Szemere Pál Kazinczy Ferencnek. 1821. április 14. In: KazLev XVII., 3971. lev., 436–437. pp.

9 Például: Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek. Eperjes, 1822. március 2. In: KazLev XVIII., 4055. lev., 42. p.; Kazinczy Ferenc Bay Györgynek. Eperjes, 1822. március 13. In: KazLev XVIII., 4061. lev., 48. p.

10 Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1820. december 4. In: KÖLCSEY Ferenc: *Minden Munkái, Levelezés*. Sorozatszerk. SZABÓ G. Zoltán. Universitas Kiadó, Budapest, 2007. II. 24. p.

11 Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1823. április 26. In: Uo. 60. p.

12 Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1824. november 30. In: Uo. 117. p.

13 „Tegnap előtt játszák a’ németek a’ Mädchenhüttert: rosszul, nagyon rosszul. Károly csikorgatta fogait.” Lásd Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1827. március 8. In: Uo. 182. p.

14 Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Pest, 1826. június 11. In: *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. S. a. r. és a jegyzeteket írta: OLTVÁNYI Ambrus. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 314. p.

Bár úgy tűnik, sok időt töltenek együtt ebben az időszakban, nevezetesen 1826-tól kezdve, amikortól is Szemere az *Élet és Literaturát* elindítja, Kisfaludy Károly mégis távolságtartó marad. Mint kiderül, Szemerék többször meglátogatják őt, de ő egyszer sem viszonzza ezt.¹⁵ Toldy is távolságtartó kezdetben,¹⁶ ám aztán egészen gyorsan változik meg a véleménye, s kerül közelebb Szemeréhez és Kölcseyhez: „Nagyon szeretünk mink, én, Vörösmarty s Fenyéry (Stettner) társam rólok, kivált »Feri« ről beszélni. Kisfaludyt soha sem fogjuk megnyerhetni a szép egyesületbe; az ő bizatlansága sok emberhez, kivált más felekezetűekhez, orvosolhatatlan; s neki magának szavai, hogy nem akar velök társasúlni. Ez Károlyunknak legvadabb makacsságai közé tartozik.”¹⁷ Később már teljes elragadtatással írja, hogy „Szemere gyönyörű ember! s én forrón szeretem s nagyra tisztetem.” s kifejezetten Kisfaludyt okolja a Szemerével szembeni fenntartásai miatt: „...s mint fájlalom hogy Károlyunk és ő, ámbár olyan nagyon összevalók, soha nem fognak egymáshoz közelíteni; ebben Károly a vétkes, de gyengeségből nem rosz szívből. Fogod érteni a dolgot, ha itt léssz.”¹⁸ Hogy Toldy ezalatt pontosan mire gondolhatott, nem tudhatjuk. Azonban Kisfaludy Károly egy verse arra enged következtetni, hogy nem igazán tartotta sokra Szemere költői tehetségét. A vers Kisfaludy halála után jelent már csak meg *Egy hiú tehetetlenhez* címen, viszont a kéziratok közt más címmel találjuk meg ezt a verset és még jó néhány társát.¹⁹ Ennek a kéziratot változatnak *Himfy Szemeréhez* a címe. A költemény nemcsak nem túl hízelgő, hanem még a lírai én is Himfy alakjába bújjik, aki Kisfaludy Sándor alteregója egyben, Kazinczynak és körének ellenfele. A vers zárata pedig: „A dicsőség fényútjára, / Költői név nagyságára / Hat kis sonett nem elég, / Egy kötet kell ahhoz még.” kifejezetten arról árulkodik, hogy túlértékeltnek tartja Szemerét valós teljesítményéhez képest.

Szontagh Gusztáv emlékiratában fennmaradt egy olyan anekdota, amely kifejezetten barátságot feltételez Kisfaludy és Szemere között. A történet láthatóan változott az idők során. Egyrészt az emlékirat a szabadságharc után készült, így több évtizedes visszatekintésről van szó, másrészt Szontagh nem volt szemtanú, neki ezt továbbmesélte már Szemere (legalábbis erre utal a „Pali [...] maga bizonyítja”), harmadrészt a kéziratban van egy kihúzott rész, amely a történet felvezetését némileg más szavakkal írja le, ám mindkét szövegváltozat ugyanabba a végkifejletbe torkollik.

Kisfaludy Károly, mint már érintém, magas izmos legény volt, azonfelül téiben carbonári köpenye egyik szárnyát rendszeren félválra szokta felvetni. Illy éjszaka félénknek rémületes alakban siette egykor késő este haza 's közel lévén kiveve zsebéből nagy kapukulcsát, midőn barátját Szemeret szemközt jönni látja, előtte félénken az utca ellenkező oldalára kitérve. Kisfaludy látván hogy reá nem ismer és jó kedvben lévén feléje rohan s a kulcsot mellének szögezve döngő hangon pénzét kéri. Szegény Pali az iszonyú banditát maga előtt szemlélvén, s mint maga bizonyítja előttem, mellén világosan pisztolyát: összerogyott rémületében. Károly erre megijedt, lábára igyekszik állítani barátját; midőn ez eleinte nem sikerül, meg-

15 Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Pest, 1826. július 19. In: Uo. 329. p.

16 „Szemere munkájiról reményim nem olly fellengzők. [...] Jobb lett volna Kölcseitől is, ha ítéletét több elkorlátozással ejtette volna ki.” Lásd Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Pest, 1826. március 20. In: Uo. 290. p.

17 Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Pest, 1826. július 19. In: Uo. 328–329. pp.

18 Toldy Ferenc Bajza Józsefnek. Pest, 1827. május 2. In: Uo. 409–410. pp.

19 Ezek Kisfaludy töredékeit tartalmazó kéziratot kötetben található. Lásd *Kisfaludy Károly verses töredékei*. MTAKK, K. 767. p.

esik felette érzékeny költői szíve, 's szemei könnyekre fakadnak; Pali pedig magához jöven
's reá ismervén maga felett könnyező barátjára , ő is sírni kezdett.²⁰

A kihúzott változathból megtudjuk, hogy a mód, ahogy a köpenyét viselte, a „romai haramiák” divatja szerint volt, ezért is tűnhetett annyira rémisztőnek éjnek évadján. A történet Szemere „beteges idegeit”, azaz ijedős természetét bizonyítandó kerül elő. Szemere e gyengeségét valószínűleg Kisfaludy is ismerte, ezért dönthetett úgy, hogy kihasználja a helyzetet. A „jó kedvben lévén” talán arra utal, hogy némi alkoholos befolyásoltság is közre játszott az álbrátlásban. Ami viszont érdekes, a történet végén a könnyező egymásra borulás. Nem biztos, hogy valóban így történt, mindenesetre a történetben való megléte mutatja, hogy jelentőséget tulajdonítottak a barátság ilyen típusú megnyilvánulásának. Kisfaludy számára – legalábbis a történet szerint – fontos volt Szemere épsége, semmiképp sem ártó szándékkal viccelte meg barátját. Nem kell teljes mértékben igaznak tartanunk a történetet, az viszont, hogy így rögzült, mindenképp érdekes.

A köztük lévő jó viszonyra utal egyetlen megmaradt levelük is 1826-ból.²¹ A levelet „Édes Palim” megszólítással kezdi Kisfaludy, ami igencsak baráti. Végig ilyen marad a levél, noha alapvetően Kölcseyről szól. A zárás „Látogass meg, a hasam fáj. Károly”, ami bizalmas kapcsolatra utal, ráadásul megadja a levélírás okát is: Kisfaludy megbetegedett, ezért nem személyesen kereste föl Szemerét. Persze itt eszünkbe juthat Toldy korábban idézett megjegyzése, miszerint Károly még nem viszonzta Szemerék látogatásait, s talán itt is csak egy kifogást olvashatunk arra, hogy ne kelljen személyesen Szemeréhez mennie. Hiszen meglehetősen közel voltak egymáshoz, így nem nagyon volt szükségük arra, hogy leveleken keresztül tartsák a kapcsolatot. Ezért is csak egyetlen darabból áll a levelezésük. A levélben szó esik Kölcsey egy munkájáról, amelyet Kisfaludy itt véleményez. A levelekből az derül ki, hogy Szemere mind Kölcseynek, mind pedig Kisfaludynak megmutatja a hozzá írt leveleket, amiből lesz némi félreértés, Kölcsey elkedvetlenedik az egésztől,²² de aztán Szemere és Kisfaludy közösen írnak levelet Kölcseyhez, hogy elsimítsák a félreértést.²³ A levelek megmutatása mindenképp bizalmat feltételez, s az is, hogy Szemere igyekszik segíteni az ügy rendezésében.

Kisfaludy és Szemere kapcsolatának egy másik érdekes pontjára mutathat rá a Kisfaludy-levelezés egy kiadatlan darabja, melyben Balla Károly küldi be egyik művét az *Aurorába*.²⁴ Datálás nincs, ám az 1820-as évek közepére, második felére tehető a keletkezése. A levél Szemere Pál levéltárában van jelenleg, s a legfőbb érdekessége, hogy egy másik kéz másik tintával egy *Kisfaludy Károly és Helmezczy* című verset írt rá. A vers a folio A oldalának alsó részén és a teljes B oldalon található, igaz a B oldal jelentős részét javítások teszik ki. A kézírást összehasonlítottam autográf Szemere-levelekkel, s úgy vélem, igencsak nagy az egyezés, a vers feltehetőleg Szemere Pál munkája. A *Kisfaludy* alcímet viselő rész az A oldalon található, egyetlen strófából áll. A lényeg nem is a vers tartalma, hanem hogy Kisfaludy Károly személyének szenteli Szemere, s hogy hangnemében teljes mértékben pozitív érzelmet közvetít.

Mint láthatjuk, az 1828-as találkozó előtt sem volt kibékíthetetlen ellentét Kisfaludy és Szemere között, rendre összejártak, sőt egészen baráti gesztusokat is látunk a részükről. A Kisfaludy-

20 Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. MTAKK, Tört. 2r. 11., 111b–112a.

21 Kisfaludy Károly Szemere Pálnak. [Pest, 1826. december]. In: KISFALUDY Károly: i. m. 420–421. pp.

22 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak. Péczel, 1826. december 12. In: KÖLCSEY Ferenc: i. m. 156–157. pp.

23 Kisfaludy Károly és Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1826. december 13. In: Uo. 159–160. pp.

24 Balla Károly Kisfaludy Károlynak. In: Ráday levéltár, Szemere-tár, 1. pótkötet, 106, 927–928. pp.

levelezés egy másik kiadatlan darabja rávilágít arra, hogy éppen hogy 1828 után romlik meg a viszony közöttük. Kisfaludy Károly 1829 márciusában ír levelet Bitnitz Lajoshoz, az irodalom iránt érdeklődő tudós paphoz, s abban a következőképp festi le a Kazinczy-követő literátorokkal való kapcsolatát:

Kazinczy még itt van, amint hallom, Szemere, Fay, Vitkovics, Thewrewk erősen összetartanak es clubbot üznek, látyak e kivetkezések? igen kétlem, mert önállás, erő, és lelemény egyikben sincs – ’s mindenik inkább fél hogy sem tiszta homlokkal a küzdhelyre lépne. Különben semmit sem hallok. Mi engemet illet, én nyugott vagyok, se nem kerülöm, se nem keresem őket, se nem ingerlem, de nem is rettegem őket, kardom mindig húzófélben áll, és ha rá kel a dolog főbb éllel birkózom.²⁵

Igazán szép fordulat az állandó harcra készséget mutató „kardom mindig húzófélben”, főleg annak tekintetében, hogy Kisfaludy Károly sokévnnyi katonaságát követően is kardjával az oldalán járt.²⁶ Amennyiben pedig a kardot készen kell tartani, még ha képletesen is, nem igen beszélhetünk békességről. Ha ez nem is lenne, ott van Szemeréék jellemzése, ami csöppet sem finomkodik.

A kapcsolat ennek tükrében, nem hogy helyreált volna az 1828-as találkozó után, hanem épp-hogy ekkor hidegült el. Igaz, a helyzet bonyolultságát mutatja, hogy 1829-ben jelent meg sok év után újra mű Szemere Páltól az *Aurorában*. Igaz azonban, hogy csak egyetlen.

A források alapján kirajzolódó kapcsolat tehát a két literátor között meglehetősen bonyolult, s alapvető eltéréseket mutat a szakirodalom bevett sémáihoz képest. Láthatóan Szemere Pált Kisfaludy Károly kapcsán leginkább a közvetítő szerepkör jellemzi. Közvetített Kazinczy és Kisfaludy közt, s közvetített később Kölcsey és Kisfaludy közt is. Kisfaludy kapcsolata Szemerével folyamatosan változott az idők során, de sosem alakult ki igazán szoros viszony kettejük között. A forrásokból úgy tűnik, Szemere inkább próbált közel kerülni Kisfaludyhoz, aki erre kevésbé volt fogékony.

Szemere Pál és Kisfaludy Károly kapcsolatát érdemes a későbbiekben tovább árnyalni. Újabb források bevonásával és Kisfaludy más kapcsolatainak vizsgálatával többet tudhatunk meg Szemerével való viszonyáról is. Mindez pedig hozzájárulhat a Kisfaludy halála utáni idők megértéséhez, különösképp a Bajza- és a Szemere-féle *Aurorák* ügyének tisztázásához.

25 Kisfaludy Károly Bitnitz Lajosnak. Pest, 1829. március 10. OSZK Kt, Levelestár.

26 „A kardomat nálad felejtettem, ha valami alkalmatosság adja magát elő, küldd le kérlek, mert a nélkül nem szeretek lenni.” – írja nővérének még 1818-ban. Lásd Kisfaludy Károly Farkas Gáborné Kisfaludy Teréznek. Pest, 1818. szeptember 4. In: KISFALUDY Károly: i. m. 260. p.

Ambrus Lajos
Áfra János
Babiczky Tibor
Bajtai András
Bárdos Deák Ágost
Beck Tamás
Bereményi Géza
Borbély Szilárd
Borsik Miklós
Cseh Zoltán
Cséby Géza
Csider István Zoltán
Czinki Ferenc
Darida Benedek
Darvasi Ferenc
Darvasi László
Dezső Márton
Dragomán György
Erdős Virág
Farkas Balázs
Fehér Renátó
Fekete Vince
Fisaku Pál
Garaczi László
Gács Anna
Gelencsér Milán
Gerlóczy Márton
Grecsó Krisztián
Grendel Lajos
Hazai Attila
Háy János
Hufnagl Zoltán
Juhász Tibor
Kabai Lóránt
Kácsor Zsolt
Kántor Péter
Kemény István
Keresztury Tibor
Kerékgyártó István
Kinlizi Gitsz Zoltán
Király Levente
Király Zoltán
Kötter Tamás
Kőrösi Zoltán
Krusovszky Dénes
Lanczkor Gábor
Lángi Péter
Lovasi András
Maros András
Mestyán Ádám
Molnár Vilmos
Muszka Sándor
Nagy Betti
Nagy Koppány Zsolt
Nádasdy Ádám
Nyáry Krisztián
NyerGES Gábor Ádám
Paizs Miklós
Pallag Zoltán
Papp Sándor Zsigmond
Pál Dániel Levente
Péczely Dóra
Péntek Imre
Péterfy Sarolt
Pion István
Pollágh Péter
Rónai András
Selyem Zsuzsa
Soltész Béla
Szabó Marcell
Szántó Endre
Szántó T. Gábor
Szántó Veronika
Szederkényi Olga
Szegő János
Szécsi Noémi
Szilágyi Ákos
Szollva János
Szócs Petra
Szvoren Edina
Tolvaj Zoltán
Tóth Kinga
Vajna Ádám
Varga Mátyás
Várnai Réka
Vörös István
Zalán Tibor
Zudor János

MEGJELENT A HÉVÍZ IRODALMI ANTOLÓGIA!

3 év legjobb írásai
egy kötetben,
a Magvető
gondozásában.

A lira.hu oldalon
most **20%**
kedvezményrel
vásárolhatja meg!